

Міністерство освіти і науки України
Державний університет «Житомирська політехніка»

О. О. Гордійчук

ПОЛІТОЛОГІЯ

Навчальний посібник

Житомир

2023

УДК 32(07)

Г 68

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державного університету «Житомирська політехніка»
(протокол № 14 від 30 жовтня 2023 р.)*

Рецензенти:

Слюсар В. М. – доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософсько-історичних студій та масових комунікацій Державного університету «Житомирська політехніка»;

Соколовський О. Л. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Халапсіс О. В. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Гордійчук О. О.

Г 68 Політологія : навчальний посібник / О. О. Гордійчук. – Електронні дані. – Житомир :
Державний університет «Житомирська політехніка», 2023. 132 с.
ISBN 978-966-683-620-8

Навчальний посібник побудований на основі робочої програми з курсу «Політологія», який вивчається на усіх спеціальностях Державного університету «Житомирська політехніка» і складається з трьох змістовних модулів, які включають чотирнадцять тем. При підготовці посібника використано найновіші публікації вітчизняних та зарубіжних вчених, власні дослідження автора.

Для здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр» та усіх, хто цікавиться політологією.

УДК 32(07)

Навчальне видання

ГОРДІЙЧУК Ольга Олегівна

ПОЛІТОЛОГІЯ

Навчальний посібник

Електронне видання

Комп'ютерний дизайн та верстка: Гордійчук О. О.

Державний університет «Житомирська політехніка»

вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005

ISBN 978-966-683-620-8

© Гордійчук О. О., 2023

Зміст

Історія політичної думки. Становлення та розвиток політології

Тема 1. Політологія як система знань про політику. Політика.....	4
Тема 2. Виникнення та еволюція світової політичної думки.....	11
Тема 3. Політична думка в Україні (IX-поч. XXI ст.).....	27
Тема 4. Основні ідеологічно-політичні течії.....	36

Політична система суспільства: зміст та діяльність. Держава

Тема 5. Політична влада.....	43
Тема 6. Політична система суспільства.....	51
Тема 7. Правова держава.....	59
Тема 8. Громадянське суспільство. Політичні партії, громадські об'єднання та рухи.....	62
Тема 9. Політична еліта та політичне лідерство.....	72
Тема 10. Політичний менеджмент та маркетинг, політичні технології....	83
Тема 11. Вибори та виборчі системи.....	87

Світова політика. Міжнародні відносини. Глобалізація

Тема 12. Світова політика та міжнародні відносини.....	92
Тема 13. Україна в сучасній світовій геополітичній ситуації.....	98
Тема 14. Глобалістика. Політична модернізація.....	106

Дидактичні матеріали.....	111
Основні терміни та поняття політології.....	127

Тема 1. Політологія як система знань про політику

- 1.1. Політика як суспільне явище. Структура та функції політики.
- 1.2. Об'єкт і предмет політології. Структура політології.
- 1.3. Основні категорії та функції політології.
- 1.4. Політологія в Україні: особливості та завдання.

1.1. Політична наука тісно пов'язана з політикою, аналізує різні аспекти політичного життя.

Термін "політика" походить від давньо-грецького слова "polis" (місто-держава) та його похідних: "politike" (мистецтво управління державою), "politeia" (конституція), "polites" (громадяни), "politica" (державний діяч) та ін. Єдиного визначення поняття "політика" немає. Ще Платон та Аристотель під політикою розуміли мистецтво, здатність жити в умовах поліса, що ставить людину у певні поведінкові рамки. М. Вебер вважав, що політика – це прагнення до влади, її завоювання, утримання в різних великих суспільних колективах. Вчений розглядав політику у широкому та вузькому розумінні: у широкому – як політичні відносини, пов'язані з управлінням окремими сферами людського життя; у вузькому – як керівництво політичною організацією, насамперед державою. Д. Істон визначив політику як реалізований владою розподіл цінностей, а П. Меркл стверджував, що у своїх найкращих проявах політика – це шляхетне прагнення до справедливості та розумного порядку, а у найгірших – це корислива жадоба влади, слави, багатства.

Трактування політики, які є в політичній науковій літературі, можна згрупувати так:

- *політика як процес боротьби за завоювання та утримання влади (Н. Макіавеллі, М. Дюверже, Р. Арон та ін.);*
- *політика як специфічний вид діяльності соціальних суб'єктів, пов'язаний із боротьбою за владу, розподілом цінностей, управлінням державними та суспільними справами (М. Ільїн, А. Мельвіль, Ю. Федоров та ін.).*

Політика виникла з необхідності підпорядкувати індивідуальні та групові інтереси всезагальному інтересові, який полягає у збереженні цілісності та єдності розшарованого різнорідного суспільства. Цей особливий вид людської діяльності, покликаний забезпечувати як довготривалі, так і поточні інтереси різних соціальних груп. Політика є засобом забезпечення інтересів як великих груп людей (націй, класів), так і нечислених груп (фінансових чи регіональних кланів). Вона є усвідомленою діяльністю, зорієнтованою на забезпечення суспільних процесів, їх регулювання, розвиток у певному напрямку.

У політиці, як сфері життєдіяльності людей, виявляються відмінності інтересів різних груп, які, з одного боку, можуть суперечити один одному та конфліктувати, а з другого – взаємоузгоджуються. Рушійною силою політики є певний інтерес.

Засобами політики є законодавство, дипломатія, силові структури, економічний фактор, пропаганда та ін.

Призначення політики полягає у тому, щоб на основі спільних інтересів об'єднувати усі верстви суспільства, спрямовувати їх дії на вирішення важливих суспільних завдань, керувати на різних рівнях з метою створення необхідних умов для самореалізації та поліпшення життя кожного громадянина.

У політиці виділяють три рівні функціонування:

- ✓ мегарівень (діяльність міжнародних організацій – Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй, НАТО та ін.);
- ✓ макрорівень характеризує державу як ціле, її структуру, державну владу;
- ✓ мікрорівень охоплює окремі структури та організації (політичні партії, громадські організації, профспілки тощо).

У структурі політики можна виділити такі елементи: політична свідомість, політичні інститути та політичні відносини.

Політична свідомість виражає сутність усвідомленості суб'єктами політики законів та тенденцій розвитку політичної дійсності.

Політичні інститути – це сукупність організацій та установ (державна та її органи, політичні партії тощо), що впорядковують політичні й інші відносини у суспільстві.

Політичні відносини виражають стійкі зв'язки між громадянами і владою, державою та громадянським суспільством; у їх центрі – інтереси й потреби суб'єктів політики.

Також у структурі політики виокремлюють економічну, соціальну та культурну складові. У свою чергу економічна політика поділяється на промислову, сільськогосподарську, фінансову та ін. Соціальну політику можна диференціювати на політику у сфері охорони здоров'я, соціального забезпечення, побутового обслуговування та ін. Культурна політика включає у себе політику у царині освіти, науки, культури, мистецтва та ін.

Відповідно до масштабів, спрямованості, змісту завдань політика поділяється на внутрішню та зовнішню (міжнародну). Внутрішня політика охоплює основні напрямки діяльності держави щодо регулювання економічних, політичних, духовно-культурних та інших відносин між людьми в середині країни. Міжнародна (зовнішня) політика забезпечує представництво держави на міжнародній арені, участь у міжнародних організаціях та підтримку світового порядку, безпеку й суверенітет держави.

Функції політики спрямовані на розвиток країни в цілому та покращення життя громадян, забезпечення їх благополуччя, правопорядку й безпеки.

Основними є:

- ✚ управлінська: забезпечення ефективного керування країною та виконання законів, регулювання життєдіяльності суспільства, підтримка правопорядку;

- ✚ законодавча: політичні інститути (парламент, конгрес) розробляють та приймають закони і норми, що забезпечують ефективне функціонування держави як цілісної системи;
- ✚ захист прав і свобод, забезпечення громадянського порядку та безпеки через правоохоронні органи й військову оборону, боротьба зі злочинністю;
- ✚ ідеологічна: розробка певного суспільного ідеалу, що містить в собі аксіологічну (ціннісну) складову, враховує ментальні особливості суспільних груп та народу загалом;
- ✚ міжнародна діяльність: налагодження дипломатичних відносин та співпраця з іншими країнами, міжнародними організаціями для досягнення спільних цілей, вирішення глобальних проблем;
- ✚ стратегічна функція: визначення основних стратегій та цілей держави, розробка напрямків економічного, соціального, духовного розвитку суспільства у внутрішній та зовнішній політиці;
- ✚ прогностична: передбачення перспектив суспільного розвитку, створення різноманітних моделей майбутнього стану економічної, політичної системи тощо;
- ✚ функція інтеграції: об'єднання різноманітних груп суспільства навколо фундаментальних ідей, інтересів, цінностей;
- ✚ інноваційна: творче осмислення політичної дійсності, способи та методи її модернізації, вдосконалення;
- ✚ екологічна: збереження природи, зменшення негативного впливу на довкілля, притягнення до відповідальності порушників екологічного порядку;
- ✚ економічна: розвиток економіки, створення сприятливого інвестиційного клімату, підтримка підприємництва, створення робочих місць;
- ✚ соціальна: забезпечення соціальної справедливості, підтримка вразливих груп населення, здійснення реформ у сферах освіти, охорони здоров'я та соціального захисту;
- ✚ забезпечення доступності якісної медичної допомоги, підтримка та розвиток системи охорони здоров'я;
- ✚ розвиток освіти, культури й науки, забезпечення їх високої якості та доступності для всього населення країни;
- ✚ мобілізаційно-організаційна: мобілізація матеріальних, духовних, трудових ресурсів для ефективного вирішення суспільних завдань;
- ✚ виховна: соціалізація індивідів, формування/ розвиток політичної свідомості, підвищення рівня політичної активності, включення у політичне життя.

1.2. **Політологія** – наука про політику, політичні процеси, функціонування політичної системи та влади; про сутність, форми, методи діяльності суб'єктів політики. Політологія вивчає спосіб організації та здійснення влади.

Жодна інша галузь наукового знання, яка досліджує політичну сферу суспільного життя, не робить це з такою системністю й повнотою, як політологія, і не має своїм предметом політичну систему суспільства в цілому.

Об'єкт політології: політична сфера загалом, тобто політичне життя, політичні проблеми, події, прогнози, «технології» політичних процесів та ін.

Предмет – закономірності становлення, функціонування та зміни політичної влади.

До структури політології входять історія політичних учень, теорія політики, прикладна політологія та порівняльна політологія.

1) Історія політичних учень досліджує зародження, становлення та розвиток політичних поглядів, ідей, концепцій, теорій тощо протягом історії, їх вплив на політичну дійсність у різних епохах.

2) Теорія політики – вивчає політику як цілісний предмет і має свої внутрішні структурні елементи:

- концепції політики та влади;
- теорії політичної системи й процесів;
- моделі політичної участі та лідерства;
- теорії формальних і неформальних інститутів політики — державознавство, партологія, концепції груп інтересів, бюрократії та еліт;
- теорії міжнародних відносин і зовнішньої політики.

3) Прикладна політологія – безпосередньо стосується процесів здійснення політики:

- розробка політичних технологій;
- прийняття політичних рішень;
- проведення виборчих кампаній, політичної реклами;
- врегулювання політичних конфліктів;
- проведення політичних переговорів;
- лобіювання;
- політичні прогнозування, планування й консультування;
- методика розробки експертно-аналітичних матеріалів і політичних документів та ін.

Окрему галузь науки складає порівняльна (компаративна) політологія, яка здійснює порівняльні дослідження політичних явищ та процесів різних держав, регіонів, історичних епох тощо.

1.3. Серед основних категорій політології, насамперед, виокремлюємо політичну владу, політичну систему суспільства (державу та її структурні елементи, політичні партії, групи інтересів, органи місцевого самоврядування та ін.), політичну культуру (політичну свідомість, політичну поведінку, політичні цінності, політичні норми, політичну соціалізацію), політичний процес, політичне явище та ін.

Основними завданнями політології є вивчення, ґрунтовний аналіз та розуміння політичних процесів, розробка пропозицій та рекомендацій, дієвих механізмів впливу на ці процеси з метою вдосконалення політичної організації суспільства.

Функції політології:

- ✚ теоретична: розробка, аналіз та формулювання теорій, концепцій, моделей, які допомагають зрозуміти сутність політичних явищ, процесів, різні аспекти політичного життя
- ✚ практична: напрацювання рекомендацій, ідей та концепцій для вирішення політичних проблем, корекції/ вдосконалення політичних процесів;
- ✚ методологічна: розробка та вдосконалення методів дослідження політики, включно зі збором та аналізом даних, створенням та апробацією моделей, проведенням експериментів;
- ✚ світоглядна: вплив на формування та розширення світогляду суспільства, політичних лідерів (розуміння влади та участі у політиці), розвиток критичного мислення, підвищення політичної грамотності й освіченості громадян;
- ✚ формування політичної свідомості, розвиток політичної культури
- ✚ прогностична: прогнозування можливих наслідків політичних рішень, варіантів розвитку різних політичних сценаріїв; оцінка політичних ризиків тощо

1.4. **Українська політологія** – це порівняно нова наука й навчальна дисципліна, яка почала свій процес становлення з 90-х років ХХ ст. Предметом української політології є сутність, форми, закономірності політичного життя українського суспільства, політика й політична система України в їх історичному розвитку.

У Радянському Союзі політологія як наука не визнавалася. Від 1917 р. до кінця 80-х років на неї було накладено ідеологічне "табу" та тавро "лженаука". Тривалий час забороненою і недоступною для читачів була наукова політологічна спадщина визначних українських вчених М. Драгоманова, В. Липинського, М. Грушевського та багатьох інших.

Інституціоналізація політології в Україні почалася, як майже й в усіх республіках СРСР, у 1989 р. з постанови Вищої атестаційної комісії (ВАК) СРСР про введення відповідних спеціальностей. Політологію як навчальну дисципліну почали викладати в українських вищих навчальних закладах, були відкриті перші кафедри політології при Київському, Одеському, Дніпропетровському, Харківському, Львівському університетах та інших освітніх закладах, розпочалась підготовка спеціалістів.

Сучасні наукові установи, що досліджують політичні проблеми: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса та Інститут держави і права ім. В. Корецького, Національна академія наук України, Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), Інститут проблем міжнародної безпеки та ряд аналітичних центрів. Плідно працюють Український центр економічних і політичних досліджень (УЦЕПД) ім. О. Разумкова, який видає журнал "Національна безпека і оборона"; Український національний центр політичних досліджень (УНЦПД), метою діяльності якого є сприяння формуванню в Україні інститутів громадянського суспільства, партій, профспілок, інших недержавних організацій, а також поглиблення взаємодії держави з цими інституціями; громадська організація "Лабораторія законодавчих ініціатив", головним завданням якої є підготовка

методичних матеріалів та проведення експертних оцінок з питань державної політики та законодавства. Центром видається часопис "Парламент".

В Україні існують професійні асоціації політологів: Українська академія політичних наук, Українська асоціація політологів, Асоціація молодих політиків і політологів України.

Практично кожен національний університет має свій "Вісник з політології". Зокрема, регулярно виходять друком "Вісник Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Філософія. Політологія", "Наукові записки Києво-Могилянської академії. Політологія", "Вісник політології Національного університету ім. В. Каразіна" (м. Харків), "Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія", "Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія" та інші.

Особливості української політології полягають в тому, що протягом усієї своєї історії вітчизняна політична думка розвивалась самотньо, на основі оригінальних національних традицій, водночас і певною мірою в єдиному руслі з державознавством інших країн: угорським, польським, чехословацьким, російським, радянським, оскільки українські землі протягом століть перебували у складі різних державних утворень. Інші політичні системи суттєво впливали на формування поглядів і концепцій українських мислителів. Потрібно також враховувати, що Україна тривалий час не мала практики й, відповідно, традицій власної державності.

Основні завдання української політології:

- ✓ розробка теоретико-методологічних засад української політології;
- ✓ фундаментальне теоретичне обґрунтування сутності й шляхів побудови суверенної, демократичної, правової держави;
- ✓ теоретичне обґрунтування національної демократичної доктрини;
- ✓ вивчення динаміки трансформаційних процесів та модернізації суспільства;
- ✓ створення ґрунтовних об'єктивних політичних портретів українських князів, гетьманів, політичних діячів нової та новітньої доби;
- ✓ формування на вітчизняному ґрунті субдисциплін політичної науки (етнополітології, порівняльної політології, політичної конфліктології, політичної історії та ін.);
- ✓ виокремлення, наповнення змістом та практична апробація основних сегментів прикладної політології.

Отже, ключовим завданням політології є навчально-просвітницька діяльність, формування високої політичної свідомості та політичної культури громадян, зокрема – молодого покоління. У цих процесах політологія як навчальна дисципліна має надзвичайно велике значення. Йдеться передусім про поширення політологічних знань по вертикалі, тобто про підготовку професійних політиків, парламентаріїв, працівників державного апарату. Не менш актуальною і такою ж складною проблемою є поширення політичних знань по горизонталі: серед найширших верств населення, учнівської та студентської молоді, усіх соціальних груп, партій, рухів і організацій. Ґрунтовно вивчивши основи політології, випускник, має відчутти себе повноцінним громадянином, реальним творцем демократії, має вміти

професійно оцінювати реалістичність (чи утопічність) здійснюваної політичної модернізації і тим самим стати на шлях творення політичної філософії життя, формування правової свідомості, активної громадянської позиції.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ У чому проявляється взаємозв'язок між економікою та політикою?
- ❖ Чи можливо сьогодні бути аполітичним успішним українцем?
- ❖ Які з функцій політології є найбільш важливими для сучасного українського суспільства? Чому?



Тема 2. Виникнення та еволюція світової політичної думки



- 2.1. Зародження політичної думки в країнах Стародавнього Сходу.
- 2.2. Політичні доктрини Античності: софісти, Сократ, Платон, Аристотель та ін.
- 2.3. Політична думка у Стародавньому Римі.
- 2.4. Розвиток політичної думки в Середньовіччі: Аврелій Августин Блаженний, Тома Аквінський; Марсилій Падуанський та ін.
- 2.5. Відродження: основні ідеї та їх вплив на розвиток політичної думки. Н. Макіавеллі.
- 2.6. Політична думка Нового часу: Т. Гоббс, Дж. Локк та ін.
- 2.7. Раціоналістичні концепції політики в працях французьких просвітників: Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін.
- 2.8. Філософсько-правові концепції в німецькій філософії XVIII-XIX ст.: І. Кант, Г. Гегель та ін.
- 2.9. Основні тенденції розвитку політичної думки кінця XIX – XX ст.

2.1. Перші соціально-політичні погляди мали релігійно-міфологічний характер і лише у XI – VIII ст. до н. е. відбувається перехід до відносно раціонального погляду на світ в цілому та державу, зокрема. Це проявляється у вченнях Конфуція, Мо Цзи, Лао-цзи (Китай), Будди (Індія), Заратустри (Персія) та ін.



Фундаментальну роль в історії політичної думки Китаю відіграло вчення **Конфуція**, детально розкрито в укладеній його учнями книзі «Бесіди та судження». Конфуцій розвиває патріархально-патерналістську концепцію держави: держава – це велика сім'я, а влада імператора є чимось на зразок влади батька. Відносини правителів і підданих схожі на відносини у сім'ї, старші піклуються про молодших, а молодші поважають старших. Соціально-політична ієрархія будується на принципі нерівності людей: «темні люди» (простолюдини) повинні підпорядковуватися благородним мужам. Конфуцій виступав за аристократичну форму правління – керівництво аристократів, яких характеризували знання та добродетель, а не походження

та багатство. Мислитель був прихильником ненасильницьких методів правління, відданості правителю, абсолютному послуху усім «старшим». Політична етика Конфуція спрямована на досягнення внутрішнього миру між верхами та низами суспільства; він відкидав бунти, війни, завойовницькі походи, боротьбу за владу.

Школа **даосизму** заснована в VI ст. до н. е. китайським мислителем **Лаоцзи**. Даосисти виходили з того, що людина – частина природи, і знаходить своє щастя у єдності з природою. Цивілізація є джерелом нещастя, адже через неї людина втрачає спокій. Держави повинні бути маленькі, з нечисельним населенням. Лао-цзи називають одним із перших анархістів за його засудження доцільності існування держави. Ідея даосизму передбачала створення мінідержав на рівні сіл, общин; правителям рекомендувалося якнайменше втручатися у природний плин життя.

Однією з провідних течій давньої китайської політичної думки є **легізм**, засновником якого є **Шан Ян**. Легісти вважали, що держава повинна ліквідувати розпушеність народу, встановлювати певні еталони в думках і діях усіх громадян. Вони виступали за укріплення чиновницького та карального апарату, запровадження жорстких норм, що регламентують усі сфери життя, виконання яких забезпечується під загрозою покарання. Легісти були проти нагромадження громадянами приватної власності. Апарат управління був суворо централізований. Будь-яке прагнення особи до самостійності, творчості вважалося злочином. Легісти ділили суспільство на два класи: ті, хто правлять, і ті, ким керують. Легізм сприяв утвердженню деспотії.

Китайський мислитель **Мо-Цзи** виступав із ідеями виборності правителя, соціальної рівності людей. Він критикував соціальну несправедливість, засуджував аристократизм і закликав до проведення реформ на користь народу. Він вважав, що здійснення реформ передбачає не тільки використання звичаїв, а й запровадження законів.

2.2. В історії давньогрецької політичної думки виділяються три етапи:

I етап (IX – V ст. до н. е.) пов'язаний із становленням старогрецької державності і представлений Гомером, Гесіодом, Салоном, Гераклітом, Піфагором і піфагорцями, «семи мудрецьми» та ін.;

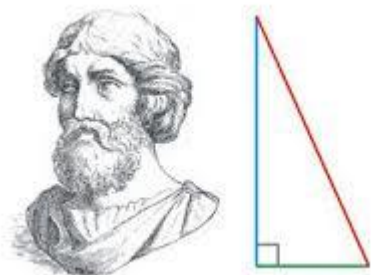
II етап (V – I половина IV ст. до н. е.) припадає на час розквіту старогрецької філософської та політичної думки. Цей етап представлений вченнями Демокріта, софістів, Сократа, Платона, Аристотеля;

III етап (II половина IV ст. – II ст. до н. е.) характеризується занепадом старогрецької державності; погляди цього періоду розвитку політичної думки відображені в ученнях Епікура, стоїків, Полібія.

На думку старогрецького політичного та державного діяча **Солона**, держава потребує таких законів, які поєднали б право і силу. У результаті проведених ним реформ, політичні права громадян почали залежати не від

походження, а від розміру їх власності. Видатний афінський реформатор вважав, що беззаконня та міжусобиці – найбільше зло, а порядок і закон – найбільше добро для держави.

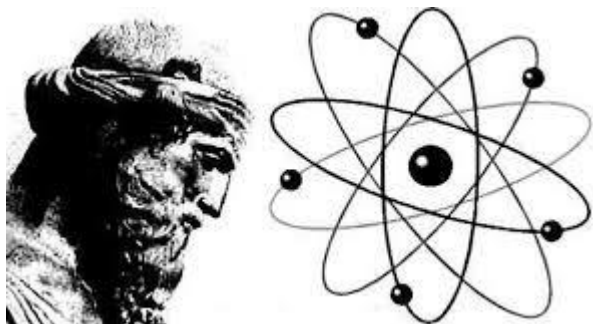
Піфагор і його послідовники – **піфагорійці** (Архіт, Лізіт, Філолай та ін.)



виступали за правління аристократів – розумової та моральної еліти суспільства. Вони першими розпочали теоретичну розробку поняття «рівність». Справедливість, на думку піфагорійців, полягає у рівній віддачі за рівне. Найбільшим злом вони вважали анархію.

На їх думку, людина за своєю природою не може обійтися без керівництва та належного виховання. Піфагор писав: «Правителі повинні бути не тільки людьми знаючими, але й гуманними».

Політичні погляди **Геракліта** можна зрозуміти тільки у контексті його філософського світогляду. На його думку, усе знаходиться у вічному русі: «Не можна двічі увійти в одну і ту ж річку». Геракліт твердив, що люди нерівноцінні одні одним, нерівні між собою; більшість людей не розуміють сенсу того, з чим стикаються, і за це Геракліт критикував демократію. Демократію він розглядав як правління «нерозумних», а ідеальною формою правління вважав аристократію, під якою розумів не родову знать, а аристократію духу. Геракліт відстоював думки, що в основі державного управління повинна лежати поміркованість, яка дозволить із допомогою законів узгодити суперечливі інтереси.



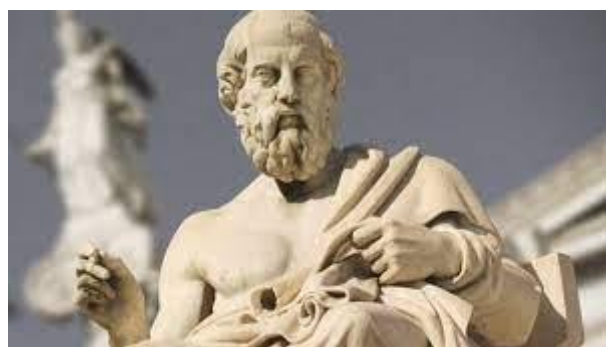
Демокріт розглядав політику як найважливіше мистецтво, завдання якого – забезпечити інтереси вільних громадян поліса. Як прихильник демократії, він вважав, що держава – це спільна справа усіх її громадян. Ідеал за Демокрітом – синтез демократії з таким ладом, де обрані

народом правителі є людьми високого інтелекту та моралі. Для того, щоб держава була упорядкована, необхідні одностайність та морально-соціальна солідарність усіх. Закон розглядався Демокрітом як примусовий засіб, спрямований проти тих, хто з огляду на свою розумову та моральну неповноцінність, добровільно не живуть за нормами й правилами доброчесної поведінки.

З іменем **Сократа** пов'язане виникнення моральної філософії. На його думку, закони є основою держави, без них неможлива моральна організація державного життя. Він виступав за вільнорозумство громадян, без якого неможливе ефективне управління державою. Сократ був принциповим прибічником законності. Він виділив такі форми правління:

- царство – влада, яка ґрунтується на волі народу та засновується на державних законах;
- тиранія – влада, яка базується на сваволі правителя (тирана), а не на законах;
- аристократія – це правління кращих громадян, які виконують закони;
- плутократія – влада, яка походить від багатства;
- демократія – влада, яка походить від волі усіх.

Критикуючи демократію, Сократ наголошував, що основний її недолік – некомпетентність посадових осіб, обраних випадково (шляхом жеребкування), а тому цю форму правління треба удосконалити в напрямку компетентного управління. Сократ першим сформулював концепцію договірних відносин між державою та її громадянами. Можливість політичної свободи він пов'язував із пануванням мудрих і справедливих законів.



Платон увійшов в історію політичної думки творами «Держава», «Політика», «Закон». У діалозі «Держава» він розробив концепцію «ідеальної держави», суть якої полягає у тому, що кожен член суспільства мав «робити своє» і «лише своє», не роблячи того, що є обов'язком інших громадян. Для ідеальної держави характерний

поділ праці та відмінності між моральними якостями громадян; у відповідності з цим держава складається із трьох верств громадян: правителів (ними за Платоном мають бути філософи), воїнів, виробників. Справедливість полягає у тому, щоб кожен працював згідно власних задатків і дотримувався відповідного місця в суспільстві. Правителі, які природою наділені розумом і мали нахил до роздумів, правили б, воїни – захищали б державу. Ці обидва стани мали керувати третім, до якого входили ремісники і землероби. Правителі і воїни не мали сімей, воїни не мали права на приватну власність. Дітей виховувала держава, жінки мали рівні права з чоловіками. Усе життя громадян в ідеальній державі Платона мало підпорядковуватися інтересам держави. Справедливість, на думку Платона, це коли у правителів переважає мудрість, у воїнів – мужність і сила, у виробників – поміркованість. Ідеальною формою держави Платон вважав аристократію.

Ученим енциклопедистом **Аристотелем** на політичну тематику були написані твори «Політика», «Афінська політика», «Риторика», «Етика». Держава, за Аристотелем, виникла природним шляхом для задоволення

життєвих потреб громадян, але мета її існування – досягнення блага людей. Мислитель першим назвав людину «істотою політичною», що може жити лише у державі. На його думку, «природа вселила в людину прагнення до державного об'єднання». Першим розділив владу на законодавчу, виконавчу та судову: Розрізняв правильні та неправильні форми держави: правильні – монархія, аристократія, політія; неправильні – тиранія, олігархія, демократія. Найправильнішою формою держави Аристотель назвав політію, під якою розумів правління більшості в інтересах загального блага.

Мислитель виділяв такі класи давньогрецького суспільства: хлібороби, ремісники, торговці, наймані робітники, заможні люди, військові, судді, посадові особи; найкориснішим класом вважав клас хліборобів. Осмислював питання громадянства: вважав громадянином того, хто «володів сукупністю громадянських прав, захищав поліс, брав участь в управлінні, суді». Виправдовував рабство як «річ натуральну».



Аристотель пов'язував політику з моральністю (доброчесністю) та етикою, що є вступом до політики.

Для **Епікура** характерна аполітичність, проповідь неучасті у активному політичному житті. Він один із перших стверджував, що оскільки людина є суспільною істотою, то саме суспільство сформувалося шляхом суспільного договору. Епікур був прихильником поміркованого варіанту античної демократії, за якої панує закон у поєднанні з самостійністю особистості. Вважав, що головна мета державної влади – це гарантувати людям безпеку, навчити їх не заподіювати шкоди один одному. Для Епікура характерне трактування закону як засобу захисту «мудрих» (тобто, людей етично досконалих) від «натовпу». Діяльність держави та закону повинні відповідати уявленню про справедливість.

Засновником стоїцизму був давньогрецький мислитель **Зенон**. Стоїки вважали, що в основі громадянського співжиття лежить природний потяг людей один до одного. Держава є не штучне, умовне, договірне утворення, а природне об'єднання. Рабство, на думку стоїків, не має виправдання, бо воно суперечить загальному світовому співгромадянству людей. Зенон відстоював думку, що в ідеальному суспільстві не повинно бути станових різниць, усюди повинні існувати однакові порядки. Найкращим державним ладом є «поєднання демократії, царської влади і аристократії».

Політичні погляди видатного грецького історика **Полібія** викладені у багатотомній праці «Всесвітня історія». Він вважав, що історія виникнення держави та зміна її форм відбувається по кругообігу й проходить шість основних стадій: царство, тиранія, аристократія, олігархія, демократія,

охлократія. Найкращою формою правління є поєднання царської влади, аристократії, демократії; така змішана форма забезпечує стабільність у державі.

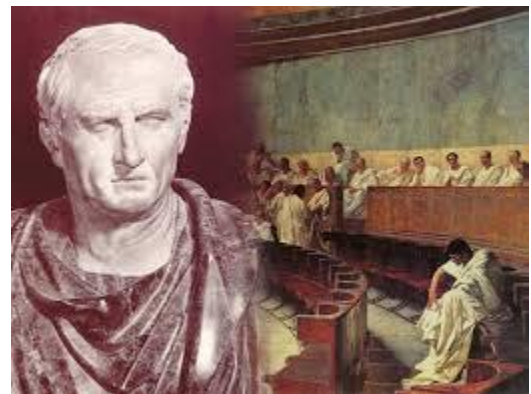
2.3. Політична думка у Стародавньому Римі.

Усю історію Древнього Риму прийнято поділяти на три етапи:

- царський (754 – 510 рр. до н. е.);
- республіканський (509 – 28 рр. до н. е.);
- імператорський (27 р. до н. е. – 476 р. н. е.).

Єдина римська імперія у 395 р. н. е. була остаточно розділена на Західну зі столицею у Римі та Східну із столицею у Константинополі. Східна Римська (Візантійська) імперія проіснувала до 1453 р. Давньоримська політична наука розвивалася під впливом давньогрецьких концепцій, вчень Сократа, Аристотеля, стоїків, Полібія та ін.

Відомий римський державний діяч, оратор, мислитель **Марк Тулій Цицерон** увійшов в історію політичної думки працями «Про державу», «Про закон», «Про обов'язки». Державу Цицерон визначав як справу й надбання усього народу. Він наголошував, що «народ – не будь-яке об'єднання людей, зібраних разом якимось чином, а об'єднання людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права та спільністю інтересів». Тобто, держава є узгодженим правовим спілкуванням громадян. Головною причиною походження держави є вроджена потреба людей жити разом та необхідність охорони приватної власності. У залежності від кількості суб'єктів влади в державі, Цицерон ділив держави на монархію (царську владу), аристократію (владу оптиматів), демократію (народну владу), причому вказував, що у природі існує кругообіг цих форм. Ідеалом мислитель вважав змішану форму, яка мала б елементи трьох названих форм держави; вона привела б до загальної рівності та міцності держави.



Цицеронові належить першість у закладенні основ міжнародного права. Він сформулював принцип необхідності дотримання зобов'язань за міжнародними договорами. Війну Цицерон характеризує як вимушений акт, припустимий тільки у випадку безуспішності мирних переговорів. Усі війни він поділяв на справедливі (насамперед, оборонні) та несправедливі.



Одним із найвідоміших представників римського стоїцизму був **Луцій Анней Сенека**. Він відстоював ідею духовної свободи усіх людей незалежно від їх місця у суспільстві. Не заперечуючи проти рабства як суспільно-політичного інституту, Сенека, проте, відстоював людську гідність раба і закликав до гуманного ставлення до рабів. Він був схильний до проповіді космополітизму, індивідуалістичної етики, морального самовдосконалення.

2.4. На політичні вчення **Середньовіччя** (V–XV ст.) вирішальний вплив здійснювали християнська релігія загалом та римо-католицька церква зокрема. Впродовж усієї епохи йшла жорстока боротьба між папством та світськими феодалами, монархами за керівну роль у суспільстві.

Протягом цього значного періоду політичні погляди активно розвивалися та зміцнювалися. Можна виокремити 3 етапи:

1) ранньофеодальний (кінець V–середина XI ст.). На цьому етапі держави спочатку організовуються у великі, але слабо інтегровані монархії, але потім розпадаються на окремі політичні утворення;

2) етап розвитку феодального ладу (середина XI–кінець XV ст.). Для нього характерні централізовані станово-представницькі монархії;

3) етап пізнього Середньовіччя (кінець XV–початок XVII ст.). Державність характеризується переважно абсолютними монархіями.

Центральною проблемою політичної думки було питання про те, яка влада (організація) повинна бути пріоритетною: духовна (церква) чи світська (держава). За домінування церковної влади виступали Т. Аквінський, А. Августин, а за пріоритет світської – М. Падуанський, В. Оккам, А. Данте.

Філософ і теолог **Тома Аквінський** розвивав ідею Аристотеля про людину, як істоту політичну, а також думку про те, що держава, як ціле, випереджає індивідів, що її складають, тож благо держави є важливіше за благо її громадян. Держава є необхідною; на її чолі стоїть світська влада, але вона – вторинна, бо всі види влади на землі є від Бога. Головним завданням державної влади є сприяння державному благу, збереженню миру й справедливості у суспільстві. Народ має право скинути владу несправедливого та жорстокого монарха, якщо він посягає на права церкви. Найкращою формою правління Тома Аквінський вважав монархію, зокрема такий її різновид, як монархія політична, у якій влада правителів залежить від закону та не виходить за його рамки.

Італійський мислитель, політичний діяч **Марсилій Падуанський** сформулював свою доктрину у праці «Захисник миру» (1324). Він заперечував претензії Папи на владу над світом, бо це суперечило Святому Письму, за яким влада духовна мала бути відділена від світської. Відповідальність за всі біди та нещастя покладав на церкву: усі негаразди припиняться, якщо церковники займатимуться виключно сферою духовного життя людей. Церква повинна бути відмежована від держави та підпорядкована світській політичній владі. Марсилій Падуанський відстоював тезу, що джерелом будь-якої влади (як світської, так і духовної) є народ. Народ є носієм суверенітету та верховним законодавцем. Але народ у розумінні мислителя – це не усе населення, а лише його найдостойніша частина. Усе суспільство мислитель ділив на вищу категорію (військові, священники, чиновники), яка дбає про загальне благо, та нижчу категорію (торговці, землероби, ремісники), яка дбає лише про свої приватні інтереси.

Марсилій Падуанський одним із перших почав проводити чітке

розмежування законодавчої та виконавчої влади. На його думку, законодавча влада визначає компетенцію й організацію виконавчої влади. Мислитель виступав за виборність монарха та державних посадових осіб. Держава – це світський інститут, який розвивається за власними законами. Саме Падуанському належить трактування миру, як засобу для досягнення «громадянського щастя». Досягається мир тоді, коли кожен у державі отримує можливість безперешкодно займатися своєю діяльністю, а усі органи держави функціонують узгоджено. М. Падуанський був проти підпорядкування політики засадам релігії та моралі. В цілому його творчість свідчить про рішучий розрив з теологічною традицією у поглядах на державно-правові явища.

2.5. Термін «**Відродження**» позначив факт повернення/ відновлення в культурі видатних досягнень Античної цивілізації, втрачених у епоху Середньовіччя. Згодом це поняття починає використовуватися на позначення усього комплексу змін, які відбувалися у Європі. Серед цих змін – формування національної державності, криза римо-католицької церкви, формування гуманістичної системи цінностей.

Ця епоха припадає на середину XIV – початок XVII ст. і характеризується постановкою в центр уваги людини з її потребами та поглядами. Підставою для цього були економічні, духовні та інші чинники, зокрема, зростання авторитету науки, падіння впливу церкви, реформація, крах схоластичної системи, поширення раціоналізму.

Для епохи Відродження характерний гуманізм, визнання унікальності кожного індивіда, заклик до автономії особистості.

Мислителі Відродження вважали, що доля людини визначається не її знатним походженням, конфесійним статусом, а виключно її активністю, доблестю, благородством. Головними чеснотами особи стають громадянський обов'язок, безкорисливе служіння загальній справі.

Ідеалом вважалася держава з республіканським устроєм, яка опиралася на принцип рівності та справедливості, гарантією яких мало бути прийняття й дотримання законів, зміст яких гармоніював із єством людини.

Політична думка епохи Відродження у своєму розвитку пройшла три етапи:

1) гуманістичний або антропоцентричний (середина XIV–середина XV ст.). Характеризується протиставленням середньовічному теоцентризму інтересу до людини у її стосунках зі світом;

2) неоплатонічний (середина XV – перша третина XVI ст.). Відзначається постановкою проблеми соціального буття;

3) натуралістичний (середина XVI – початок XVII ст.). На цьому етапі закони природи намагаються застосовувати до пізнання соціальної дійсності.

Політичні вчення епохи **Реформації**. Реформація – це широкий антифеодальний і антикатолицький рух в I половині XVI ст., який заклав

початок протестантизму. Реформація означала рух за необхідність удосконалювати церкву, світські порядки, правові інститути.

Якщо для Відродження головним було визнання людської гідності, то провідною тенденцією Реформації було прагнення відновити чистоту християнської релігійності. Для Реформації дуже показова обов'язковість жорсткого підпорядкування людини громаді.



Лідером Реформації був **Мартін Лютер**, який виступав не лише проти засилля папської влади, але й за зменшення влади церкви взагалі. У 1517 р., ставши свідком продажу індульгенцій, він прибив до дверей храму у м. Віттенберг свій твір «95 тез», закликаючи до публічної дискусії. Провідною думкою тез була неприпустимість перетворення продажу індульгенцій у засіб збагачення церкви за рахунок духовного розбещення віруючих. М. Лютер викривав користюлюбство тогочасної верхівки католицької церкви, ставив під сумнів законність усіх покарань і

платежів, які церква накладала на віруючих. Хоча диспут над тезами був заборонений, вони сприяли об'єднанню різних верств громадян у боротьбі за релігійну та національну незалежність Німеччини.

Реформістський рух не був цілісний; в результаті розколу у ньому утворилося два напрямки: бюргерсько-князівський (очолював М. Лютер) і плебейсько-селянський (очолював Т. Мюнцер).

Реформація у розумінні Т. Мюнцера – це соціально-політичний переворот, який повинні здійснювати селяни та міська біднота. Саме ці найзнедоленіші верстви суспільства здатні встановити новий суспільний лад. Т. Мюнцер виступав за ненасильницьку ліквідацію феодального ладу і за встановлення такого порядку, в якому жоден християнин не мав би приватної власності, не посідав би урядової посади. Його ідеалом був суспільний устрій, позбавлений майнового розшарування; оскільки всі люди рівні перед Богом, то всі вони повинні бути рівні на Землі.

Окрім лютеранства був ще один впливовий напрямок Реформації – **кальвінізм**. Основні його ідеї викладені у праці Ж. Кальвіна «Настанови в християнській вірі» (1536). На відміну від лютеранства, яке ставило церкву у залежність від держави, кальвінізм зберігав щодо останньої незалежність. Відкрита непокора і повалення правителя-тирана допускається, на думку Ж. Кальвіна, лише тоді, коли використані всі способи пасивної непокори, легальні форми боротьби.

Найкращою формою правління Ж. Кальвін вважав олігархічну організацію управління державою. Ідеалом є встановлення теократії (республіки святих).

Ідеологом французького реформаторства був **Ж. Боден**. Він виступав на захист віротерпимості, вимагав сильної влади, котра б поважала закон, захищала свободу совісті. Ж. Боден першим сформулював і обґрунтував поняття суверенітету як ознаки держави.

Вчення про політику **Ніколло Макіавеллі**. Італійський державний діяч та мислитель Макіавеллі увійшов в історію політичної думки творами «Володар» (1513), «Міркування на першу декаду Тіта Лівія» (1519), «Історія Флоренції» (1532) та ін. У своїх працях мислитель обґрунтував низку політичних ідей та порад для правителів.

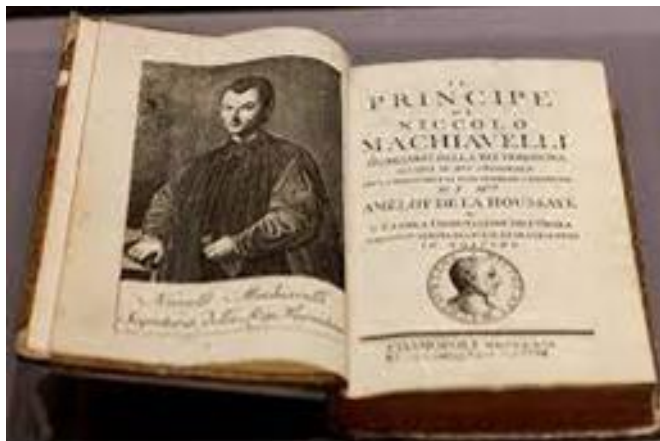
Внесок Н. Макіавеллі у розвиток політичної науки:

✚ відкинув схоластику, замінивши її раціоналізмом та реалізмом: необхідно аналізував фактичні обставини та вживати рішучих заходів для досягнення політичних цілей;

✚ заклав основи політичної науки, увів у політичний лексикон поняття «держава» та «республіка» у сучасному їх розумінні;

✚ виступив проти феодальної роздробленості, за створення централізованої Італії;

✚ сформулював суперечливий принцип «мета виправдовує засоби» (довкола цього принципу завжди ведеться гостра полеміка, бо немає жодного політика, якому не доводиться вибирати між етичними принципами та практичною доцільністю).



2.6. **Новий час** заклав основи формування та розвитку новітньої політології. У XVI – в першій половині XVII ст. вдосконалювалися актуальні й для сьогодення політичні ідеї.

Оскільки буржуазія вимагала ліквідації станового ладу, встановлення юридичної рівності, забезпечення свободи й безпеки особи та приватної власності, важливою потребою стало створення необхідних політичних та правових гарантій. Тому розвитку набули ідеї природного права та договірного походження держави. Їх розробниками були Г. Гроцій, Т. Гоббс. Б. Спіноза, Дж. Локк та ін.



Голландський юрист, політичний мислитель **Г. Гроцій** є одним із засновників вчення про природне право та родоначальником міжнародного права.

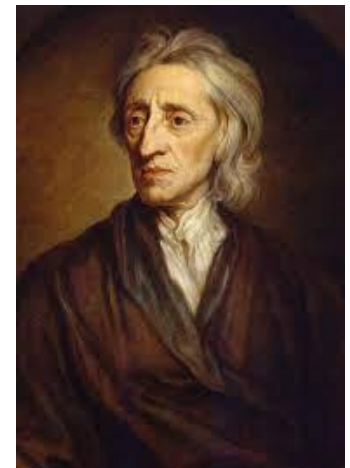
Погляди вченого викладені у трактаті «Про право війни і миру. Три книги». У його розумінні держава – це «досконалий союз вільних людей, укладений заради дотримання права та загальної користі». У державі існує громадянська влада, котра є верховною.

Новий раціоналістичний підхід до проблем суспільства і держави розвивав видатний голландський філософ та соціальний мислитель **Бенедикт Спіноза**. Він увійшов в історію політичної думки як критик теологічних політико-правових ідей, як один із творців світської доктрини держави і права. Політичні погляди викладені у праці «Богословсько-політичний трактат» (1670), «Етика» (1675), «Політичний трактат» (1677). Вважав, що люди первинно знаходилися у природному стані, де сила та могутність окремого індивіда складала сутність його природного права. Перехід до громадянського стану мислитель пов'язував із укладанням суспільного договору, поділом праці, різноманітністю людських потреб, неоднаковими здібностями. Мислитель обґрунтував ідею про невідчужувані права особи, серед яких право на існування та діяльність, свободу совісті та думки, свободу слова. Держава у Б. Спінози виступає носієм природних прав усього населення.



Томас Гоббс ідеї природного права і суспільного договору використовував для захисту абсолютної монархії і засудження революцій. Він вважав, що всі люди були створені рівними щодо фізичних та розумових здібностей і мали однакові права. Але людина за своєю природою є істотою егоїстичною, жадібною й честолюбною і в додержавному стані панував принцип «людина людині – вовк», велася «війна всіх проти всіх». Відповідно, держава створена людьми для того, щоб з її допомогою покінчити з вказаною війною, позбутися страху незахищеності й постійної загрози насильницької смерті.

Джон Локк – фундатор класичного лібералізму та сучасного конституціоналізму, сформулював політичні принципи, які лягли в основу усіх демократичних правових держав світу. Політичне вчення Мислитель заперечував існування принципу «війни всіх проти всіх», обґрунтував виникнення держави згодою людей з метою належного забезпечення природних прав, рівності та свободи, захисту особи і власності. Вчення Дж. Локка було класичним відображенням ідеології ранньобуржуазних революцій. Воно ввібрало у себе досягнення передової наукової думки XVII ст. та прогресивні досягнення політико-правового знання.

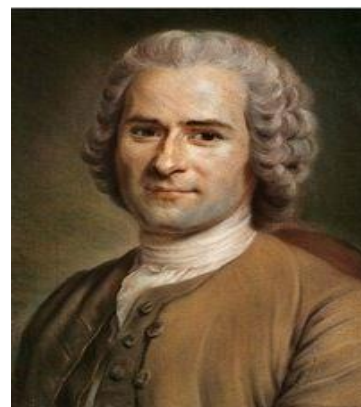


2.7. **Просвітництво** – європейський загальнокультурний рух, що виник у другій половині XVIII ст. у Франції. Його мета полягала у критиці основ феодальної ідеології, релігійних забобонів, у боротьбі за віротерпимість, свободу наукової та філософської думки, поширення раціонального знання, подолання безграмотності мас, упровадження в суспільне життя цінностей, що базуються на повазі до людської гідності.



Представник цієї доби **Ш. Монтеск'є** – засновник теорії правової держави, а також автор теорії «географічного детермінізму». Свободу мислитель розумів як упевненість громадянина у недоторканості свого життя, житла, майна, адже «свобода є право робити все, що дозволено законом». Відстоював необхідність поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову: одна влада має стримувати іншу, бо це є необхідна умова політичної свободи. Мислитель дав одне із класичних визначень поняття «свобода» – це право «робити все, що дозволено законом», однак він зауважував, що свобода і влада повинні мати певні межі.

Видатний філософ і політичний мислитель **Жан-Жак Руссо** виступав за республіканську форму правління, а найважливіші суспільні проблеми пропонував розглядати на всенародних плебісцитах (основні праці «Про суспільний договір або Принципи політичного права», «Судження про вічний мир», «Проект конституції для Корсіки»). Мислитель вважав, що держава покликана виконувати загальну волю, а оскільки народ є єдиним сувереном, то немає необхідності ділити владу на законодавчу та виконавчу гілки.



2.8. На межі XVIII–XIX ст. у Німеччині активно розвиваються політичні ідеї, зокрема у руслі **німецької філософії**.



Її родоначальник **І. Кант** проголошує найважливішою проблемою людського роду – досягнення миру та побудову загального правового громадянського суспільства шляхом поступових реформ, моральності політики: «Людина є абсолютною цінністю і не може бути знаряддям чужих планів. Вона – суб'єкт морального закону («категоричного імперативу» за І. Кантом): ніколи не роби іншим того, чого не бажаєш самому собі. Але, оскільки не всі дотримуються цієї вимоги, потрібні закони, виконання яких держава

гарантує у тому числі й примусом». Завдяки цьому твердження І. Канта вважають одним з творців теорії «правової держави». Громадянин, на думку мислителя, має три основні атрибути: свободу, рівність та незалежність. Свобода – це звільнення від зовнішнього примусу (окрім закону); рівність – однаковість перед законом; незалежність має економічний сенс: людина продає результати своєї праці, а не саму себе.

Г. Гегель у своєму вченні обґрунтував еволюцію політичної думки від ліберальних до консервативних ідей. Мислитель був прибічником обмеженої законами спадкової монархії, що дозволяла запобігти деспотизмові. Він є одним із родоначальників ідеї громадянського суспільства, яке характеризується системою потреб, правосуддям, поліцією, корпораціями, а також опирається на приватну власність і загальну рівність людей. Головна функція громадянського суспільства – захист свободи та приватних інтересів громадян. Тобто, у розумінні Гегеля, громадянське суспільство – це система суспільних інститутів, які виступають посередниками між державою та індивідом, захищають інтереси громадян та їх груп на державному рівні.



Політичні погляди німецького філософа викладені у працях «Енциклопедія філософських наук», «Історія філософії», «Філософія права», «Філософія історії».



Німецький філософ і громадський діяч **Й. Фіхте** підтримував концепцію природного права та суспільного договору, виступав проти деспотизму монархів, і вважав, що лише загальна воля народу є ядром законодавства і визначає межі впливу держави.

Політичні погляди мислителя викладені у працях «Промови до німецької нації», «Основи природного права відповідно до принципів науко вчення», «Вимоги до правителів Європи повернути назад свободу думки, яку вони досі пригноблювали» та ін. Державу Й. Фіхте розглядає як тимчасовий інститут, який є умовою та засобом забезпечення безпеки, організації виробництва, науки, освіти та виховання людей.

2.9. Політологія як наука виникла у другій половині XIX ст. відтоді вона розвивалася та вдосконалювалася, залучаючи до свого арсеналу напрацювання європейського та американського напрямків, досвід національних політологічних шкіл.

Значний внесок у розвиток політології здійснив німецький вчений **Макс Вебер** (1864-1920 рр.), його вважають **фундатором політичної науки** (як і соціології). Вчений досліджував питання сутності та природи влади, її типів (традиційний, харизматичний, раціонально-легальний), раціоналізував розвиток суспільства загалом та політичних систем зокрема. Вивчав феномен бюрократії, описав його характеристики (ієрархію, раціональність, формальні правила). Досліджував «залежність від засобів» для пояснення впливу економічної влади на політику, як контроль над ресурсами впливає на структуру та функціонування політичних систем.



Наприкінці XIX – на початку XX ст. домінуючою методологією у політичній науці був **позитивізм**, принципи якого були сформульовані **О. Контом, Г. Спенсером, Е. Дюркгеймом**. Розвиток науково-технічного прогресу, політичні, соціально-економічні перетворення призвели до кризи позитивізму, на зміну якому на початку 20-х рр. XX ст. формується неопозитивізм, формами якого були логічний позитивізм, філософія аналізу, такі принципи як біхевіоризм, верифікація, кількісний об'єктивізм та ін.

У 20-х рр. XX ст. дослідники перейшли від вивчення управлінських і загальнотеоретичних питань до з'ясування відносин суспільства з державним механізмом та дослідження громадської думки. У першій чверті XX ст. сформовано інтелектуальну основу для розвитку поведінкової політології. Зокрема, відмітимо сформульовану **У. Ліппманом** концепцію громадської думки, концепцію солідаризму **Л. Дюгі**, теорії еліт **Г. Моски** та **В. Парето**, дослідження політичних партій **Р. Міхельса** та **М. Острогорського**, теорію панування **М. Вебера**.

Значний внесок у розвиток політичної думки першої чверті XX ст. зробив **А. Бентлі**, обґрунтувавши й пояснивши систему політичного плюралізму в демократичному суспільстві на основі аналізу поведінкових аспектів політики.

Розвиток політичної науки у 20-30-х рр. пішов кількома шляхами. В одних державах (СРСР, Німеччині, Італії, Іспанії) вона стала елементом ідеології та пропаганди. У інших, наприклад у США, політологія перетворилася на поведінкову науку, спрямовану на вивчення мотивів і чинників, що впливають на політичну поведінку людей.

Статус самостійної науки політологія отримала у повоєнні роки. До 60-х рр. провідним напрямком у розвитку політичної думки був біхевіоризм, для якого головним завданням був опис фактів, удосконалення методики спостереження, а не розробка понять чи пояснення суспільних явищ.

У 60-х рр. біхевіоризм був підданий різкій критиці за фрагментарний підхід до аналізу фактів, що заважало глобальному підходу до політичних проблем, за псевдополітизм. Тож на зміну біхевіоризму прийшов систематизм, головним представником якого був **Д. Істон**. На думку постбіхевіористів, головне завдання політичної науки – не описувати й аналізувати факти, а тлумачити їх під кутом зору актуальних проблем суспільно-політичного

розвитку. Відтак, у центрі уваги були дослідження із політичної поведінки в інституціях влади, електоральної поведінки, політичного лідерства тощо. (функціонування засобів масової інформації, дослідження політичних партій, порівняльний аналіз партійних систем і режимів.

У другій половині ХХ ст. набули розвитку напрями, ідеї, концепції, сформульовані у довоєнний час:

- ✚ теорія демократії (Р. Даль, Дж. Сарторі);
- ✚ теорії еліт (Г. Лассуелл, Р. Мілс, С. Келлер);
- ✚ структурно-функціональний аналіз (Т. Парсонс, Р. Мертон);
- ✚ концепція дослідження партійно-політичних систем (М. Дюверже, У. Д. Бернхем, К. Байлі);
- ✚ концепції дослідження політичних систем сучасності (Д. Істон, К. Фрідріх, Р. Арон, К. Дойч); • дослідження політичних партій (Дж. Сарторі, А. Лійпхарт);
- ✚ вивчення політичної культури (Г. Алмонд, С. Верба, Р. Такер, Б. Рассел);
- ✚ ідеї конфлікту, консенсусу, психології ведення переговорів (С. Ліпсет, Р. Фішер);
- ✚ теорії влади, впливу і контролю (Г. Моргентау, Дж. Кетлін);
- ✚ концепція політичної модернізації (Л. Пай, Д. Белл, З. Бжезінський).

Сучасна політологія є розгалуженою інтердисциплінарною наукою, яка вивчає політичні процеси, системи і явища. Основні напрямки досліджень: політична теорія (основні поняття та теорії політики: влада, демократія, справедливість, права людини та ін., розвиток теорії справедливості), міжнародні відносини (дослідження міжнародного права й розробка рекомендацій його вдосконалення, вивчення особливостей міжнародної комунікації й співпраці, конфліктів, глобальних проблем, питання кібербезпеки та ін.), компаративна політологія (порівняння політичних систем різних країн для розуміння відмінностей та подібностей, порівняльний аналіз різних політичних режимів та ін.), політична поведінка і вибори (особливу цікавість для сучасних політиків та тих, хто бажають ними стати становлять дослідження факторів, що впливають на політичну поведінку громадян, схиляють до прийняття певних рішень; питання формування, сутності та впливу ідеологій; масові комунікації), політична економія (дослідження взаємодії між економікою та політикою, регулювання ринку, вплив економічних процесів на політичні рішення тощо), гендерна політика (аналіз ролі статі у політичному житті, питання жіночого представництва та рівності прав у різних сферах включно з політичною), публічна політика та адміністрування (вивчення процесів прийняття та впровадження політичних рішень, функціонування публічних органів, бюрократичних систем тощо).

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ **Визначте вплив політичних учень Стародавнього Світу на сучасний розвиток політичних теорій.**

- ❖ Охарактеризуйте «правильні» та «неправильні» форми державного правління за Аристотелем. Яку форму правління мислитель визначав найкращою?
- ❖ Чи можна вважати, що вираз «мета виправдовує засоби», що дозволяє будь-які дії в політиці, належить Н. Макіавеллі і є сутністю його вчення?



Тема 3. Становлення та розвиток політичної думки в Україні (IX–XX ст.)

3.1. Основні ідеї та пам'ятки політичної думки Київської Русі.

3.2. Політична думка в Україні за литовсько-польської доби.

3.3. Суспільно-політичні засади козацько-гетьманської держави. Конституція П. Орлика. Києво-Могилянська академія – центр української політичної думки (XVII ст. і надалі): П. Могила, Ф. Прокопович, С. Яворський та ін.

3.4. Розвиток революційно-демократичних ідей XIX–поч. XX ст. Кирило-Мефодіївське братство.

3.5. Ліберально-демократичні ідеї та соціалістична думка: М. Драгоманов, І. Франко та ін.

3.6. Політичні концепції українських мислителів XX ст. (М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Донцов, В. Липинський, М. Міхновський, В. Чорновіл та ін.).

3.1. Суспільно-політична думка Київської Русі розвивалась під впливом політико-правової думки Візантії та християнської релігії, яка з 988 р. стала державною.

Основні представники та їх праці: Володимир Мономах "Повчання дітям", Іларіон "Слово про закон і благодать", Нестор літописець "Повість минулих літ", "Слово о полку Ігоревім" (XII ст.) та ін.

У цих творах було порушено такі основні політичні проблеми:

- забезпечення єдності та незалежності Київської Русі;
- утвердження рівноправного статусу Київської Русі серед інших країн світу;
- засудження князівських міжусобиць;
- закріплення норм права і християнської моралі в суспільних та міжособистісних стосунках;
- дотримання присяги та норм права князями;
- верховенство світської влади над церковною.

Концепція "богоугодного володаря" (ігумен Феодосій Печерський, літописець Нестор, сформулювали ідею необхідності об'єднання київських князів навколо церкви, а не навколо великокнязівського престолу, також ідею божественної природи влади).

Концепція "князівського єдиновладдя" (митрополит Іларіон: у сильній монархічній владі запорука територіальної цілісності держави; християнство повинно служити консолідації країни, а церква – державі та володарю).

Розвинена ідея необхідності політичного об'єднання руських земель, припинення міжусобної боротьби перед небезпекою іноземного поневолення.



3.2. Політичну думку в Україні за литовсько-польської доби (XIV–перша половина XVI ст.) представляють твори Юрія Котермака-Дрогобича, Ст. Оріховського (Роксоляна) «Про природне право», «Польські діалоги політичні» та ін.

Національно-релігійне поневолення негативно вплинуло на розвиток політичної думки в Україні, проте в цей час зародилася українська національна політико-правова ідеологія. Цьому сприяло те, що в XV–XVI ст. в Україну через Польщу почали проникати із Заходу ідеї Реформації, спрямовані проти феодалного ладу й католицизму, який контролював майже всі сфери життя:

- розробка ідей природного права – "піраміди влади";
- поступове визволення політичної науки від теології, відстоювання принципу невтручання церкви у державні справи.



Ю. Дрогобич – доктор філософії та медицини Болонського університету, займався політичним прогнозуванням, зокрема намагався передбачити становище імператора Священної римської імперії Фрідріха III, а також ворогуючих сторін на Апеннінському півострові. Він був прихильником сильної королівської влади, визнавав зверхність світської влади над церковною.

С. Оріховський замолоду виступав проти божественного походження влади, відстоював принцип невтручання церкви в державні справи. Держава, на його думку, подібна до живої істоти, яка має своє тіло (посполиті), душу – (шляхетний стан), розум – (король). Мета держави у збереженні набожності, добробуту та свободи громадян. С. Оріховський одним із перших в Європі розробив концепцію природного права, відстоював пріоритетність закону над рішенням монарха чи інших посадових осіб. Проте за декілька років до смерті він відійшов від передових поглядів, відстоював зверхність папської влади над королівською. Цей принцип письменник-публіцист застосував при розробці піраміди влади у Польщі, котра нагадувала трикутник, вершиною якого була духовна влада, у лівому куті – священнослужителі, а у правому – король.



Полемічна література здебільшого торкалася питань релігійного життя, реформи церкви, але в контексті цих проблем порушувались і політичні питання. У ній можна виокремити два вектори роздумів та дискусій:

- 1) орієнтований на унію православної та католицької церков (П. Скарга «Про єдність церкви божої»);
- 2) антиуніатські ідеї, акцент на необхідності реформ православної церкви (Х. Філалет «Апокрисис»).



Іван Вишенський – визначний український письменник-полеміст, висунув концепцію колективної соборності правління християнською церквою, засновану на ідеї рівності всіх людей перед богом. Принцип соборності як вияв демократизму він відстоював також у відносинах між церквами. В

цьому ж контексті І. Вишенський заперечував не лише абсолютизм духовної влади – Папи Римського, а й абсолютизм світської влади – королів і царів. Вважав, що будь-який володар отримує владу від Бога і не може користуватися нею на свій розсуд.

3.3. Політичну думку періоду козацько-гетьманської доби представляють такі мислителі як Ф. Прокопович «Правда волі монаршої», «Духовний регламент», П. Могила, М. Смотрицький, І. Гізель «Мир з Богом, людино», П. Орлик, Ф. Прокопович та ін.

Цінним надбанням козацько-гетьманської доби стали правові документи (міжнародні договори, статті), які відображали аспекти державного устрою і міжнародних відносин Української козацької держави (Гетьманщини) – «Березневі статті», «Гадяцький трактат», «Угоду та Конституцію» Пилипа Орлика та ін. В них було закладено правову основу міжнародних договорів України з іншими державами, чітко простежувалися атрибути суверенітету української державності, визначалися конституційні засади державного й суспільного ладу.



«Пакти і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» П. Орлика (1710)

склалися з 16 статей і розпочиналася з урочистої декларації: «Україна з обох боків Дніпра має бути на вічні часи вільною від чужого панування». Визначалися кордони України з

Польщею і Московією, передбачалося після закінчення війни підписання трактату зі шведським королем як постійним протектором України, закріплювалося право запорожців на повернення всіх відібраних у них земель і поселень, на відновлення колишнього статусу православної Церкви під зверхністю царгородського патріархату. Конституція передбачала розподіл влади між гетьманом як вищою виконавчою владою, генеральною радою як вищою представницькою владою і генеральним суддею. Хоч прерогатива органів влади не була ще чітко визначена, все ж тогочасна конституція наближалася до реалізації принципу розподілу влади.

Концепція І. Гізеля базувалася на постулатах суспільного договору та природного права. Він різко засуджує світських і духовних феодалів, визначав

як гріх несправедливі рішення судів. Змінити цей грішний світ, на думку Гізеля, можна за допомогою освіти, морального самовдосконалення. Дотримуючись промосковської орієнтації, Гізель виступав за надання царем своїм підданам свобод і вольностей, за церковну автономію України. Прогресивці погляди Гізеля суперечили феодально-ортодоксальним суспільним нормам того часу.



Ректор **Києво-Могилянської академії Ф. Прокопович** першим в умовах російської держави створив теорію освіченого абсолютизму, спираючись на теорії природного права та суспільного договору. На його думку, пріоритетною повинна бути світська влада, церква має підпорядковуватись державі. Носієм державної влади, за теорією Ф. Прокоповича, може бути лише освічений володар.

Розвитку теорії держави сприяли ідеї, висунуті фундаторами Києво-Могилянської академії: І. Борецьким, М. Смотрицьким, П. Могилою.

3.4. Початок українського національного відродження відобразився, насамперед, в програмних гаслах **Кирило-Мефодіївського братства**, члени якого називали себе братчиками, були співробітниками та вихованцями Київського та Харківського університетів працювали над політичною



програмою боротьби за визволення українського народу, рівноправне співробітництво слов'янських народів та відродження України (М. Костомаров (автор головного програмного документу «Закону Божого» (Книги буття українського народу)), Т. Шевченко, В. Білозерський, М. Гулак, П. Куліш та ін.)

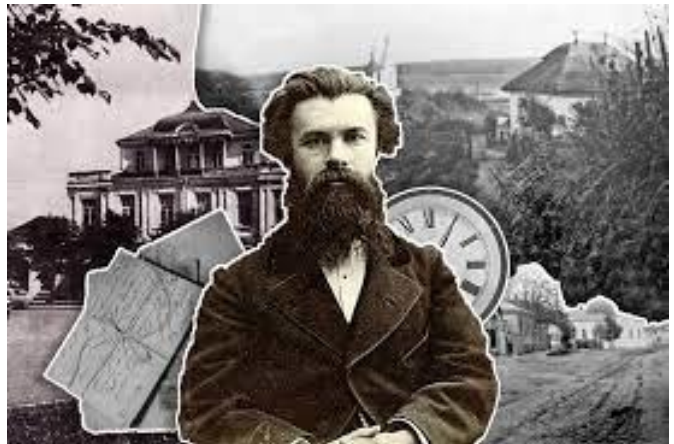
Програма братства містила такі ідеї: визнання української етнокультурної ідентичності; створення самостійної української республіки в рамках федерації слов'янських народів; скасування кріпацтва й утвердження суспільного ладу на засадах правової і соціальної рівності в дусі християнських заповідей; протиставлення українських демократичних традицій традиціям аристократичної Польщі й самодержавної Росії.



Миколу Костомарова (1817–1885) можна вважати першим українським політологом, що досконало знав історію України, інших слов'янських народів, у своїх дослідженнях описав кардинальні відмінності між українцями та росіянами, опирався на досягнення світової філософської, історичної та соціологічної думки. Рушійними силами української історії вчений вважав народні маси, їхню самосвідомість. На думку вченого, чим відоміший народ, тим швидше він знайде самого себе і шляхом самореалізації

самовизволиться. Засуджував самодержавство, обґрунтовував необхідність республіканського устрою, де влада є виборною, змінною та підзвітною народним зборам, а відносини між народами визначаються на федеративних засадах. Таку форму державного устрою вважав традиційною слов'янською, що сягає корінням часів Київської Русі і дає змогу поєднати прагнення українського народу до політичної самостійності та застерегти від зловживань владою.

Михайло Драгоманов (1841–1895) – талановитий філософ, публіцист, історик та вчений. Він створив концепцію суспільства, що ґрунтується на ідеї асоціації гармонійно розвинених особистостей. Реалізація цього ідеалу, вважав вчений, можлива за федералізму з максимальною децентралізацією влади та самоврядування громад і областей. М. Драгоманов розробив проєкт конституційного перетворення



Російської імперії на децентралізовану федеративну державу.

У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачався поділ влади на три гілки влади: законодавча, виконавча і судова. Законодавча влада належала двом думам – державній та союзній. Головою держави міг бути імператор з успадкованою владою чи обраний голова Всеросійського державного союзу. Глава держави призначав міністрів, відповідальних перед обома думами. Своєю державно-правовою концепцією М. Драгоманов пропонував парламентську державу із засадами самоуправління, яка впливала б на соціальну та економічну сфери суспільства, надавала б великого значення просвітництву й законодавству, які уможливили б реформаційні зрушення.



Одним із представників революційно-демократичної течії у політичній думці був **Іван Франко** (1856–1916) – український письменник, громадський діяч, політичний філософ. Вчений детально аналізував такі проблеми, як аграрну, можливість розв'язання селянського питання, робітничу, національну проблему, проблему прогресу (поступу). За політичними поглядами І. Франко був

представником українського націоналізму, підтримував ліберальні та антиімперіалістичні ідеї, соціалістичні гасла соціальної справедливості та рівності, але не виступав за диктатуру пролетаріату, акцентуючи увагу не на класових, а на загальнолюдських вартостях. Мислитель підтримував ідею рівності всіх націй, вважав, що найкращим вирішенням національної проблеми могло би бути утворення державних об'єднань змішаного (федеративно-конфедеративного) типу, що спиралися б на солідарність інтересів.

3.6. Політична думка періоду ХХ ст. представлена працями громадсько-політичних діячів того часу, серед них найбільш впливовими були: М. Грушевський (фундаментальна десяти томна праця «Історія України-Руси», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Якої автономії та федерації хоче Україна», «На порозі нової України» та ін.); М. Міхновський («Самостійна Україна»), В. Винниченко, С. Бандера, Д. Донцов («Націоналізм»), В. Липинський («Листи до братів хліборобів») та ін.

Микола Міхновський (1873–1924) був першим, хто відкрито заявив про колоніальний статус України у складі Російської імперії та право українського народу на самовизначення. На його думку, «державна самостійність є головною умовою існування нації». М. Міхновський пропонував йти до незалежності проторованими шляхами західних країн, використовуючи творчі потенції націоналізму європейського типу. Саме М. Міхновському належить гасло «**Україна – для українців!**», яке стало невід'ємною ознакою українського інтегрального націоналізму. В брошурі «Самостійна Україна» він чітко окреслив питання про незалежну українську державу, публічно заявив про законне право українського народу самостійно вирішувати свої проблеми.



— ” —
Як не можна спинити річку, що,
зламавши кригу навесні,
бурхливо несеться до моря, так
не можна спинити націю, що
ламає свої кайдани,
прокинувшись до життя.

— ” —
МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ



Михайло Грушевський – насамперед найвидатніший український історик фундаменталіст, котрий вперше обґрунтував Київську Русь та Галицько-Волинське князівство колискою української державності (а не російської, як собі захотіли й брехали росіяни), а український народ як окрему культурну одиницю. Також він був

громадсько-політичним діячем, головою Української Центральної Ради (1917–1918).

М. Грушевський розглядав українську націю як виключно хліборобську, що внаслідок чужоземного панування втратила вищі класи; підкреслював як позитивні (вроджену логічність думки, високі культурні й соціальні інстинкти, красу побуту), так і негативні (відсутність національної свідомості, слабкість національного інстинкту, низький рівень освіти, культурного та політичного виховання) риси українського народу. Як представник демократично-народницького напрямку визначав народ рушійною силою історичного процесу; обґрунтував ідей народоправства у вигляді народно-демократичної республіки. Погляди вченого еволюціонували від автономії України в складі федеративних чи конфедеративних союзів до необхідності проголошення та відстоювання незалежності.

В. Липинський – видатний історик і політолог, що заснував консервативну школу в українській політології. Його політичне кредо: «до української нації через українську державу». Держава для нього – найдосконаліша, найвища форма організації всіх духовних і матеріальних сил нації. Доктрина українського консерватизму В. Липинського зводиться до таких основних положень:

- політичним ідеалом для України є спадкова монархія, очолювана гетьманом як символом української національної ідеї;
- особливий політичний режим влади класократія є протиположністю до республіканської парламентської демократії;
- суть класократії полягає у пануванні активної меншості (аристократії), що складається із кращих (за духом, здібностями, активністю) людей;
- реалізація доктрини консерватизму, де проголошується поширення консервативної ідеології, християнської релігії та солідаризму;
- в центрі доктрини є концепція хлібороба-власника, з якої випливає, що монархія є трудовою державою, що спирається на організацію трудових, продукуючих класів, насамперед, на хліборобський клас.





Дмитро Донцов увійшов в історію української політичної думки як автор ідеології «інтегрального» (чинного) націоналізму. Особливого звучання ідеї Д. Донцова набувають у праці «Націоналізм», у якій він обґрунтовує власний підхід до утвердження нації, вказує на необхідність цілеспрямованого виховання національно натхненних людей, які б визнавали моральним і етичним лише те, що утверджує націю. Підставами українського націоналізму, на думку Д. Донцова, були: вольовий принцип; постійне прагнення до боротьби за незалежність; романтизм і фанатизм у національній боротьбі; синтез національного та інтернаціонального; необхідність виховання нової політичної еліти; орієнтація на примус у процесі боротьби за незалежність.

Отже, політична думка України 20-30-х рр. ХХ ст. розвивалася у таких основних напрямках:

- консервативний напрямок (В. Липинський та ін.), що базувався на консервативній ідеології, християнській релігії та ідеї єднання. Представники напрямку виступали за спадкову монархію, яку має очолювати гетьман;
- інтегральний націоналізм (Д. Донцов, М. Міхновський, С. Бандера та ін.), що декларував такі підстави українського націоналізму як наполегливість у національній боротьбі, необхідність виховання нової політичної еліти.

У наступні десятиліття українці переживали складні трагічні періоди своєї історії, боролися за виживання в умовах радянської та німецької окупацій, в умовах штучно створених радянською владою голодоморів, політичних репресій (масових ув'язнень в політичних таборах, катувань та вбивств за штучно сфабрикованими звинуваченнями), метою яких було знищення всього українського, тотальна русифікація та радянська.

У 1960–1980 роках діяли опозиційні рухи **дисидентів**, що використовуючи різноманітні форми й методи громадянського протесту, виступали за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод людини – припинення радянського антилюдського свавілля, за вільний розвиток української мови, культури, науки.

У 1988 році у Львові було створено громадсько-політичну правозахисну організацію «Українську Гельсінську спілку» на чолі з **Левком Лук'яненком**. На основі цієї організації через два роки було створено Українську республіканську партію.



Серед політичних діячів того часу вирізняється постать **В. Чорновола** – активного діяча руху опору проти русифікації та дискримінації українського народу, політичного в'язня СРСР, провідника українського національно-демократичного визвольного руху кінця 80-х – 90-х років, лідера Народного руху України, народного депутата України I-III скликань, Героя України (2000, посмертно).



На жаль, більшість українців на перших президентських виборах 1 грудня 1991 року

Голосів виборців	19 643 481	7 420 727
Відсоток	61.59%	23.27%



Результати виборів за регіонами. Синім позначено регіони, де переміг Кравчук. Помаранчевим позначені регіони, де переміг Чорновіл.

В. Чорновола не підтримала. Подивіться результати голосування (Мал. 1).

Як і багато інших результатів пізніших голосувань вони викликають гірку усмішку і запитання «Коли українці перестануть ставати на ті ж самі граблі?». 25 березня 1999 року незадовго до чергових виборів В. Чорновол загинув у автокатастрофі під Борисполем. Швидше за все це було умисне вбивство.

Мал. 1. Результати президентських виборів 1991 року

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ Чи можна вважати Конституцію П. Орлика (1710 р.) першою в світі демократичною конституцією?
- ❖ У чому полягає суперечливість постаті М. Грушевського у політичному житті України?
- ❖ Які ідеї яких українських мислителів є особливо актуальними в наш час?
- ❖ Як Ви думаєте, чому В. Чорновіл не переміг на виборах 1991 року? Які наслідки це мало для України?



Тема 4. Основні ідеологічно-політичні течії

- 4.1. Політико-ідеологічні доктрини: поняття, типологія, інституціалізація.
- 4.2. Лібералізм та неолібералізм.
- 4.3. Консерватизм та неоконсерватизм.
- 4.4. Ліві та праві течії.
- 4.5. Християнська демократія.

4.1. **Політична ідеологія** – це систематизована сукупність ідейних поглядів, що виражають та захищають інтереси певної соціальної групи. У світі майже скрізь мають місце такі універсальні ідеології як консерватизм, лібералізм, соціалізм та ін.

Ідеологія надає владі доцільного характеру, орієнтуючи громадян на певну систему цінностей, норм поведінки, на відповідний спосіб життя. За допомогою ідеологічних категорій обґрунтовуються або заперечуються ті чи інші політичні інститути, соціально-політичні доктрини, а також напрямки дій.

Політичні функції ідеології полягають у створенні позитивного образу впроваджуваної політичної лінії, її відповідності інтересам певної соціальної групи, держави, в стимулюванні цілеспрямованих дій, вчинків громадян та їх об'єднань. Ідеологія прагне інтегрувати суспільство на базі інтересів певної соціальної чи національної групи, або на базі сформованих цілей, котрі не опираються на якісь соціально-економічні прошарки населення. Функцією ідеології є також духовне відображення реального світу та створення перспективного проєкту розвитку політичного простору.

Ідеологія має три стадії розвитку:

- перша стадія (найтриваліша) – стадія революційної боротьби, яка передбачає схематично такий цикл: рівень емоцій – рівень ідей – рівень дій;
- друга стадія – післяреволюційне відчуження;
- третя стадія – зародження нової ідеології.

Уперше у науковий обіг поняття «ідеологія» ввів французький філософ, економіст, громадсько-політичний діяч Антуан Дестюд де Трасі. Він визначив ідеологію як науку про людське мислення та суспільні ідеї, яка повинна знайти пояснення у світосприйнятті та явищах свідомості через засади етики, моралі, політики.



З часів Французької революції ідеологію розглядають як реальну силу, яка відіграє важливу роль у житті людини та суспільства. Американський учений Т. Парсонс відзначав здатність ідеології згуртовувати людей, а Д. Белл вважав, що ідеологія поєднує різні види емоційної енергії та спрямовує їх у політику.

Конструктивна ідеологія повинна відповідати життєвим реаліям та мати наукове обґрунтування. Різні форми власності, політичний плюралізм, багатопартійність у демократичних державах передбачають й ідеологічне

багатоманіття, конкуренцію різних ідеологій. Але жодна ідеологія в демократичному суспільстві не повинна бути державною, примусовою, офіційною, тобто виключається ідеологічний монополізм. Гасло «деідеологізації», активно проголошуване в Україні на початку 1990-х рр., було спрямоване проти ідеології тоталітаризму, а також проти того, щоб якась ідеологія нав'язувалася усім громадянам як обов'язкова.

4.2. **Лібералізм** є політичною ідеологічною доктриною, що підкреслює важливість індивідуальної свободи та прав громадян, обмеження влади держави, підтримку ринкової економіки та дотримання прав людини.

У лібералізмі на першому місці стоїть принцип індивідуалізму: автономність особистості, вільний прояв особистої ініціативи.

Як політична ідеологія, лібералізм включає в себе такі принципи:

- ✚ індивідуальна свобода, коріння якої лежать поза політикою в приватному житті, в підприємстві;
- ✚ конституційний порядок, який закріплює та гарантує свободи особистості;
- ✚ народний суверенітет: уряд формується зі згоди народу, а кожен громадянин має право впливати на прийняття політичних рішень.

У межах теорії лібералізму отримали розвиток ідеї правової держави та поділу влади.

Найвідомішими представниками ліберального напряму західноєвропейської політичної думки XIX ст. є Б. Констан, А. Токвіль, І. Бентам, Дж. С. Мілль та ін.

Класичний лібералізм вважає свободу особистості та рівність можливостей більш пріоритетними, ніж соціальну рівність. Ринок та вільна конкуренція розглядаються як умови реалізації рівних можливостей в економічній сфері. У другій половині XX ст. класична ліберальна ідеологія зазнала певних змін. Більш демократичний варіант лібералізму переглянув формулу класичного лібералізму "мінімум держави – максимум ринку" і не заперечує необхідності державного регулювання економіки (регулювання монополій, ринку праці тощо), а також не заперечує соціальних програм, покликаних пом'якшити крайнощі соціальної нерівності. В останні десятиліття на зміну соціальному лібералізму прийшов неолібералізм, який робить наголос не стільки на прямі програми допомоги, скільки на створення умов для його професійної підготовки і перепідготовки як реального втілення ідеї рівностей можливостей. У США ідеї неолібералізму отримали практичне втілення в діяльності адміністрації президента Б. Клінтона.

Одночасно є прибічниками й більш радикальних варіантів лібералізму:

Лібертаріанство, яке включає в себе установку на "нульову державу" (обмеження дій держави, які можуть принести шкоду ринку) і виступає за розширення вільної конкуренції. Держава повинна охороняти лише фундаментальні права людини, віддавати перевагу рівності можливостей перед соціальною рівністю.

Лібертаризм, що виходить з ідеї терпимості і надання повної свободи індивідам у виборі стилів життя, моделей поведінки. З їх точки зору, будь-яка

дія допустима, якщо вона не приносить шкоди іншим. У США ці ідеї відстоює Лібертаристська партія.

4.3. Виникнення **консерватизму** як течії пов'язане з епохою Просвітництва і Великою французькою революцією XVIII ст. Консерватизм став реакцією феодально-аристократичних кіл на загрозу засадам феодалізму, традиційним цінностям, звичному способу життя й мислення, яка йшла від революції. Родоначальник консерватизму – англійський політичний діяч, філософ та публіцист **Едмунд Берк** (1729–1797), який у своїх численних працях засуджував Французьку революцію. Його книга «Роздуми про революцію у Франції» стала своєрідною Біблією консерватизму. Основні засади консерватизму: ідея збереження традиційних правил, норм поведінки, ієрархії влади, соціальних та політичних структур, інститутів.



В основі консерватизму лежить ідея недосконалості людської природи, що служить обґрунтуванням таких положень:

- ✚ потреби у підтримці моралі, релігії, традиції як регуляторів поведінки людини;
- ✚ невідворотності соціальної нерівності й ієрархічності суспільних відносин;
- ✚ розуміння соціального порядку як наслідування моделей влади, що встановилися, традиційним зразкам взаємовідносин;
- ✚ потреба у сильній державі, основна функція якої – захист власності та життя громадян, традиційних соціокультурних норм, а в цілому – соціального порядку й законності;
- ✚ пряма демократія недосконала; якостями лідера наділяються далеко не всі, тому тільки окремі можуть взяти на себе відповідальність щодо керівництва іншими.

У порівнянні з іншими ідеологіями консерватизм на перше місце ставить соціальний порядок, надаючи перевагу йому перед свободою і рівністю. Не заперечуючи можливості соціальних змін, консерватори вважають, що вони можуть бути успішними, якщо будуть досягати цього еволюційним, а не революційним шляхом. Елементи консерватизму можна побачити в програмах багатьох європейських партій (наприклад, британська Консервативна партія), а в США – в заявах політиків-республіканців. В останні десятиліття класичний консерватизм трансформувався в неоконсерватизм, який, з одного боку, відстоює традиційні консервативні цінності (сім'я, релігія, мораль, порядок, законність), а з іншого – звертається до ліберальних цінностей (права людини, свобода особистості), сучасний консерватизм повністю не заперечує необхідності державного регулювання, в той же час вважаючи, що держава не повинна заважати розвитку ринку й обмежувати конкуренцію.

4.4. Для характеристики ідейно-політичного спектра партій використовується система координат, що позначається термінами: "ліві", "праві", "центристи". Приналежність партії до того чи іншого флангу визначається її ставленням до обсягу державного втручання в економічні процеси, до ринку та соціальних програм.

До **правих** відносять партії, що орієнтовані на досягнення економічної ефективності шляхом стимулювання "вільної гри" суб'єктів ринку при мінімальному втручанні держави в економіку, на більш економічну державу, що може бути досягнуто методом упорядкування соціальних виплат і допомоги, обмеженням кількості отримувачів соціальної допомоги (тільки найбільш слабкі й знедолені групи населення). Для правих партій також характерне підозріле ставлення до будь-яких альтернативних форм колективного управління.

Ліві партії, навпаки, роблять акцент на "соціальной" ефективності, шлях досягнення якої вони бачать в обмеженні стихійних проявів ринку, в активному державному регулюванні економічних процесів, в зменшенні соціальної нерівності через розширення соціальних програм. У сфері влади ліві дотримуються моделей колективного самоуправління на виробництві та демократії участі. До лівого флангу традиційно відносять партії соціал-демократичні та помірних комуністів.

До центру належать партії, чиї переваги стосовно ринку й державного регулювання чітко не визначені або носять компромісний характер. У країнах Західної Європи цей спектр політичного простору частіше за все займають ліберали.

Поряд з подібним поділом у політології існує уявлення про крайньо лівий і крайньо правий фланги, до яких відносять партії, які мають особливі радикальні програми. Західноєвропейська традиція відносить до крайньо лівого флангу радикалів, комуністів й анархістів. Крайньо праві – націоналісти, релігійні фундаменталісти.

*Найрадикальнішою течією соціалізму став марксизм. У XIX ст. він злився з комунізмом, який був маловпливовою гілкою робітничого руху, взявши від нього революційні гасла й утопічні ідеї про безкласове суспільство. Для того, щоб виділитися з поміж соціалістичних гуртків та організацій, марксизм означив свою доктрину **комуністичною**. Її основні ідеологічні і програмні положення викладені «Маніфесті Комуністичної партії» (1848), написаному К. Марксом та Ф. Енгельсом. Ідейними джерелами комунізму стали класична німецька філософія, англійська політична економія та французький утопічний соціалізм, а базовими цінностями – суспільна власність, рівність, народовладдя, інтернаціоналізм. Комуністи розглядають рушійною силою історії класову боротьбу. На погляд К. Маркса, класова боротьба неминуче веде до диктатури пролетаріату, яка прагне розбудувати безкласове суспільство. Творцем нового суспільного ладу розглядався пролетаріат, який нібито є єдиним прогресивним класом. Головним лозунгом комуністів стало гасло «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!». Процес побудови комунізму розглядався у*

такій послідовності: соціалістична революція – перехідний період від капіталізму до соціалізму – соціалізм як перша фаза комунізму – повний комунізм. Комунізм сформував ряд доктрин, які мають особливі погляди на реалізацію цієї схеми: ортодоксальний марксизм, ленінізм, сталінізм, троцькізм, маоїзм, неомарксизм. Комуністичний рух набув значного поширення після першої світової війни, коли у Росії перемогла більшовицька революція і був створений Комуністичний Інтернаціонал (1919). Після другої світової війни у 14 країнах, де владу захопили комуністи, здійснювався курс на побудову соціалізму. Більшовицька влада Москви, яка запанувала в Україні з 1918 р. через Комуністичну партію (більшовиків) України реалізовувала плани Леніна–Сталіна з колективізації, індустріалізації, організації голодомору, масових репресій т. з. «ворогів народу». На її руках кров більше 10 мільйонів невинних жертв наших співвітчизників.

У 1991 р. КПУ була заборонена, але у 1993 р. відновила свою діяльність під назвою Комуністична партія України. З прийняттям закону про декомунізацію у 2015 р. ця партія знову опинилася поза законом. Крім цієї партії, діє низка інших марксистських, більшовицьких формувань. Популярність і авторитет марксистських партій в Україні падає, що пов'язано як із зменшенням чисельності поколінь, які виростили в умовах комуністичного режиму, так і ознайомленням українських громадян зі здобутками країн з ринковою економікою й ліберальною демократією. Упадок комунізму – загальносвітова тенденція.

Соціал-демократична ідеологія стверджує цінності свободи, справедливості (рівності) та солідарності. Досягнення цих цінностей здійснюється через еволюційне перетворення капіталістичного суспільства у новий стан – демократичний соціалізм.

Шлях до останнього лежить через ствердження політичної, економічної та соціальної демократії. Політична демократія передбачає розвиток правової держави, інститутів громадянського суспільства, місцевого самоуправління. Під економічною демократією розуміється співучасть робітників в управлінні підприємствами, співіснування форм власності ("змішана економіка", обмеження стихії ринку і великого приватного капіталу державним регулюванням та антимонопольним законодавством. Соціальна демократія розглядається як тенденція вирівнювання добробуту й статусів людей через механізм перерозподілу доходів на користь малозабезпечених верств населення. На відміну від анархізму й комунізму соціал-демократія розглядає державу не як негативу силу, а як інструмент досягнення справедливості та рівності. Забезпечення гарантій соціальних та економічних прав (право на роботу, житло, медичне обслуговування тощо) вимагає більш активної урядової політики. Уявлення соціал-демократії про класову боротьбу відрізняється від традиційного марксистського підходу. Після Другої світової війни соціал-демократія стала однією з головних політичних сил у багатьох країнах світу, перш за все у Європі.

Праві націонал-радикальні партії об'єднує їх ідея інтегрального націоналізму з усіма притаманними йому особливостями. Для націонал-радикалів першорядною й найвищою цінністю є нація, безумовний пріоритет надається національній державі. Найрадикальніші представники цього напрямку відстоюють ідею побудови національної держави за всяку ціну, навіть шляхом відмови від демократії, запровадження режиму національного авторитаризму, сильної влади. У їх діяльності політика часто домінує над

економікою. У зовнішній політиці вони виступали за віддалення України від країн Сходу, особливо від росії, за вихід з СНД, оскільки подальше перебування в цьому об'єднанні, на їх погляд, уповільнює процес державотворення, живить у росії надію утримати Україну в орбіті власних інтересів. Побоювання підтвердилися, Україна під час Революції Гідності (2013–2014 рр.) вигнала проросійського президента В. Януковича, відстояла свій демократичний шлях та європейський вектор розвитку. У відповідь росія у 2014 році анексувала Крим, розпочала фактичну колонізацію Східної України, а з 24 лютого 2022 р. веде повномасштабну війну в Україні, здійснює геноцид та екоцид на українських землях.

Оскільки ідеалом державного, національно-територіального устрою є національна унітарна централізована держава, праві партії виступають проти федеративно-земельного устрою, вільних економічних зон, існування автономії. Економічна платформа правих радикалів недостатньо розвинута, поєднує ідеї, які не є сумісними в реальній політиці – ідеї приватизації, лібералізму, державного патерналізму та економічного ізоляціонізму.

Правоцентристські націонал-демократичні партії. Ідеологічною засадою національно-демократичних партій є неоконсерватизм, але з національною специфікою – демократичний або поміркований (освічений) націоналізм. Націонал-демократи вважають демократичний націоналізм певним балансом між інтересами нації та правами людини. Однак у реальній конфліктній ситуації більшість правоцентристських партій віддають перевагу суспільним інтересам, а не особистості, інтересам держави перед правами громадян і завжди роблять вибір на користь нації.

В основі ідеології націонал-демократів лежить також християнська філософія. Вони підтримують відродження релігії, об'єднання усіх релігійних конфесій в країні та створення єдиної української християнської церкви, відновлення християнської моралі, споконвічних традицій українського народу та поваги до сім'ї. Правоцентристські партії зорієнтовані на захист української культури та української мови. Вони відстоюють мінімальне втручання держави в економіку країни одночасно з сильним контролем за політичним життям суспільства. У зовнішній політиці виступають за вихід України з СНД, вимагають поділу золотого та алмазного запасів, активів колишнього СРСР в іноземних банках.

Більшість націонал-демократичних партій виступає за інтегрування України в європейські структури, вступ до НАТО. Проміжним варіантом у процесі інтеграції країни у загальноєвропейський дім розглядають Балто-Чорноморський союз.

У державному будівництві підтримують ідею сильної виконавчої вертикалі, унітарно-централізованої держави, вбачаючи у федералізації України серйозну загрозу посилення сепаратизму та розпаду держави.

Економічна платформа даного напрямку базується на визнанні недоторканності приватної власності як основи економічної незалежності та політичної свободи людини, передбачає прискорену приватизацію, розвиток малого та середнього бізнесу.

4.5. **Християнська демократія** є політичною ідеологією, що поєднує демократичні принципи з християнськими цінностями та мораллю. Основними рисами християнської демократії є:

- ✦ християнські цінності (гідність кожної людини, солідарність, любов до ближнього, добро і справедливість), етичні стандарти;
- ✦ демократичні права та свободи;
- ✦ підтримка принципів правової держави, де закони є рівними для всіх і всіма дотримуються;
- ✦ соціальна справедливість, соціальний захист та підтримка найменш захищених членів суспільства;
- ✦ принцип субсидіарності (делегування владних повноважень на найнижчий можливий рівень влади, який їх може ефективно виконувати);
- ✦ прагнення стабільності та консенсусу

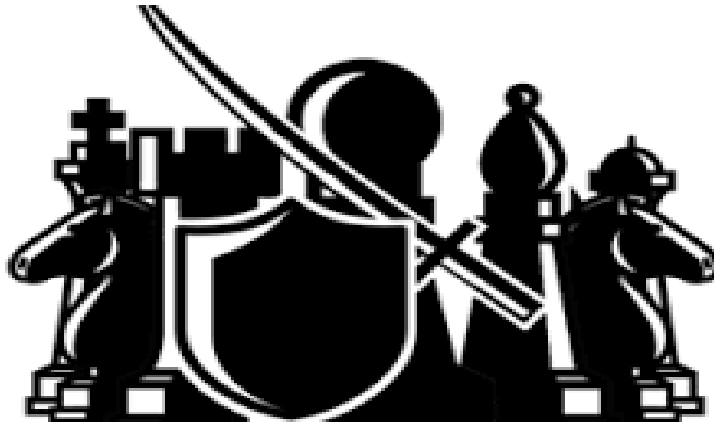
Ця ідеологія є дуже популярною, насамперед, в європейських країнах (Німеччина, Австрія, Бельгія, Італія, Ірландія та ін.), адже Європа має багатий християнський спадок: християнські цінності та філософія є історично важливими частинами європейської культури.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ Якого характеру політичні партії та громадські організації діють в Україні (ідеологічний зміст діяльності)?
- ❖ Законспекуйте власні роздуми на тему «Основні цінності консерватизму та лібералізму, що доцільно залучити при розбудові Української держави сьогодні».
- ❖ Чому ліві течії у сучасній Україні локалізуються на Сході та Півдні держави? Як змінила ситуацію війна росії в Україні?



Тема 5. Політична влада



- 5.1. Влада як соціальний феномен. Класифікація влади. Ресурси влади.
- 5.2. Політична влада як визначальний фактор політичної системи, її структура та функції.
- 5.3. Політичний режим: сутність та типологія.
- 5.4. Політична опозиція. Політичний екстремізм.

5.1. Тема «Політична влада» є центральною темою у політології, адже саме навколо **влади** розгортається політична діяльність: розуміння сутності влади, методів та засобів її здійснення – основна передумова її успішності. Усі політичні питання, проблеми виходять на **політичну владу**, що формує політичну дійсність, визначає правила і норми поведінки для всіх громадян, їх права та обов'язки.

Поняття влади дає можливість зрозуміти сутність та призначення політичних інститутів та процесів, саму політику загалом. Визначення цього поняття, з'ясування сутності й характеру політичної влади дає змогу виокремити політичні відносини з усієї сукупності суспільних зв'язків, має важливе значення для розуміння природи політики й держави.

Про важливість поняття влади в науці свідчить існування особливої галузі науки – **кратології** (від грецьк. *кратос* – влада і *логос* – слово, поняття, вчення) – як сукупності знань про владу.

Влада – це вплив однієї частини суспільства (індивіда, групи, організації тощо) на поведінку іншої у бажаному для себе напрямі. Влада є відношенням, взаємодією, отже, передбачає наявність двох сторін. Основною особливістю владної взаємодії є переважний вплив однієї сторони на іншу. Тому сторону з переважним впливом визначають суб'єктом, а сторону, яка цього впливу зазнає – об'єктом впливу влади.

Влада покликана створювати та розподіляти життєво необхідні/ важливі для всіх людей вартості – безпеку, порядок, стабільність, добробут та ін. Тому люди усвідомлюють чи відчують потребу в урядових (владних) структурах та готові поступитися частиною своєї волі заради цих вартостей, сподіваючись, що влада буде виконувати свої функції.

Основні види влади (залежно від засобів здійснення):

- ✚ економічна (це об'єктивно зумовлені матеріальними потребами суспільства відносини, в яких власник засобів виробництва підпорядковує своїй волі волю інших учасників процесу виробництва. Засобами такого підпорядкування можуть бути як безпосереднє володіння власністю, так і контроль над нею, а також кошти, цінні папери та ін.);
- ✚ політична (детальний аналіз далі у розділі);
- ✚ соціальна (розподіл соціальних благ (визначення статусу різних груп у структурі суспільства, посад, прав та обов'язків, надання соціальних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом тощо, а також розподіл доходів, різноманітних пільг та привілеїв);
- ✚ духовно-інформаційна (організація духовного виробництва в усіх його формах та здійснення інформаційного й ідеологічного впливу. Цей вид влади реалізується за допомогою засобів духовно-інформаційного впливу (мораль, релігія, ідеологія, мистецтво, наукові знання, інформація про поточні події суспільного життя тощо). Яскравим прикладом є влада так званих моральних авторитетів – високоморальних людей з гуманістичними ідеалами, благородними рисами, які присвятили своє життя служінню суспільному благу. Найбільшу духовно-інформаційну владу в сучасному суспільстві мають засоби масової інформації через Інтернет (сайти новин, соціальні мережі, різноманітні канали тощо), телебачення, пресу, радіомовлення та ін.);
- ✚ сімейна (побудована на силі авторитету, впливі одного або декількох членів сім'ї на інших. Цей авторитет є виявом поваги одних членів сім'ї до інших, результатом визнання їхнього життєвого досвіду, певних заслуг тощо).

Ресурси влади – це засоби здійснення влади, які використовуються або ж потенційно можуть бути використані. Серед них основні: політико-правові, економічні, демографічні, примусові та ін. (більш детальна інформація у дидактичних матеріалах цього посібника).

5.2. Політична влада – це здатність суспільних груп чи індивідів впроваджувати у життя рішення, що виражають їх волю/бажання/мету і визначально впливають на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань, за допомогою волі, авторитету, права, насильства; це організаційно-управлінський та регулятивно контролюючий механізм здійснення політики.

Джерелом влади є політичне панування. Для завоювання влади необхідно спершу стати впливовою силою, що не лише здатна завоювати владу, а й закріпити своє панування.

Політична влада здійснюється:

- державою;
- політичними партіями та громадсько-політичними організаціями;
- органами місцевого самоврядування.

Найвищим і найрозвиненішим видом політичної влади є державна влада.

Основні функції політичної влади:

- ✚ керівництво та управління суспільством у цілому та його складовими. З цією метою політична влада розробляє стратегію й тактику управління суспільством та виконання законів (відповідно до конкретних умов, економічно-політичного та духовного становища країни тощо);
- ✚ регулятивна: регулювання життєдіяльності суспільства, забезпечення політичної стабільності;
- ✚ законодавча: політичні інститути (парламент, конгрес) розробляють та приймають закони і норми, що забезпечують ефективне функціонування держави як цілісної системи;
- ✚ інтегративна полягає в консолідації суспільства, об'єднанні різноманітних груп навколо фундаментальних ідей, інтересів, цінностей тощо, на основі врахування та узгодження соціальних інтересів (політична влада узгоджує інтереси всіх груп)
- ✚ стабілізуюча націлює на стійкий розвиток політичної системи, громадянського суспільства та ін.;
- ✚ економічна: розвиток економіки, створення сприятливого інвестиційного клімату, підтримка підприємництва, створення робочих місць; захист прав і свобод, забезпечення громадянського порядку та безпеки через правоохоронні органи й військову оборону, боротьба зі злочинністю;
- ✚ ідеологічна: розробка певного суспільного ідеалу, що містить в собі аксіологічну (ціннісну) складову, враховує ментальні особливості суспільних груп та народу загалом;
- ✚ міжнародна діяльність: налагодження дипломатичних відносин та співпраця з іншими країнами, міжнародними організаціями для досягнення спільних цілей, вирішення глобальних проблем;
- ✚ стратегічна функція: визначення основних стратегій та цілей держави, розробка напрямків економічного, соціального, духовного розвитку суспільства у внутрішній та зовнішній політиці;
- ✚ прогностична: передбачення перспектив суспільного розвитку, створення різноманітних моделей майбутнього стану економічної, політичної системи тощо;
- ✚ інноваційна: творче осмислення політичної дійсності, способи та методи її модернізації, вдосконалення;
- ✚ екологічна: збереження природи, зменшення негативного впливу на довкілля, притягнення до відповідальності порушників екологічного порядку;
- ✚ соціальна: забезпечення соціальної справедливості, підтримка вразливих груп населення, здійснення реформ у сферах освіти, охорони здоров'я та соціального захисту;
- ✚ забезпечення доступності якісної медичної допомоги, підтримка та розвиток системи охорони здоров'я;
- ✚ розвиток освіти, культури й науки, забезпечення їх високої якості та доступності для всього населення країни;
- ✚ мобілізаційно-організаційна: мобілізація матеріальних, духовних, трудових ресурсів для ефективного вирішення суспільних завдань;

- ✚ виховна: соціалізація індивідів, формування/ розвиток політичної свідомості, підвищення рівня політичної активності, включення у політичне життя;
- ✚ мотиваційна – формує мотиви політичної діяльності, передусім загальнозначущі.

5.3. Політичний режим є системою організації та функціонування політичної влади у конкретній країні, що визначає структуру та функціонування політичної системи, впливає на способи прийняття рішень, здійснення влади, регулювання відносин між громадянами і державою.

Від політичного режиму залежить низка факторів, серед основних: ступінь демократії чи автократії, особливості розподілу влади, способи й методи прийняття рішень та управління суспільством, механізми взаємодії між різними політичними інститутами, між громадянами й органами політичної влади. Політичний режим визначає, як проводяться вибори (чи існує багатопартійна система, ступінь прозорості та чесності виборчого процесу), які права і свободи гарантуються громадянам і які їх (громадян) можливості впливу на прийняття рішень в країні та ін.

Основні типи: демократичний, авторитарний, тоталітарний. Поширеними є змішані політичні режими, що поєднують ознаки кількох.

Авторитарний політичний режим характеризується тим, що:

- влада концентрується в руках обмеженої групи осіб або навіть однієї особи, такої як авторитарний лідер, диктатор, монарх; відсутні механізми розподілу влади між законодавчою, виконавчою та судовою гілкою;
- у діяльності органів політичної влади переважають методи командування, відвертого диктату;
- обмежені політичні та особисті права й свободи, а також юридичні гарантії їх забезпечення;
- контроль над засобами масової інформації, обмеження доступу до незалежних інформаційних джерел;
- органи політичної влади наділені широкими повноваженнями, діють на свій розсуд, виходячи з власного розуміння політичної доцільності, включно з порушенням норм закону;
- використання силових структур (поліція, військові та ін.) для підтримки своєї влади та придушення опозиційних рухів;
- з процесу прийняття та реалізації політичних рішень повністю або в основному вилучено метод знаходження компромісу, взаємного погодження різних позицій.

Виокремлюють три основні види авторитаризму: реформаційний, стабілізаційний, деструктивний.

Автократію зазвичай оцінюють негативно через обмеження прав і свобод громадян, репресивність, контроль над політичними процесами й засобами масової інформації. Однак є приклади успішного розвитку держав, які вводили/вводять у суспільне життя ті чи інші компоненти автократії. У цьому контексті заслуговують на увагу та детальне вивчення приклади Сінгапуру,

Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ), Китаю, В'єтнаму, Саудівської Аравії, Кувейту та ін.

Для розуміння сутності тоталітарного режиму важливо ознайомитися з поняттям диктатури. **Диктатура**, відповідно до її класичного розуміння, – це тимчасовий авторитарний режим, який вводиться на термін дії надзвичайних обставин для здійснення рішучих заходів на виведення країни зі стану кризи.

Тоталітарний політичний режим характеризується абсолютним контролем влади над суспільством через заборони, обмеження, репресії тощо.

Ознаки тоталітарного політичного режиму:

- влада зосереджена в руках обмеженої групи осіб або однієї особи, і має абсолютні повноваження; відсутні механізми розподілу влади між законодавчою, виконавчою та судовою гілками;
- культ особистості – лідера режиму, скрізь присутні його портрети, слогани тощо;
- жорсткий контроль політичної влади над усіма сферами життя суспільства;
- обмежені політичні та особисті права й свободи, а також юридичні гарантії їх забезпечення;
- контроль над засобами масової інформації, діяльність пропаганди;
- застосування репресій, терору, масових арештів, тортур тощо; поліція, армія, спецслужби використовуються для придушення опозиції й усіх, хто виражає незадоволення режимом;
- нетерпимість до політичного інакомислення; відсутність легальної опозиції (її фізично знищують);
- наявність обов'язкової для всіх офіційної ідеології (визначає «правильне мислення», підданство владі);
- примітивізація політичної культури, всієї сфери гуманітарних знань; режим контролює освітні програми, з них вилучаються невідповідні ідеології матеріали, натомість додаються нові вигідні пропаганді, що можуть не відповідати дійсності; регламентується культурна продукція; панування одноманітності та конформізму.

Демократичний режим

Демократія (грец. demos – народ, cratos – влада) – форма політичної організації суспільства, що характеризується участю народу в управлінні державою (громадяни мають право впливати на прийняття рішень, визначення політичних напрямків через участь у виборах, обрання представників, вираження своїх поглядів та ін).

Основні ознаки демократичного режиму:

- визнання *народу* джерелом влади, сувереном у *державі* (саме народове належить установча, конституційна влада, він обирає своїх представників і може періодично змінювати їх, має право безпосередньо брати участь у розробці та прийнятті законів шляхом референдуму тощо);

- забезпечення прав і свобод громадян (право на свободу слова, віросповідання, на справедливий суд, на якісну освіту та ін.), пріоритет прав людини щодо прав держави;
- рівноправність громадян;
- підпорядкування меншості більшості у прийнятті рішень та їх виконанні;
- виборність основних органів державної влади та ін.

Будь-які демократичні держави будуються на таких засадах.

Залежно від участі народу в управлінні державою, від того, хто і як безпосередньо виконує владні функції, демократія поділяється на пряму (проведення виборів на підставі загального виборчого права) і представницьку (вибір громадянами в органи влади своїх представників, які виражатимуть їхні інтереси, видаватимуть закони тощо).

Залежно від характеру рівності, яку забезпечує демократія, вона поділяється на політичну, яка передбачає лише формальну рівність, рівність прав, і соціальну, засновану на рівності фактичних можливостей, участі громадян в управлінні державою.

Демократія пов'язана з активністю різних суспільних сил, добровільно об'єднаних у товариства, організації, клуби та ін. Ці об'єднання формують суспільне середовище і становлять елемент громадянського суспільства, в якому професійні, соціальні, духовні потреби громадян задовольняються незалежно від держави та її інститутів.

Розгляд типів та різновидів політичних режимів не обмежується лише протиставленням «демократичні – недемократичні». Це одна з можливих систем координат.

Існують й інші класифікації (типології) політичних режимів:

- *постійні та тимчасові;*
- *нормального та надзвичайного функціонування;*
- *конституційні та неконституційні;*
- *режими функціонування правової держави, революційної законності та сваволі (відсутності законності);*
- *світські, релігійні та атеїстичні;*
- *безпартійні, одно-, дво- та багатопартійні;*
- *цивільні та військові;*
- *режими, що мають досить стабільну і надійну внутрішню опору, та такі, які потребують постійної підтримки ззовні;*
- *режими, що спираються лише на національні (тобто не на іноземні) інституції влади, та ті, які підтримуються за допомогою діючих на території даної країни політичних інституцій, котрі представляють закордонні сили;*
- *режими, які мають постійною й активною сферою своєї діяльності весь світ, та такі, що обмежені рамками своєї країни й мають лише окремі компоненти власної глобальної (загальнопланетарної) системи забезпечення національних інтересів.*

5.4. Опозиція – протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим; партія або група, що виступає врозрід з думкою більшості або з панівною думкою й висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем.

Політична опозиція – необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню.

Суть опозиції полягає у двох основних факторах:

- протиставлення своєї політики політиці інших політичних сил;
- виступ проти думки більшості у законодавчих, партійних та інших структурах.

Виокремлюють опозицію помірковану, радикальну, лояльну, конструктивну, деструктивну (руйнівну). Важливим механізмом забезпечення альтернативності, багатоваріантності у прийнятті рішень органами влади є інститут політичної опозиції, існування якого визнається органічним явищем та необхідною характеристикою демократичної політичної системи. Проте виникнення та функціонування цього інституту можливе лише за умов забезпечення права громадян на протест, де опозиція виступає однією з його форм. Відповідно різними є й підходи до класифікації опозиції.

Так, опозицію як форму суспільного протесту можна поділити за сферами життя на політичну, економічну, соціальну, духовно-культурну тощо.

За ставленням до системи влади виокремлюють:

- системну (поділяє основні цінності, принципи та цілі існуючої політичної системи, але заперечує методи здійснення політики);
- позасистемну (не згодна не лише з діями владних структур, а й з самими підвалинами суспільно-політичного ладу в країні).

За характером вимог визначають:

- радикальну опозицію (застосовує як парламентські, так і позапарламентські методи тиску та, як правило, відкидає будь-які компроміси з чинною владою);
- помірковану (застосовує переважно методи парламентського тиску, вдається до „політичного торгу” з принципових питань);
- лояльну опозицію (готова підтримувати владу, може дійти згоди з нею і навіть піти на поступки).

За характером дій виокремлюють:

- конструктивну опозицію (дії опозиції спрямовані на поліпшення якості політичного управління, стимулювання влади до реформ);
- деструктивну (її дії спрямовані на створення перешкод у діяльності владних структур).

За місцем у спектрі політичних сил опозицію характеризують як ліву, праву, центристську тощо.

Екстремізм (від лат. *extremus* – крайній) – схильність до крайніх поглядів та дій переважно в політиці, ідеологічному протистоянні.

Розрізняють правий та лівий екстремізм.

Правий екстремізм представлений ультрареакційними партіями й угрупованнями, в новітній період історії передусім фашистського та профашистського гатунку. Характерною ознакою правого екстремізму є

прагнення протистояти прогресивним змінам у суспільстві, повернути його назад або принаймні зберегти без змін існуючий стан речей.

Лівий екстремізм, навпаки, представлений крайніми революційними течіями в суспільнополітичному русі, для яких характерні надрадикальні вимоги (здебільшого нереальні для здійснення на певний час).

Як правий, так і лівий екстремізм вдаються до недемократичних способів розв'язання суспільних проблем, неприйняття ідейного та політичного плюралізму, нав'язування всім однієї позиції, крайніх, надзвичайних заходів, аж до терористичних актів і спроб державного перевороту. Обидва різновиди екстремізму як крайні в діяльності політичних організацій та груп дестабілюють суспільство, гальмують його поступ. Прихід екстремістських сил до влади найчастіше призводить до утвердження диктаторських, тоталітарних політичних режимів. Людей, які дотримуються крайніх поглядів і дій, називають екстремістами.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ Чи можливе існування суспільства без влади?
- ❖ Як змінювався політичний режим в Україні з II пол. XX ст. і до сьогодні?
- ❖ Чому в Україні низький рівень довіри населення до політичної влади?
- ❖ Проаналізуйте програмні документи кількох різних політичних партій в Україні, проаналізуйте їх розуміння мети, форм та змісту політичної влади.



Тема 6. Політична система суспільства

6.1. Сутність, структура та функції політичної системи.

6.2. Типологія політичних систем.

6.3. Держава в політичній системі суспільства:

- форми державного правління;
- форми державного устрою;
- вищі органи сучасної держави, поділ державної влади.

6.4. Українська політична система: досягнення та проблеми, перспективи розвитку.

6.1. Щоб краще зрозуміти сутність "політичної системи", потрібно розглянути поняття системи.

Система – це сукупність елементів, що взаємодіють один із одним, з оточуючим середовищем для досягнення певної мети і утворюють певну цілісність, єдність. Головною особливістю соціальних систем, на відміну від природних чи технічних, є те, що вони пов'язані з вольовою, свідомою, цілеспрямованою діяльністю людей та їх різноманітних об'єднань.



Ознаки структурних елементів системи

- прямий, безпосередній зв'язок елементів системи зі структурою та їх якісна визначеність;
- однопорядковість, однорідність та субстанційна сумісність структурних елементів;
- вияв структурних елементів як мінімальних за своєю внутрішньою будовою та змістом компонентів даної системи стосовно обраного способу поділу;
- зв'язок кожного структурного елемента з іншими елементами системи;
- структурні елементи є основою, на якій розвиваються решта елементних властивостей та структурні зв'язки.

Політична система суспільства – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних політичних інституцій та організацій, за допомогою яких здійснюється завоювання, утвердження й функціонування політичної влади в суспільстві відповідно до досягнутого рівня його політичної культури.

Політична система має монополію на владу в масштабі всього суспільства, визначає стратегію суспільного розвитку, забезпечує політичне й адміністративно-державне управління суспільними процесами, формує правову систему. Кожна система має певні переваги й недоліки, встановлюється в суспільстві відповідно до стану справ у ньому, особливостей його політичного розвитку, традицій, культури тощо.

Теорії політичних систем створили Толкотт Парсонс, Девід Істон та Габріель Алмонд. Американський соціолог Толкотт Парсонс у праці «Соціальна система» розглядав суспільство як систему, що складається з окремих, інтегрованих елементів. Такими елементами у структурі кожного суспільства є: суспільні цілі, норми, цінності, ролі.

Політична система має досить складну структуру, що піддається змінам залежно від етапів розвитку суспільства. Але водночас, вона є явищем відносно самостійним і суттєво впливає на всі інші сфери життєдіяльності суспільства – економіку, науку, освіту, мораль тощо. Разом з тим, вона зазнає суттєвого впливу цих сфер.

У складі політичної системи розрізняють **компоненти (складові)**:

- ✓ суб'єктний (інституціональний) – держава (ядро ПП), партії, профспілки, трудові колективи і т. д. як організаційно оформлені носії певної політики;
- ✓ нормативний – право, мораль, звичаї, політичні й інші норми, що регулюють відносини суб'єктів політичної системи;
- ✓ функціональний – політичний режим, характер якого (авторитарний, демократичний чи ін.) визначає можливості доступу недержавних об'єднань громадян до державної влади;
- ✓ ідеологічний – політична ідеологія, характерна для суб'єктів політичної системи (ідеологія лібералізму, консерватизму, фашизму та ін.);
- ✓ інтегративний – політичні відносини, які реально поєднують всі вищезгадані компоненти в цілісне, хоча й суперечливе утворення;
- ✓ світоглядний – політична свідомість та політична культура.

Політична система суспільства покликана виконувати такі **основні функції**:

- ✚ управлінська;
- ✚ формування цілей та завдань суспільства;
- ✚ розробка програм життєдіяльності суспільства;
- ✚ мобілізація ресурсів суспільства відповідно до певних інтересів;
- ✚ забезпечення інтеграції всіх суспільних груп навколо загальних соціально-політичних цілей та цінностей, панівної ідеології та культури;
- ✚ розподіл цінностей у суспільстві відповідно до інтересів, насамперед, панівних соціальних груп;
- ✚ забезпечення цілісного управлінського впливу на суспільні процеси.

Стабільність політичної системи визначає низка факторів: наявність дієвої ефективної правової системи; професійність та злагодженість дій влади; довіра громадян; економічна стабільність; соціокультурний контекст (культурні, релігійні, етнічні чинники, пануючі цінності й традиції); політична конкуренція, плюралізм; внутрішні та зовнішні загрози (геополітичний контекст міжнародної політики) та ін.

6.2. Порівняння **типів політичних систем** за різними критеріями дозволяє більш глибоко аналізувати їх переваги та недоліки. Розглядаючи це питання,

треба з'ясувати, як змінювалися погляди на типологію політичних систем з античних часів, коли розглядали характерні особливості різних форм правління, і до сучасної типології.

Найрізноманітніші політичні системи можна класифікувати за принциповими, корінними ознаками. Науковці виокремлюють три основні моделі політичних систем:

- командна;
- змагальна;
- соціо-примирлива.

Кожна з цих моделей політичної системи може мати багато модифікацій і не існує в абсолютно «чистому» вигляді.

Командна політична система характеризується такими ознаками:

- інтеграція, фактичне об'єднання всіх структур не шляхом відносин боротьби та співробітництва, що складаються природно, поступово, а на основі бюрократичної централізації «зверху» навколо одного центру;
- прийняття центром рішень;
- ліквідація автономії центрів у прийнятті рішень на місцях;
- протистояння політичному плюралізму;
- командний стиль управління всіма сферами суспільного життя;
- панування адміністрування у вирішенні всіх політичних проблем, усунення політичної опозиції;
- виняткова роль партійно-державного лідера, що відображається тією чи іншою мірою у культурі його особи;
- пониження політичного значення громадянина, обмеження його прав та свобод;
- зовнішня та внутрішня безконтрольність політичних інституцій; відсутність розподілу влади; стримування способів саморегуляції суспільного організму; ставка переважно на силові, примусові методи;
- поширення політичної демагогії про захист інтересів народу; створення номенклатури (теократичної, королівської, військової або партійно-державної), яка побудована на принципах напівфеодальних рангів з відповідним матеріальним та іншим забезпеченням за рахунок суспільства;
- відкрите насильство, яке набирає форми відкритих тиранічних режимів.

Командна політична система пройшла історичний шлях від правління єгипетських фараонів, через панування тиранів Греції, імператорів Риму, феодальних абсолютних монархів до сучасних авторитарних, тоталітарних систем. Різновидами тоталітаризму відповідно до панівної їх ідеології є комунізм, фашизм та націонал-соціалізм. Командні системи ще існують в Африці, Азії та інших країнах. Історично доведено, що хоча на певних етапах розвитку суспільства командні системи можуть бути добре пристосованими для виконання проміжних завдань, проте у кінцевому підсумку вони не сприяють суспільному прогресу. Відомо, що так звані соціалістичні країни, лідери яких заявляли світові про гігантські успіхи, дедалі більше відставали від розвинених країн Заходу навіть у найбільш, здавалося б, благополучні часи свого існування.

Змагальна політична система має такі типологічні ознаки:

- політичний плюралізм;
- наявність механізму впливу на державну владу різних центрів прийняття політичних рішень через «групи тиску», що інституційно відокремлені й змагаються між собою;
- наявність багатьох центрів прийняття політичних рішень;
- визнання рівності й гарантій прав людини, громадських об'єднань;
- примус не виключається, але не є прямим, основним методом в управлінні;

– зв'язок політичної системи і саморегуляції суспільства у сфері економіки, соціальних відносин, духовного життя та ін.;

– захист конституційного ладу, його правових засад;

– ставлення до права як до цінності та ін.

Змагальна політична система існувала у деяких рабовласницьких державах (наприклад, Афіни), феодальних містах-державах (російський Новгород, ганзейські міста-держави узбережжя Балтійського моря). Утвердження цієї системи найбільш яскраво виявило себе за капіталізму з його постулатами вільної конкуренції, вільного товарообміну, природних прав людини. Змагальна політична система Італії, Іспанії, Португалії, Греції та інших країн продемонструвала свої позитивні сторони і висвітлила проблеми їхнього розвитку. Змагальна політична система може добре функціонувати за умов стабільного суспільства як єдиного соціального організму.

Ознаки соціопримирливої політичної системи:

– висунення на перший план соціальних проблем у змаганні за утвердження політичних цілей та завдань;

– використання компромісів у вирішенні політичних та інших проблем;

– розгляд командних методів протиборства як великих затрат економічних, духовних та людських ресурсів;

– професіоналізм політичного управління;

– утвердження політичного плюралізму, що передбачає певні обмеження панівних сил, груп, які змагаються на ґрунті поступок, консенсусу, добровільних узгоджень сторін;

– високий рівень політичної культури;

– прагнення до утвердження соціального миру, соціальної справедливості, служіння їм;

– уведення певних обмежень щодо власності, розподілу доходів, свободи договору з метою досягнення соціального миру;

– поступове і постійне здійснення соціальних програм;

– високий рівень захисту прав людини; політична безконфліктність; саморегульованість та ін.

Примітивні форми соціопримирливої системи знаходимо в історичному минулому. Однак справжня соціопримирлива система складається лише в умовах високого рівня економічного розвитку, зміцнюється в процесі переходу людства від конфронтації до співробітництва, від протиборства до створення єдиної нової цивілізації.

Типи політичних систем неоднаково проявляють себе у конкретному часі й історичному просторі. Людство завжди замислювалось над проблемами ефективності їх функціонування. Історичну життєздатність названих вище типів політичних систем у сучасному, цивілізованому світі визначають **індикатори ефективності** – загальнолюдські цінності: суспільний прогрес; демократія; політичні права й свободи людини; соціальна справедливість; людський вимір політики; всебічний розвиток особи та ін.

Загально-політологічна типологія політичних систем: військові та громадянські; консервативні; закриті, відкриті; завершені, незавершені; мікроскопічні, макроскопічні; глобальні; традиційні, модернізовані; демократичні, авторитарні, тоталітарні та ін.

Типологія політичних систем за Г. Алмондом:

• англо-американська (характерні риси: прагматизм, раціоналізм, основні цінності: свобода особистості, індивідуалізм, добробут, безпека);

• континентально-європейська (взаємодія політичних субкультур із модернізованими інститутами);

- доіндустріальна, або частково індустріальну, (передбачає поєднання різних політичних культур і відсутність чіткого поділу владних повноважень);
- тоталітарна (концентрація влади в руках бюрократичного апарату, монополія правлячої партії, заідеологізованість та ін.).

6.3. **Держава** є основним інститутом політичної системи суспільства, відіграє в ній засадничу роль. Поняттю «держава» відповідають два основних значення:

- ✓ держава – спільнота людей, що проживає на певній території і згрупована в ціле органами державної влади;
- ✓ держава – самостійна політична й юридична одиниця, що є системою організацій, установ, інститутів, які мають владу над певною територією й населенням на цій території, володіють внутрішнім і зовнішнім суверенітетом (мають право на самостійне управління своїми внутрішніми справами, на встановлення зовнішніх відносин).

Основними **ознаками держави** є: територія, населення, наявність системи суверенної політичної влади (законодавчої, виконавчої, судової), мова, монополія на легальне застосування сили, наявність правової системи.

Базові **функції держави**:

- ✚ управління суспільством, встановлення обов'язкових для всіх громадян норм та правил поведінки (суспільної взаємодії), що забезпечує функціональну стабільність суспільства;
 - ✚ законодавча;
 - ✚ збереження порядку та стабільності на своїх територіях, вживання відповідних заходів для запобігання конфліктам, злочинності;
 - ✚ гарантування та захист прав і свобод громадян, забезпечення правопорядку, здійснення правосуддя;
 - ✚ забезпечення безпеки (захист від внутрішніх та зовнішніх загроз, насильства);
 - ✚ економічна (господарська) функція (держава є організатором та координатором економічних процесів), також держава визначає податкову політику;
 - ✚ культурно-виховна;
 - ✚ інтеграційна (консолідація суспільства навколо спільних цінностей, національної ідеї, стратегій розвитку; узгодження інтересів різних соціальних груп) та ін.
- Серед зовнішніх функцій основні:
- ✚ функція оборони та національної безпеки;
 - ✚ встановлення дипломатичних відносин та співробітництва з іншими державами, міжнародними організаціями;
 - ✚ інноваційна функція (використання інтелектуальних досягнень, технологій інших держав)

Важливою характеристикою держави є поняття «форми держави», що включає форми державного правління, форми державного устрою, політичний режим.

Форми державного правління це спосіб організації та здійснення влади в державі. Традиційно виокремлюють дві основні форми правління: монархію та республіку.

Монархія – форма державного правління при якій влада повністю або частково зосереджена в руках однієї особи (короля, царя, імператора, султана тощо), передається спадково чи на основі спеціальних правил та традицій.

Існують дві основні форми монархії абсолютна (повновладдя глави держави) та конституційна (обмежена конституцією або низкою законів).

Республіка – форма державного правління при якій здійснення вищої державної влади здійснюється виборним колегіальним органом, що формується населенням (або його частиною) на визначений час. Більшість сучасних держав є республіками.

Республіки поділяються на парламентські, президентські, змішані (парламентсько-президентська, президентсько-парламентська).

Форми державного устрою – це спосіб організації влади та управління при розподілі держави на складові частини, розподіл влади між державою та цими складовими територіальними одиницями, взаємозв'язок між ними.

За формою державного устрою держави поділяються на унітарні, федерації, конфедерації.

Унітарна держава так побудована, що верховна суверенна влада повністю зосереджена в центрі, складові держави (області, воєводства тощо) є адміністративними підрозділами і не мають ознак самостійності.

Основні риси унітарної держави:

- ✓ єдина система централізованої державної влади (усі ключові рішення приймаються центральним урядом, який має остаточне слово в управлінні країною);
- ✓ єдине законодавство застосовується на всій території (місцеві адміністрації або управління діють за вказівками центрального уряду, мають обмежені повноваження);
- ✓ єдине громадянство;
- ✓ єдина судова система.

Унітарними державами є Франція, Італія, Японія та ін. Основною перевагою унітарної держави є здатність до швидкого прийняття рішень, злагодженого реформування на всій території країни. Однак ця форма державного устрою може викликати проблеми та непорозуміння в ситуаціях, коли регіони чи місцеві групи потребують більшої автономії. У таких випадках будуть ефективними децентралізація влади чи перехід до іншої форми державного устрою – федерації.

Федерація – це складна союзна держава, до складу якої входять утворення (суб'єкти федерації), що мають політичну та юридичну самостійність.

Територія федерації складається з сукупності територій її суб'єктів, а громадяни суб'єктів федерації водночас є громадянами всієї держави. Для федерації характерним також є наявність конституції й системи законодавства як на федеральному рівні, так і на рівні її суб'єктів. Федеральні закони мають безумовний пріоритет над регіональними, компетенції федеральних та місцевих органів влади розмежовуються у конституціях федерацій. Федерацією є США (50 суб'єктів), ФРН (16 суб'єктів), Канада (10 суб'єктів), Австрія (9 суб'єктів) та ін.

Конфедерація є союзом суверенних держав, що створюється з метою досягнення певної мети. Усі її держави-члени зберігають повну юридичну та політичну самостійність, взаємини між ними базуються на добровільних договірних засадах. Фінансування центральних органів здійснюється за допомогою добровільних внесків.

Вищі органи сучасної держави включають такі ключові інституції та органи:

- Глава держави (президент, монарх тощо) – особа, що символізує державу, виконує церемоніальні та представницькі функції, повноваження відповідно до форми правління й чинного законодавства.
- Законодавча влада (Парламент, Верховна Рада тощо) приймає закони, регулює правила функціонування уряду.
- Виконавча влада є гілкою влади, до якої належать голова уряду (Прем'єр-міністр або Президент), уряд, міністерства та відомства, обласні та місцеві органи управління (місцева влада).
- Судова влада включає суди всіх інстанцій, що вирішують суперечки, виносять судові рішення, таким чином встановлюючи справедливість, забезпечуючи дотримання закону.

6.4. Щоб об'єктивно оцінити та охарактеризувати **політичну систему в Україні** потрібно не лише володіти об'єктивною інформацією про її сучасний стан, що досить складно в умовах війни. Важливо бути обізнаним в історії, правознавстві та інших суміжних дисциплінах, мати розвинене критичне мислення.

Серед найважливіших **досягнень** української політичної системи є панування **демократичних** прав і свобод, визначення й слідування **європейському** вектору розвитку, зберігання **суверенітету** та відстоювання своєї **незалежності, самобутності** у війні з росією.



Основними напрямками формування та розвитку політичної системи України на сучасному етапі можна визначити:

✓ перемогу над зовнішніми ворогами (війна з росією) та вирішення внутрішніх проблем (корупція, зловживання владою, недостатня кількість фахівців-професіоналів при владі, низький рівень політичної грамотності населення та ін.);

- ✓ побудову демократичної соціально-правової держави;
- ✓ утвердження громадянського суспільства;
- ✓ подальший розвиток та вдосконалення політичних відносин, політичних принципів і норм;
- ✓ підвищення політичної свідомості та політичної культури суспільства;
- ✓ вдосконалення діяльності засобів масової інформації та ін.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ Проаналізуйте політичну систему як базову структуру політичного життя. Які фактори, на вашу думку, здійснюють більший вплив на механізм функціонування політичної системи: внутрішні (економічні, соціальні, духовно-моральні) чи зовнішні (міжнародні, географічні та ін.)? Аргументуйте відповідь.
- ❖ Чому ЗМІ вважають «другою владою»?
- ❖ Які основні сильні та слабкі сторони української політичної системи?



Тема 7. Правова держава

7.1. Виникнення та розвиток ідеї правової держави. Основні ознаки правової держави.

7.2. Особливості становлення та розвитку правової держави в Україні.

7.3. Демократія: поняття, зміст, ознаки.

7.1. Зародження ідей правової держави сягають часу Античності. Розвиток та обґрунтування ідеї політичної етики, цілей держави, політичного устрою, природного права пов'язані з іменами Платона, Аристотеля, Полібія, Цицерона.

Епосі Середньовіччя ми завдячуємо виникненням таких понять, як: парламент, суд присяжних, міське самоврядування та ін. Починаючи з епохи Нового часу, теорія правової держави суттєво доповнюється та поглиблюється ідеєю прав людини (Дж. Локк), народного суверенітету (Ж.-Ж. Руссо), теорією поділу влади (Ш. Монтеск'є).

Німецька класична філософія в особі І. Канта, І. Фіхте, Г. Гегеля та ін. завершує формування основних ознак правової держави. Головним фундатором концепції правової держави є видатний німецький філософ І. Кант (хоча сам він вживав дещо інший термінологічний вислів – «правовий державний устрій»).

Правова держава – форма організації державної влади, суспільства, де на першому місці – закон та порядок і всі громадяни однаковою мірою відповідальні перед законом та судом (незалежно від статусу, матеріального становища, впливовості та ін.). Реалізується принцип розподілу влади на три незалежні між собою гілки: законодавчу, виконавчу, судову.

Основні ознаки правової держави:

- суверенітет народу, який є джерелом влади;
- верховенство права;
- справедливі та шляхетні закони;
- однакова відповідальність перед законом для всіх (незалежно від статусу, матеріального становища, впливовості та ін.);
- поділ влади на три незалежні між собою гілки (виконавчу, законодавчу, судову), що забезпечує систему «стримувань та противаг», гармонізацію державного управління, недопустимість зловживань і перевищення повноважень, справедливість та злагоду в суспільстві тощо;
- визнання прав людини вищою державною цінністю;
- наявність ефективної правоохоронної системи.

У правовій державі **людина, її життя та свободи, честь, гідність є вищою соціальною та політичною цінністю**. Юридичними засобами забезпечується максимальна реалізація, охорона і захист основних прав людини, дотримання справедливого правопорядку та принципу законності. Саме така держава є загальнолюдським політико-юридичним ідеалом.

Концепція правової держави формувалася в історії політико-правової думки, поступово втілюючи кращі гуманістичні здобутки соціальної теорії та практики.

7.2. Ідеї правової держави та громадянського суспільства знаходимо в творах С. Оріховського, П. Орлика, Т. Шевченка, М. Костомарова, М. Драгоманова, І. Франка, Л. Українки, М. Грушевського, Б. Кістяківського та інших мислителів.

З проголошенням незалежності Української держави та початку процесу демократичних перетворень ці проблеми почали розроблятися на якісно іншому рівні.

Оскільки соціально-політичною основою правової держави є демократичні перетворення та формування громадянського суспільства, а економічну базу становить ринкова економіка, наразі можемо говорити про розбудову правової держави в Україні. Водночас спостерігається гостра необхідність створення оптимальних умов для реалізації здібностей, інтересів громадян.

Для України край важливо перемогти у війні з Росією і повернути собі усі незаконно анексовані території. При відбудові України важливо максимально ліквідувати корупцію та зловживання владою, дотримуватися соціальної справедливості, підтримувати й зміцнювати національну єдність і злагоду в суспільстві.

7.3. Демократія має багато вимірів та визначень, оскільки різні покоління людей, політичні течії та політичні школи тлумачать її з певними відмінностями.

У державі демократія досягає зрілих форм лише тоді, коли в ній встановлюється народовладдя, носієм суверенітету й єдиним джерелом влади є народ.

Розгляд цього питання в контексті України потребує аналізу історико-культурних та соціально-політичних передумов і традицій розвитку демократії, значення волі й демократії в суспільно-політичному житті козацтва, революційно-демократичних, ліберально-демократичних ідей у політичній думці.



Базові цінності демократичного суспільства – явища, процеси, норми життя, утвердження й розвиток яких визначають життєдіяльність суспільства.

Серед найважливіших з них: **державність, добробут населення, національна безпека, відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи, відповідальність, своєю сім'єю та суспільством, послідовне утвердження демократичних засад розвитку суспільства, побудови правової держави, становлення громадянського суспільства.**

Основні ознаки демократії:

- ✚ визнання народу джерелом влади, сувереном у державі. Саме народові належить установча, конституційна влада, він обирає своїх представників і може періодично змінювати їх, має право безпосередньо брати участь у розробці та прийнятті законів шляхом референдуму тощо;
- ✚ рівноправність громадян;
- ✚ підпорядкування меншості більшості у прийнятті рішень та їх виконанні;
- ✚ виборність основних органів державної влади та ін.

Будь-які демократичні держави будуються на таких засадах.

Сучасні держави, в основу діяльності яких покладено цінності лібералізму та демократії, додають до них принципи прав людини, їх пріоритет щодо прав держави, обмеження влади більшості над меншістю, поваги прав меншості, верховенство закону та ін.

Залежно від участі народу в управлінні державою, від того, хто і як безпосередньо виконує владні функції, демократія поділяється на **пряму** (проведення виборів на підставі загального виборчого права) і **представницьку** (вибір громадянами в органи влади своїх представників, які виражатимуть їхні інтереси, видаватимуть закони тощо).

Залежно від характеру рівності, яку забезпечує демократія, вона поділяється на політичну, яка передбачає лише формальну рівність, рівність прав, і соціальну, засновану на рівності фактичних можливостей, участі громадян в управлінні державою.

Демократія пов'язана з активністю різних суспільних сил, добровільно об'єднаних у товариства, організації, клуби та ін. Ці об'єднання формують суспільне середовище і становлять елемент громадянського суспільства, в якому професійні, соціальні, духовні потреби громадян задовольняються незалежно від держави та її інститутів (див. *політичні режими*).

Розгляд типів та різновидів політичних режимів не обмежується лише протиставленням «демократичні – недемократичні». Це одна з можливих систем координат.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ Чи відповідають основні ознаки правової держави конституційним положенням та сучасним українським реаліям?
- ❖ Чи дійсно демократичний режим є найефективнішим для розвитку держави та добробуту громадян?
- ❖ Чому Україна будучи демократичною державою, що сьогодні вражає весь світ відважною боротьбою за незалежність, була і залишається однією з найбільш бідних у Європі?
- ❖ Які основні досягнення українського суспільства у процесі формування України як правової держави.



Тема 8. Громадянське суспільство. Політичні партії, громадські об'єднання та рухи

- 8.1. Громадянське суспільство: сутність, особливості формування.
- 8.2. Становлення та розвиток громадянського суспільства в Україні.
- 8.3. Політичні партії: поняття, етапи розвитку, функції, типології.
- 8.4. Становлення багатопартійності в Україні. Партійна системи в Україні.
- 8.5. Громадські об'єднання та рухи.

8.1. Ідеї громадянського суспільства можна знайти ще в Античності – у творах Аристотеля та Цицерона. Н. Макіавеллі висловлював думку, що в суспільстві існують інтереси не лише держави. Т. Гоббс та Дж. Локк вперше використовують термін «громадянське суспільство». Г. Гегель обґрунтував самостійність цього поняття та явища.

Громадянське суспільство – громадяни з високим рівнем правосвідомості, освіченості, відповідальності, політично активні, котрі знають свої права та обов'язки, відстоюють їх у взаємодії з державними інститутами, впливають на життєдіяльність суспільства.



Громадянське суспільство є **цінністю та соціальним капіталом демократичної держави**, адже представники громадянського суспільства цікавляться як загальнодержавними, так і місцевими справами, добровільно об'єднуються та самоорганізуються за спільними цінностями й інтересами, співпрацюють для вирішення певних питань, довіряють, є взаємовідповідальними.

Представники громадянського суспільства – це члени громадських організацій, професійних та творчих спілок, благодійних і деяких релігійних організацій, недержавних засобів масової інформації, органів самоорганізації населення та інших некомерційних установ. Вони формують, висловлюють, представляють, відстоюють громадську думку, захищають інтереси різних верств населення. Це – волонтерський рух. Наразі він спрямований на допомогу Збройним Силам України та тимчасово переміщеним особам.

У демократичних державах інститути громадянського суспільства часто залучають до управління державними справами, зокрема для формування та організації державної правової політики.



8.2. Про **формування громадянського суспільства в Україні** зазвичай йдеться з часу проголошення незалежності України – **24 серпня 1991 року**.

Однак, об'єктивно, цьому передувала діяльність сотень патріотичних/ просвітницьких/

національно-визвольних тощо організацій переважно підпільного характеру в часи колоніального статусу України. Це і діяльність «Руської трійці», «Кирило-Мефодіївського братства» у XIX ст., розстріляне Відродження 30-pp. XX ст., ОУН (Організацію Українських Націоналістів), УПА (Українську повстанську армію), рух шестидесятників, дисидентський рух, діяльність Української Гельсінської спілки та багатьох інших, члени яких були активними борцями за незалежність та самобутність України, право українців бути господарями на рідній землі, говорити й творити рідною українською мовою, будувати власну державність.



Під час «**Революції на граніті**» (1990 р.), «**Помаранчевої революції**» (2004 р.) та «**Революції Гідності**» (2013–2014 рр.) саме **громадянське суспільство** було основою цих подій, ініціювало опір авторитарному режимові, вирішувало проблеми, які держава була не в змозі розв'язати. Саме представники громадянського суспільства серед перших взяли в руки зброю й пішли воювати, боронити Батьківщину від російських окупантів. Громадянське суспільство – це і мережа **волонтерських** організацій, індивідуальних ініціатив українських громадян в державі та за її межами, що з 2014 р. і тепер активно підтримують ЗСУ, постраждалих від війни і закривають величезну кількість питань, без яких опір агресору не був би можливий.

Розвиток та зміцнення громадянського суспільства неминує призводить до утвердження правової держави, до підвищення рівня життя.



Громадянська культура – сукупність духовних, моральних якостей, ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик особистості. Складовими громадянської культури є громадянська освіченість, компетентність, активність, зрілість, досвід громадської діяльності.

Основні ознаки громадянського суспільства:

- визнання людини, її інтересів, прав, свобод головною цінністю суспільства;
- рівноправність і захищеність усіх форм власності;
- економічна свобода громадян та їх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності;

- свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм та видів трудової діяльності;
- надійна й ефективна система соціального захисту кожної людини;
- ідеологічна й політична свобода, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і здійснення державної політики.

Функції громадянського суспільства – основні напрями діяльності інститутів громадянського суспільства та їх впливу на суспільне життя. Інститути громадянського суспільства: по-перше, є засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними власних інтересів, розв'язують самотужки або на рівні місцевого самоврядування значну частину суспільно-важливих питань, полегшуючи виконання державою її функцій; по-друге, виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, слугують опорою в їх можливому протистоянні з державою, формують „соціальний капітал”, здатний до кооперації та ефективних солідарних дій; по-третє, систематизують, впорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер, і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади; по-четверте, виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів, завдяки чому кожна група отримує шанс бути почутою владою.

Джерело <https://dpsu.gov.ua/ua/abetka-gromadyanskogo-suspilstva/>

8.3. Сполучною ланкою між державою та громадянським суспільством є політичні партії.

Поняття «партія» (з латинського «pars», «partis» – частина чого-небудь) вживалося вже у Стародавньому Римі для позначення групи осіб, які виступали на захист інтересів певної частини населення. Так, у сенаті Стародавнього Риму були представлені два конкуруючі політичні угруповання — популісти



(користувалися підтримкою незаможних римлян) і оптимати (спиралися на підтримку знаті). Процес еволюції політичних партій пов'язаний із політичними та соціально-економічними змінами у суспільстві.

Основоположник сучасної політології М. Вебер виділив три етапи в історичному становленні сучасних політичних партій:

- аристократичні гуртки;
- політичні клуби;
- масові партії.

Однак лише дві англійські партії «торі» (прихильники монархії, привілеїв державної церкви) і «вігі» (прибічники верховенства парламенту) з нині діючих пройшли ці етапи.

Французька революція 1789 р. спричинила формування політичних клубів фельянів, жирондистів і якобінців. Проте поразка революції

призупинила процес перетворення політичних клубів у політичні партії.

Наступний етап партогенезу розпочався у XIX ст. Так, в Англії партії виникли внаслідок виборчої реформи 1832 р. і створення на місцях з ініціативи лібералів товариств із реєстрації виборців. Таким чином, у 1861 р. була заснована перша масова партія – Ліберальне товариство реєстрації виборів.

У 1863 р. у Німеччині виникла перша масова робітнича партія – Загальна німецька робітнича спілка, заснована Ф. Лассалем.

У Західній Україні в 1890 р. молодими радикалами І. Франком та М. Павликом була створена перша українська партія – РУРП.

Політична партія – це організація, що об'єднує людей зі схожими політичними переконаннями, цілями для представлення їх інтересів та досягнення цих цілей у політичній системі країни.

Політичні партії відіграють важливу роль у демократичних системах, надаючи громадянам можливість виражати свої погляди через вибори та впливати на політичні рішення в країні.

Основні характеристики політичної партії включають:

Політичні переконання. Партія має визначені політичні цілі, переконання та позиції з питань, що стосуються управління країною, зміни/ реформування у певній сфері життєдіяльності суспільства.

Політичні програми. Вони розробляють програми, які включають в себе політичні обіцянки та конкретні заходи, які партія планує впроваджувати в разі перемоги на виборах.

Політичні структури. Партії можуть мати ієрархічну структуру з керівництвом та різними рівнями організації, включаючи місцеві та національні комітети.

Членство. Партія має членів, які підтримують її політичні цілі та можуть бути активними учасниками політичного процесу.

Участь у виборах. Політичні партії зазвичай беруть участь у виборчих кампаніях, підтримують кандидатів на посади в уряді, парламенті та інших органах влади.

Законодавчий вплив. Успішні політичні партії можуть мати великий вплив на процес прийняття законів та політичне управління країною.

Функції політичних партій:

✚ представництво соціальних інтересів (партія виявляє інтереси тих чи інших соціальних груп, надає їм політичного спрямування через різні засоби комунікацій, корегує власний політичний курс відповідно до їх інтересів);

✚ ідеологічна (формування ідеології, її популяризація та поширення серед електорату);

✚ наукова (розробка різних соціальних проєктів, технологій виборчої кампанії, законопроектів, програм розвитку, адміністративно управлінських процедур за участю інформативно-аналітичних центрів та ін.);

✚ участь у боротьбі за владу (механізм добору кадрів та підготовки для різних рівнів державної діяльності (депутатської, адміністративно управлінської), розробка стратегії і тактики передвиборчої боротьби та ін.);

✚ здійснення влади (розробка політичного курсу, формування громадської думки для підтримки цього курсу, розширення контактів з різними політичними силами і соціальної бази для здійснення владного статусу).

Отже, політична партія — це політична організація, яка об'єднує на добровільних засадах людей зі спільними інтересами, що відображені в основоположних ідейних настановах і програмі з метою впровадження їх через оволодіння політичною владою та здійснення державного керівництва країною.

Світ партій багатогранний, вони відрізняються не тільки назвами, але й більш суттєвими ознаками, що дозволяє виокремити різні їх типи.

Залежно від соціальної бази розрізняють:

- партії моносередовищні, що складаються виключно з представників якихось окремих груп, верств, класів (наприклад, партії жіночі, націоналістичні, робітничі, буржуазні);
- партії проміжні, які включають у себе представників кількох соціальних груп, верств, класів;
- партії універсальні, які об'єднують все суспільство незалежно від наявності групових і класових перешкод;
- корпоративні партії, що виражають більш вузькі групові інтереси (окремих верств бізнесу, робітничого класу тощо). Загальною тенденцією розвитку партій є розмивання моносередовищних партій і перетворення їх або в універсальні, або в більш вузькі, корпоративні.

Відомі й інші типології політичних партій, найпопулярніша з них була розроблена М. Дюверже, який звернув увагу на особливості інфраструктури партій і характер членства. Значною мірою спираючись на його порівняльний аналіз партій, політологи виділяють такі їх типи:

Прямі і непрямі партії. У перших (більшість соціалістичних і комуністичних партій) індивід безпосередньо пов'язаний з партійною спільнотою, платить внески, бере участь у зборах місцевої організації. У других (наприклад, британські лейбористи) індивід входить у партію як учасник іншої організації (профспілки, кооперативу).

Партії зі слабкою та сильною структурою. Статуту перших партій не регламентують принципи реалізації первинних осередків та способи їх інтеграції (більшість консервативних партій). В іншому випадку - структура базових елементів чітко регламентована. За цим принципом побудовано більшість соціалістичних, комуністичних, християнсько-демократичних партій. Централізм та жорсткість структури часто є причиною олігархізації партії, зміцнення панування вождів над рядовими членами партії.

Централізовані та децентралізовані. У централізованих партіях всі рішення приймаються центральним керівництвом, компетенція низових організацій суттєво обмежена (наприклад, британська Консервативна партія), децентралізовані партії, навпаки, передбачають більш широкі повноваження місцевих організацій і навіть допускають наявність фракцій у

власних рядах. Високий рівень децентралізації характерний і для демократів, і для республіканців у США. Для них притаманне більш терпиме ставлення до прояву різних поглядів у своїх рядах, а регіональні організації незалежні від національних партійних комітетів при організації виборів членів Конгресу.

"М'які" та "жорсткі" партії. Подібна типологія відноситься до парламентських партій і характеризує, наскільки депутат може діяти незалежно від партійної парламентської фракції, наприклад, демократи і республіканці в Конгресі США можуть голосувати на власний розсуд. Американський президент не завжди може бути впевненим, що за його програми члени його партії, котрі засідають у Конгресі, будуть голосувати як один. Консервативна партія Великобританії "Єдність" і Народна партія Росії, навпаки, є прикладом "жорстких" партій, які вимагають дотримання дисципліни голосування.

Залежно від організаційної структури, кількості та характеру членства партії можуть бути поділені на такі:

Кадрові партії, які є об'єднанням невеликої за кількістю групи значних людей (політтехнологів, фінансистів, популярних особистостей) навколо конкретних політиків, для такого типу партій характерне вільне членство (немає системи реєстрації членів), відсутність регулярних внесків та нестабільність складу. Активність кадрових партій проявляється переважно під час виборів і направлена на організацію підтримки виборцями своїх кандидатів.

Масові партії відрізняються від кадрових набагато більшою кількістю членів; більш високим ступенем організованості; наявністю певної партійної дисципліни й ідеології; фіксованим членством. Ці партії, що працюють на постійній основі, мають розгалужений управлінський апарат та численну мережу місцевих організацій, партія орієнтується на рекрутування нових членів, вирішуючи тим самим фінансові (внески) і політичні проблеми, демонструючи під час виборів свою незалежність від «грошових мішків».

Відкриті та закриті партії. Подібний поділ акцентує увагу на різних способах рекрутування нових членів. У перших партіях вступ до неї нічим не регламентується, у других – передбачається дотримання певних умов і формальностей: рекомендації, анкети, кінцеві рішення місцевого підрозділу партії. У минулому жорстка регламентація прийому була характерна для КПРС, а також інших комуністичних та соціалістичних партій, але сьогодні, коли партії зіткнулися з проблемами звуження своєї соціальної бази, більшість партій стали відкритими.

Залежно від місця, яке займає партія в політичній системі, виділяють:

Правлячі партії – партії, що отримали в результаті виборів у законодавчий орган країни право формувати уряд і реалізувати політичну програму розвитку суспільства відповідно до своїх завдань. Правлячих партій може бути одна або декілька. В останньому випадку вони об'єднані в коаліцію.

Опозиційні партії – партії, що отримали поразку на виборах, або такі, які не допускалися до виборів правлячим режимом і через це зосередили свою діяльність на критиці офіційного урядового курсу та на розробці альтернативних програм. Опозиційні партії, у свою чергу, можуть бути поділені на такі, що відіграють суттєву роль у суспільстві і не відіграють. Наприклад, після президентських виборів 7 листопада 2001 р. в США республіканці стали правлячою партією, демократи - опозиційною партією, яка відіграє суттєву роль, а більше 20 інших партій залишаються опозиційними і не відіграють суттєвої ролі, крім цього, опозиційні партії можуть бути легальними, тобто зареєстрованими і діючими в межах закону; не зареєстрованими, але й не забороненими; нелегальними.

Залежно від ставлення до ідеології та її спрямування виділяють такі типи партій:

- *ідейно-політичні* (будуються на базі ідеології: комуністичні, соціалістичні, соціал-демократичні, ліберальні, консервативні, фашистські та ін.);
- *проблемно орієнтовані партії* (сконцентровані навколо однієї проблеми або групи проблем (партії "зелених", жіночі партії та ін.)).

За певними критеріями можна класифікувати й українські політичні партії, наприклад: ставлення до державного суверенітету, соціально-економічні пріоритети, ідейно-політичні засади тощо. За ідейно-політичним спрямуванням в Україні можна вирізнити такі типи партій: національно-радикальні, націонал-демократичні, загальнодемократичні, соціалістичного спрямування, національних меншин та ін.

4. Рух до політичного плюралізму та багатопартійності в Україні, в якій, як у всьому СРСР, була однопартійна система, розпочався у другій половині 80-х років ХХ ст., у роки перебудови. У цей час у прибалтійських республіках СРСР почали створюватися народні фронти, що об'єднували опозиційні до правлячої комуністичної партії сили. Спілка письменників України виступила з пропозицією створення аналогічної організації і в Україні. Пропозицію підтримала Українська Гельсінська спілка, яка влітку 1988 р. оприлюднила свою "Декларацію принципів" і почала діяти як політична організація. Так, у вересні 1989 р. було створено Народний рух України за перебудову (невдовзі просто – Народний рух України) – об'єднання усіх опозиційних до КПРС сил України. Саме він був головним опонентом комуністів на перших альтернативних виборах 1990 р., склавши за їх результатами основу першої парламентської опозиції – Народної Ради – на чолі з І. Юхновським, яка об'єднала понад чверть опозиційних комуністичній владі депутатів.

За участі НРУ Верховна Рада України 16 липня 1990 р. прийняла Декларацію про державний суверенітет України, а в жовтні 1990 р. – рішення про вилучення з Конституції УРСР сумнозвісної 6-ї статті – про "керівну роль" комуністичної партії. Так було відкрито прямий шлях до створення багатопартійності. Народний рух України став саме тим "дахом", під яким вирости та сформувалися основні національно-демократичні сили (у 1990 р.

було заборонено членство у НРУ комуністів).

Першою з НРУ вийшла Українська Гельсінська спілка, яка після проведення у квітні 1990 р. установчих зборів отримала назву Української республіканської партії. Вона стала першою зареєстрованою українською партією. Протягом 1990 р. було створено Селянсько-демократичну партію, Партію "Зелених", Соціал-демократичну, Народну, Народно-демократичну партії тощо. На основі реформаторського крила – так званої "Демплатформи" утворилася Партія демократичного відродження України. Упродовж кількох років спектр національно-демократичних партій суттєво розширився за рахунок утворення нових партій, а іноді – розколу вже існуючих. Так, 1992 р. з УРП вийшло її радикальне праве крило на чолі з С. Хмарою, утворивши Українську консервативну республіканську партію. Відбувся розкол у Народному Русі України. Частина його членів вважала, що він має залишатися саме "рухом" – конгломератом різноманітних національно-демократичних сил, тоді як лідер Руху В. Чорновіл та його прихильники наполягали на перетворенні НРУ на політичну партію, що відстоювала б опозиційні до влади, і передусім – до Президента, позиції. 1993 р. було зареєстровано партію під назвою "Народний рух України" ("старий" Рух почали називати "Всенародний рух України"). 1998 р. НРУ знову розколовся на дві частини – Народний рух України та Український народний рух (з 2003 р. – Українська народна партія).

Водночас із правою, формувалася й ліва частина політичного спектра України. Після "путчу" 1991 р. Президія Верховної Ради України прийняла постанову про заборону КПУ. На її місці 1992 р. виникла очолювана О. Морозом Соціалістична партія України. Утворювалися й інші партії з різним рівнем "лівизни" – Громадянський конгрес України, Партія праці, Селянська партія України тощо. 1993 р. на умовах відмови від майна колишньої КПУ-КПРС та від організаційного об'єднання з комуністичною партією Росії було надано дозвіл на реєстрацію новій Комуністичній партії України, яку очолив П. Симоненко.

Частина партійного спектра України, що представляла політичний центр, активно заповнюючись на початку 90-х років, згодом почала поступово розмиватися. Фактично в Україні не було впливових ідеологічних центристських партій. Ті партії, що умовно посідали цю нішу політичного спектра, не були носіями чіткої ідеології й не можуть вважатися центристськими лише за принципами "ні ліві, ні праві", або "мінус на плюс дає нуль". Це так звані партії влади, для більшості з яких роль політичної ідеології відіграє бажання втриматися при владі (а точніше – біля Президента) за будь-яку ціну. Серед них можна виділити Соціал-демократичну партію України (об'єднану), Партію регіонів, Трудову Україну, Демсоюз, Аграрну партію України, Народно-демократичну партію та ін.

У виборах до Верховної Ради України 2002 р. брали участь 14 блоків та 20 політичних партій. З них за партійними списками до Верховної Ради пройшли лише шість: Виборчий блок політичних партій, Блок Віктора Ющенка "Наша Україна", КПУ, Виборчий блок політичних партій "За єдину Україну", Виборчий блок політичних партій "Блок Юлії Тимошенко", СПУ, СДПУ(о). Решта політичних партій та виборчих блоків не пододала 4-відсоткового бар'єру. Однак, незважаючи на те, що блок "За єдину Україну" та СДПУ(о) разом набрали менше, ніж 19 відсотків голосів виборців, саме вони сформували парламентську більшість і розподілили між собою найвідповідальніші парламентські посади. Це стало можливим передусім завдяки

депутатам-мажоритарникам, які перемогли в одномандатних округах, де, за даними спостерігачів, зафіксовано найбільше випадків корупції.

На парламентських виборах 2006 р., які відбувалися вже за суто пропорційною виборчою системою, незважаючи на законодавче зниження відсоткового бар'єру з 4 до 3 %, до парламенту змогли потрапити лише п'ять політичних партій та блоків – Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, Народний союз "Наша Україна", Соціалістична партія України та Комуністична партія України.

Позачергові парламентські вибори 2007 р. не внесли суттєвих коректив до складу парламенту, куди знову потрапили п'ять політичних сил: Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, Блок "Наша Україна"- "Народна Самооборона", Комуністична партія України та Блок Литвина.

Вибори до парламенту у 2010 р. відбувалися за змішаною системою, результат: п'ять політичних сил долають 5 % бар'єр і формують законодавчий орган, а саме: Партія регіонів, ВО «Батьківщина», «Удар», Комуністична партія, ВО «Свобода».

На парламентських виборах у 2019 році до Верховної Ради України увійшло кілька політичних партій та блоків. Основні з них:

- ✓ Слуга народу (СН). Партія, яку очолює Володимир Зеленський, перемогла на цих виборах і отримала найбільшу кількість місць у Верховній Раді.
- ✓ Опозиційна платформа - За життя. Це скандально відома опозиційна партія, тоді вона отримала другий результат на виборах і стала найбільшою опозиційною силою в парламенті.
- ✓ Європейська солідарність (ЄС). Партія, яку очолює Петро Порошенко, здобула третє місце на виборах.
- ✓ Голос. Новостворена політична партія, очолювана Святославом Вакарчуком.
- ✓ Батьківщина, очолювана Юлією Тимошенко.
- ✓ Громадянська позиція, очолювана Анатолієм Гриценко.

8.5. Право на об'єднання є невід'ємним правом людини, громадянина, що проголошене Всесвітньою декларацією прав людини, закріплене у конституціях більшості країн, у тому числі й України (ст. 36 Конституції України: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації»).



Громадські об'єднання – це добровільні формування, які виникають у результаті вільного волевиявлення громадян, об'єднаних на основі спільності інтересів. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян.

Структура громадських об'єднань може бути такою: громадські організації, громадські органи, політичні та суспільні рухи.

Громадські об'єднання створюються з метою розвитку суспільно-політичної активності та самодіяльності громадян, їх участі в управлінні державними та суспільними справами, захисту громадянських, соціально-економічних, політичних, культурних прав та свобод людей, задоволення їх професійних, соціальних інтересів та ін.

Громадсько-політичні рухи – це структурно не оформлені масові об'єднання громадян та організацій різних соціально-політичних орієнтацій, діяльність котрих, як правило, має тимчасовий характер і спрямована на виконання певних часткових завдань, після вирішення яких вони або розпадаються, або об'єднуються у нові політичні партії та громадські організації.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ Як розвивається громадянське суспільство в Україні? У чому його «супер сила» та які слабкі сторони?
- ❖ Чи є закономірним явищем виникнення партій у суспільстві? Які фактори є першопричиною їх виникнення?
- ❖ Багатопартійність – позитивне політичне явище чи негативне?
- ❖ У чому полягають основні відмінності суспільного руху від політичної партії?
- ❖ Сучасний молодіжний та студентський рух в Україні, на Житомирщині, у м. Житомирі: основні досягнення та перспективи.



Тема 9. Політична еліта та політичне лідерство

9.1. Лідерство як політичний феномен: типологія та стилі.

9.2. Політичні еліти: генеза формування та функції у суспільстві.

9.3. Політична еліта та політичне лідерство в Україні.

9.1. Лідер (від англ. leader – ведучий)

– особа, здатна надихати, єднати, впливати на інших з метою консолідації та ефективної спільної діяльності, спрямованої на досягнення певної мети, задоволення інтересів даного співтовариства. Лідерство – феномен, що знаходиться в центрі суспільних систем, включає в себе низку особистісних вмінь та навичок, які надихають інших, єднують і ведуть за лідером. Серед основних таких якостей: пасіонарність, професіоналізм, авторитетність, впевненість, харизма, емоційний інтелект, стресостійкість, емпатія, одержимість великою метою, вміння працювати у команді, самовладання, постійне навчання та розвиток, вміння визнавати та виправляти помилки, гумор та ін.



У суспільному житті лідер є центральною, найбільш авторитетною фігурою в конкретній групі осіб, можна виділити лідерів практично в кожному виді діяльності і в будь-який історичний період.



Політичними лідерами є найбільш впливові особи, які здатні мобілізувати суспільство для досягнення соціально значущих цілей.

Політичне лідерство – спосіб взаємодії лідера та мас, в процесі якого лідер суттєво впливає на суспільство. Воно може виявлятися на різних рівнях: від місцевого до глобального. Лідер може представляти політичну партію, урядову

організацію, громадську ініціативу чи іншу політичну силу. Успішне політичне лідерство вимагає здібності розуміти потреби та очікування виборців та діяти відповідно до них, а також спроможність працювати в умовах політичної конкуренції і переконувати інших у правильності своїх позицій.

Лідерство в політиці має ряд специфічних особливостей:

✚ володіння впливом: політичний лідер має здатність впливати на рішення й поведінку інших людей, включно з виборцями, колегами у політичному співтоваристві, іншими лідерами;

✚ визначення вектору руху: лідер визначає цілі, цінності, напрямки діяльності своєї політичної організації/ групи, створює стратегії для досягнення цих цілей;

✚ між загальнонаціональним лідером і суспільством, як правило, не існує прямої взаємодії, воно опосередковано партіями, групами інтересів, засобами масової інформації;

✚ має багаторольовий характер, лідер орієнтований на узгодження різних соціальних інтересів, на виправдання масових очікувань від його діяльності;

✚ політичне лідерство корпоративне: за рішеннями, які приймаються вищими керівниками, завжди прихована невидима для суспільства робота численних експертів, найближчого оточення лідера;

✚ політичне лідерство інституціоналізоване, тобто діяльність лідера, в тому або іншому ступені обмежена існуючими соціальними відносинами, нормами, процедурами прийняття рішень.

Політичне лідерство виконує такі **функції**:

✓ програмна функція: виявляється у визначенні й формулюванні інтересів соціальних груп, цілей соціальної й політичної діяльності, виявленні способів і методів реалізації інтересів та досягнення цілей;

✓ управлінська функція: процес вироблення й прийняття політичних рішень;

✓ мобілізаційна функція: розподіл соціальних ролей та функцій у суспільстві, ініціювання відновлень і соціальних інновацій;

✓ комунікативна функція полягає у здійсненні комунікації влади й мас, тобто організації зв'язку між суспільством і владою; переконання суспільства у доцільності й правильності владних рішень, які приймаються;

✓ функція легітимації забезпечує підтримку влади на основі особистого авторитету й впливу на маси.

У сучасному суспільстві політичне лідерство є способом реалізації влади та інтеграції різних соціальних верств за допомогою специфічних механізмів навколо висунутої лідером програми рішення соціальних проблем і завдань суспільного розвитку.

Як механізм інтеграції суспільства, політичне лідерство створюється за допомогою правової регламентації діяльності політика, а також завдяки моральним регулятивам.

Теорії політичного лідерства

✚ Трансформаційне лідерство. Ця теорія підкреслює здатність лідера змінювати та трансформувати організацію чи команду через вплив на цінності, відносини і цілі. Трансформаційні лідери надихають та мотивують свою команду до досягнення результатів.

✚ Ситуаційне лідерство. Ця теорія стверджує, що ефективність лідерства залежить від конкретної ситуації. Лідер повинен адаптувати свій стиль керівництва відповідно до потреб і характеристик команди та завдань.

✚ Розподілене лідерство. Ця модель визнає, що лідерство може бути розподілене між різними членами команди або організації. Всі члени групи можуть робити внесок у прийняття рішень і вплив на результати.

✚ Лідерство на основі цінностей: Ця теорія підкреслює важливість відповідності особистих цінностей та переконань лідера цілям і цінностям організації. Лідер, який веде на основі цінностей, може бути більш автентичним та надійним для команди.

✚ Трансакційне лідерство: Цей підхід заснований на обміні ресурсами і винагородами між лідером і членами команди. Лідер встановлює умови для досягнення цілей і використовує позитивну та негативну мотивацію.

✚ Адаптивне лідерство: Ця теорія висловлює ідею, що лідер повинен бути здатним адаптувати свої дії та стратегії в умовах змінюючогося оточення та завдань.

Це лише кілька з сучасних теорій лідерства, які можна комбінувати для досягнення кращих результатів. Кожна з цих теорій має свої сильні та слабкі сторони. Сукупність різних інтерпретацій політичного лідерства дозволяє побачити його різноманітні сторони, аспекти, однак ще не дає цілісної картини цього феномену. Спробу вирішити це завдання, здійснивши комплексне дослідження лідерства, представляє його інтерактивний аналіз. Він враховує такі головні моменти лідерства: риси лідера; завдання, які він покликаний виконувати; його послідовників і конститuentів; систему їх взаємодії; механізм взаємовідносин лідера та його конститuentів. Створити єдину універсальну концепцію лідерства неможливо, оскільки це явище надзвичайно різноманітне за своїми проявами й функціями, залежить від історичних епох, типів політичних систем, особливостей лідерів та їх конститuentів, інших факторів.

Багатоманітність поняття лідерства відображається в його типології. Існують різноманітні **класифікації лідерства**. Насамперед, залежно від ставлення керівника до підлеглих воно ділиться на **авторитарне й демократичне**. Авторитарне лідерство припускає одноосібний спрямований вплив, заснований на погрозі санкцій, застосування насилля. Демократичне лідерство виражається у врахуванні керівником інтересів і думок усіх членів групи або організації, у їхній участі в керуванні.

Одна з найпоширеніших типологій лідерства спирається на теорію **легітимного панування М. Вебера**. Відповідно до неї виокремлюють:

✓ **традиційне лідерство**, що базується на звичаях, традиціях, звичці до підпорядкування;

✓ **раціонально-легальне лідерство**, яке здійснюється на основі закону і в рамках закону;

✓ **харизматичне лідерство**, яке засновано, на думку мас, особливою благодаттю, здатністю вождя до керівництва. Харизма складається з реальної здатності лідера й тих якостей, якими його наділяють послідовники. При цьому

індивідуальні якості лідера нерідко відіграють другорядну роль у формуванні його харизми.

Американська дослідниця М. Херманн підрозділяє лідерів за іміджем на «прапорonoсця», «служителя», «торгівця» й «пожежного».

Лідера-прапорonoсця відрізняє власне бачення дійсності, привабливий ідеал, «мрія», здатна захопити маси.

Лідер-служитель завжди прагне виступати в ролі виразника інтересів своїх прихильників і виборців у цілому, орієнтується на їхню думку й діє від їхнього імені.

Для лідера торговця характерна здатність привабливо піднести свої ідеї й плани, переконати громадян у їхній перевазі, змусити «купити» ці ідеї, а також залучити маси до їхнього здійснення.

Лідер-пожежний орієнтується на актуальні суспільні проблеми, насущні вимоги моменту. Його дії визначаються конкретною ситуацією.

У реальному житті ці чотири образи лідерства звичайно не зустрічаються в чистому вигляді, а поєднуються у політичних діячів у різних комбінаціях.

За ставленням до існуючої політичної системи виокремлюють лідерів:

- функціонерів,
- дисфункціонерів,
- конформістів,
- нонконформістів.

За психологічними рисами і типами поведінки лідерів поділяють:

а) щодо ставлення до власного впливу й можливостей – лідер-ідеолог і лідер-прагматик;

б) стосовно своїх прихильників – лідер-харизматик, формує волю виборців і лідер-представник, виражає волю тих, хто його висунув;

в) щодо супротивників – лідер-угодівець, залагоджує конфлікти, обминає гострі кути і лідер-фанатик, бажає загострити конфлікт або знищити супротивника;

г) за способом оцінки здібностей – відкритий лідер та лідер-догматик.

На основі емоційного ставлення до лідера його послідовників С. Джибб визначає три типи лідерів:

- лідер-«патріарх», люди відчують до нього одночасно почуття любові та страху;
- лідер-«тиран», у людей домінує почуття страху;
- «ідеальний» лідер характеризується почуттям симпатії до нього з боку більшості.

У політиці за характером й масштабом діяльності розрізняють лідерів трьох рівнів:

1. Лідер малої групи, володіють найбільшою владою в даному співтоваристві, що мають спільні інтереси. Лідер – найбільш авторитетна в групі особа, авторитет якої формується на основі його особистих якостей, оцінюваних групою безпосередньо в процесі спільної діяльності. У цій групі виділяють ділового, інтелектуального лідера й лідера спілкування. Для першого характерні організаторські здібності, заповзятливість, прагматизм. Авторитет інтелектуального лідера заснований на вмінні вирішувати складні завдання, знаходити нестандартні рішення, виконувати функції «мозкового центру» групи. Лідерові спілкування властиві психологічна комфортність, комунікабельність, вміння знімати напруженість усередині групи.

2. Лідер громадського руху (організації, партії) – особа, з якою конкретні соціальні верстви асоціюють можливість задоволення своїх інтересів. Лідер цього рівня впливає на громадську думку як завдяки особистим якостям, так і завдяки тому, що підтримуюча його частина групи перебуває в стані очікування; вона авансує лідеру певний ступінь довіри й політичної підтримки. Чим менше визначені мета й завдання громадського руху, тим більш значима діяльність такого лідера.

3. Лідер третього рівня – політик, що діє в системі владних відносин, у якій політичне лідерство представлене у вигляді соціального інституту. Особисті характеристики, що мають принципове значення в першому випадку, істотні на другому, на третьому рівнях, як правило, не впливають на політичну поведінку лідера. Діяльність політика в цьому випадку визначається зовнішніми регулятивами, властивими конкретній політичній культурі.

Поняття «політичне лідерство» має два аспекти: формально-посадовий статус, пов'язаний з володінням владою, і суб'єктивну діяльність по виконанню покладеної соціальної ролі. Перший аспект має ключове значення для оцінки особистості як політичного лідера. Другий аспект, що виявляє особистісні якості й реальну поведінку на займаній посаді, визначає головним чином лише одержання й збереження владної посади, а також служить для оцінки лідера як результативного й нерезультативного керівника.

Поняття «стиль лідерства» було введено в науковий обіг у сер. 20-х рр. ХХ ст. австрійським психологом А. Адлером. **Стиль лідерства** – сукупність прийомів та методів діяльності політичного лідера, характер взаємодії з членами груп та послідовниками. Відповідно до класичних канонів виділяються три стилі лідерства: авторитарний, демократичний і нейтральний.

Для **авторитарного** характерними діями є тверді розпорядження, погрози, декрети. Лідер чітко вазначає мету, намічає комплекс заходів для її досягнення, розподіляє й вимагає безумовної покори й виконання поставленої мети. Позиція члена групи, його думки й ініціативи, у випадку розбіжності з

установками лідера жорстко придушуються. Основний метод впливу на підлеглих – санкції або погроза їхнього застосування, заохочення й винагороди – у край рідкі. Оцінки результатів у край суб'єктивні.

Більш структуровано ознаки авторитарного стилю можуть бути визначені так:

- Централізована влада: лідер приймає всі важливі рішення і контролює процеси в організації.
- Мінімальна участь команди: команда має обмежений вплив на процеси й рішення, що приймаються.
- Суворий контроль, вимогливість і покарання: лідер встановлює чіткі правила та очікує їх виконання, інакше вживає суворих заходів.
- Швидке прийняття рішень: лідер нерідко приймає рішення без врахування думок інших, щоб забезпечити швидке виконання завдань.
- Відсутність стимулювання ініціативи: команді може бути важко висловлювати ініціативу або критикувати лідера.
- Ефективність у кризових ситуаціях, коли потрібно швидко приймати рішення та діяти.

Демократичному стилю відповідає інший підхід лідера до організації взаємодії усередині групи. Для успішного досягнення цілей заохочуються активність і ініціативність членів групи. Зусилля лідерів зосереджуються на координації рольової поведінки, а також міжгрупової взаємодії. В арсеналі методів домінують заохочення, винагороди, похвала, підтримка. Лідер з демократичним стилем частіше використовує методи маніпулювання, ніж методи прямого насильства й тиску. При прийнятті рішень він прагне зважити й урахувати всі точки зору, у тому числі й ті, які суперечать його власним установкам. Якщо авторитарний стиль, впливаючи з макіавеллівської традиції, характерний скоріше для лідера- «лева», то демократичний – для лідера-«лисиці».

Більш структуровано ознаки демократичного стилю можуть бути визначені так:

- Розподілена влада й участь команди у всіх процесах: лідер співпрацює з командою та спільно з нею приймає рішення.
- Залучення до прийняття рішень, довіра й взаємодія: члени команди мають можливість висловлювати свої ідеї та думки, і це дійсно враховується при прийнятті рішень.
- Підтримка і співпраця, сприяння розвитку й зміцненню команди: лідер сприяє розвитку співпраці в команді та підтримує ініціативу членів.
- Спрощення конфліктів: демократичний лідер сприяє вирішенню конфліктів шляхом відкритого обговорення та діалогу.

Відсторонений або нейтральний стиль лідерства. Особи, що дотримуються цього стилю, рідко виявляють прагнення до якої небудь діяльності. Їхня позиція – сторонній спостерігач, що уважно стежить за тим, що відбувається, але не виражає свого відношення до подій або думок. Нейтральні лідери намагаються всіляко уникати ролі арбітра, судді, посередника в урегулюванні конфліктів. При найменшій можливості вони охоче уступають або передають функції з вирішення конфліктів своїм заступникам.

Більш структуровано ознаки нейтрального стилю можуть бути визначені так:

- Нейтральність та відсутність втручання: лідер обмежує свої дії та владу, намагаючись не впливати активно на рішення чи дії команди.
- Самостійність команди: члени команди можуть приймати рішення та визначати напрямок діяльності без активного керівництва лідера.
- Мінімальна інтеракція: лідер майже не втручається в роботу команди та намагається залишати її в ізольованому стані.
- Можливість самовираження.

Г. Лассуелл виділяє: компульсивний, драматизуючий й безсторонній тип лідерства. Лідер компульсивного стилю діяльності характеризується твердою поведінкою, прагненням до чіткої й строгої організації своїх дій. Драматизуючий стиль відрізняється високим емоційним зв'язком з масами, орієнтацією на масові настрої. Для безстороннього лідера властиві низький ступінь емоційності, зовнішня відстороненість і холодність, орієнтація на раціональність і досягнення.

Сучасний американський політолог Дж. Барбер, досліджуючи політичні стилі президентів США, запропонував чотири стилі. Типологізацію стилів лідерства дослідник засновує на вимірі ступеня активності особистості у виконанні президентської ролі і її ставлення до виконуваних обов'язків. Так, стиль, орієнтований на ефективну, результативну та творчу діяльність на загальне благо, Дж. Барбер назвав активно-позитивним – прикладом стає діяльність президентів США Ф. Рузвельта, Р. Рейгана. Перевага особистого самолюбства у здійсненні лідируючих функцій формує активно-негативний стиль (Г. Трумен). Залежність від яких-небудь групових, вузько партійних переваг, прихильність до стійких стандартів та цінностей обумовлюють пасивно-позитивний стиль (Дж. Картер). Мінімальне виконання своїх політичних функцій породжує пасивно-негативний стиль (Дж. Буш).

Підсумуємо: у реальній політичній практиці ідеальних стилів політичного лідерства, як і ідеальних типів не існує, вони виступають як тенденції. Серед основних факторів, які впливають на формування політичних типів та стилів, є ментальність, традиції та загалом культура суспільства, конкретні обставини, як у житті конкретного лідера, його оточення, так і у житті держави та світу.

9.2. Термін "еліта" формується і використовується в суспільному дискурсі та науковій літературі для опису групи осіб, які володіють впливом, авторитетом, інтелектуальними або матеріальними ресурсами і виявляють лідерські якості в конкретній сфері суспільства.

Формування терміну "еліта" включає такі аспекти:

Соціокультурний контекст. Термін "еліта" виник у соціокультурному контексті, де відзначалися окремі верстви суспільства, які мали вищий статус, освіту та вплив, наприклад, аристократія.

Політика і влада. В політичних дискусіях термін "еліта" використовується для позначення групи людей, які володіють великим політичним впливом та владою в суспільстві, такі як урядовці, політичні лідери, власники корпорацій та інші.

Економіка і бізнес. У галузі економіки та бізнесу термін "еліта" може вказувати на успішних підприємців, інвесторів, фінансових аналітиків та інші групи, які мають значний фінансовий вплив, контроль.

Наука і освіта. В академічному середовищі "еліта" може вказувати на видатних вчених, дослідників та викладачів, які внесли значний внесок у свої галузі і мають авторитет.

Культура і мистецтво. У сфері культури і мистецтва "еліта" може описувати видатних художників, літераторів, режисерів та інших творчих особистостей, які мають великий вплив на суспільний дискурс.

Слід зауважити, що визначення та сприйняття терміну "еліта" можуть змінюватися в залежності від культурного та історичного контексту. В сучасному світі існує багато різновидів "еліт" залежно від сфери та контексту, і цей термін залишається предметом обговорення та досліджень у соціології, політології, економіці та інших галузях науки.

Отже, терміном «еліта» позначають провідні верстви суспільства, які керують певними галузями суспільного життя.

Розрізняємо терміни «елітарність» та «елітність». Першим терміном фіксується зазвичай формальна належність людей до правлячої верстви, другий – вказує на наявність у людей певних якостей, які роблять цю групу елітою. У світі існують дві основні системи рекрутування еліт – відкрита, демократична, конкурентна і закрита, номенклатурна, спадкова.

9.3. Політичні еліти – це організовані групи, що здійснюють владу в суспільстві (правляча еліта) або перебувають в опозиції до правлячої верстви (контр еліта). До політичної еліти відносять керівну верству державних органів, місцевого самоврядування, політичних партій, груп тиску, а також представників інших еліт (господарської, духовно-інтелектуальної), що беруть участь у прийнятті та організації виконання політичних рішень.

Політична еліта в розвиненому західному суспільстві відзначається порівняно з іншими суспільними верствами волею до влади, професійною політичною освітою, досвідом, високим соціальним походженням, багатством. В сучасних умовах політичної конкуренції зростає насамперед

попит на високі професійні, інтелектуальні й моральні якості політичної еліти. Для неї, особливо у закритих суспільствах, характерними можуть бути також аморальність і низький рівень управлінської компетентності. Таку еліту називають квазі елітою.

Еліти типологізують за такими критеріями:

- ✓ *за способом формування (закриті, відкриті);*
- ✓ *способом отримання й збереження влади (легітимні, нелегітимні);*
- ✓ *за здатністю стабілізувати суспільство (фрагментовані, нормативне інтегровані, ідеологічно інтегровані);*
- ✓ *за ідеологічними цінностями і способом здійснення влади (демократичні, ліберальні, тоталітарні, авторитарні);*
- ✓ *за видами політичної діяльності (державна, муніципальна, партійна, груп тиску та ін.).*

Важливо пам'ятати, що певна суспільна група стає політичною елітою тоді, коли її обдаровані (тим чи іншим) представники виправдовують свою “кращість” і своє призначення прагненням й умінням забезпечити високу інтеграцію інтересів суспільних груп, створенням механізму їх (інтересів) реалізації, стабільність і прогрес суспільства, а в кінцевому підсумку – добробут та безпеку свого народу – всіх і кожного.

Зверніть увагу, що часто під поняттям “політична еліта” може бути псевдо еліта, головною турботою якої є збереження себе при владі або біля неї.

Макс Вебер справедливо писав про те, яких особистих якостей вимагає професія політика. “...Загалом три якості мають вирішальне значення для політика: пристрасть, почуття відповідальності, окомір. Пристрасть – у розумінні спрямованості на саму суть справи..., пристрасної відданості “справі”, тому богові чи демонові, який вершить цю справу... одної пристрасті, якою б справжньою вона не видавалася, тут не досить. Вона не зробить вас політиком, якщо, будучи відданим “справі”, не ви вважатимете відповідальність перед цією справою провідною зіркою вашої діяльності. А для цього (і це головна психологічна якість політика) потрібен окомір – здатність із внутрішньою зібраністю та спокоєм віддатися впливу реальностей, інакше кажучи, потрібна дистанція стосовно речей і людей.... Тому щодня і щогодини політик мусить долати в собі цілком тривіальну, занадто людську ваду – звичайнісіньке марнославство... у сфері політики є, зрештою, два різновиди смертельних гріхів: байдужість до суті справи... і ... безвідповідальність” (Вебер, Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика).

За п'ять років до М. Вебера подібні думки про політичну еліту висловлював М. Грушевський: “Практична політика не забава, не “річ заради речі”, вона ставить своїм завданням служити новому життю народу, добуваючи йому нові ресурси для розвитку його матеріальних і духовних сил, для поступу шляхом добробуту, сили і щастя... Вести таку реальну політику, у найвищому значенні цього слова, це означає добувати дійсні, реальні цінності своєму народові, не досягаючи їх ціною народної честі та гідності чи зрадою основних підвалин народного життя, не платячи за досягнення в одній поступками в інших сферах народних інтересів” (Грушевський М. Наша політика. Львів, 1914).

Для розуміння суті і призначення політичної еліти важливе значення має встановлений В. Парето поділ її на правлячу, тобто тих, хто прямо чи опосередковано бере участь в управлінні, та неправлячу, тобто тих, хто теж володіє необхідними якостями, але не має доступу до управління через своє становище у суспільстві чи інші перепони.

В Україні стало звичним називати контреліту опозицією і в такий спосіб націлювати її лише на протистояння з правлячою елітою, на боротьбу за владу. А тим часом оволодіння владою не може бути для представників політичної еліти (у даному разі контреліти) самоціллю. Це лише етап, з якого, власне, і розпочинає політична еліта свою місію – не просто захопити і втримати владу, а надати самій владі принципово іншого характеру, вийти на вищий рівень політичного керівництва. Таким чином, контреліта – це не лише і не стільки опозиція до діючої влади, яку здійснює правляча еліта, скільки необхідний компонент та резерв постійного якісного оновлення влади, а отже, і політики в цілому.

9.3. Політична еліта народжується, формується і діє у певних історичних умовах, серед яких чи не вирішальне значення має той **народ**, з якого вона виросла і якому має служити. Ось чому “політична еліта в Україні” – це у переважній більшості певна абстракція, або суспільна група, яка не виросла з умов даної країни, не є частиною цього народу і тому своє призначення вбачає та реалізує задля здобуття влади й використання її у власних інтересах (збагачення, престижу, самоствердження тощо). Не випадково В. Липинський, підтримуючи висновки В. Парето, Г. Моски, Р. Міхельса, М. Вебера щодо еліти, вважав необхідним уточнити визначення політичної еліти. На його переконання, **справжню еліту становлять ті, хто втілює сутність нації, глибину її міфу (національної ідеї), а це означає, що саме ці достойники постійно словом і прикладом пояснюють і показують спільності: хто ми? Звідки? Куди йдемо? Хто наші друзі, хто вороги? Де наша Вітчизна? У чому сенс життя?**

Трагедія української політичної історії, боротьби за державність у тому, що українському народові бракувало національної еліти.

Українському суспільству потрібні нові якості поведінки, політична еліта іншого гатунку, яка б забезпечила справжній прорив, без чого вихід з кризи не можливий. Серед якостей, які особливо потрібні українській еліті, на першому місці висока моральність, професіоналізм, духовна самостійність, гідність. Ці якості не шанувалися в радянському суспільстві і їх бракує сучасній українській політичній еліті.

На початку державного відродження України в 90-тих роках ХХ століття політична еліта складалася в основному з колишньої партійної номенклатури і за змістом діяльності була ідеологічною (комуністичною), здебільшого вела мову про необхідність реформ, але не займалася їх втіленням. До того ж суттєво ускладнював розвиток інституту демократичної держави деструктивний вплив росії та її прагнення тримати Україну в сфері свого впливу.

Політичне лідерство в Україні досі ґрунтується переважно на ідеї «вождизму» з націонал-романтичним та націонал-бюрократичним ухилом. Цей тип лідерства не передбачає глибоких професійних знань, а також опори на фахову команду однодумців і сучасну політичну партію. Суспільство у своїй переважній більшості голосує емоційно, довіряючи популістським лозунгам та солодким обіцянкам, а не виважено раціонально.

Переважній більшості української еліти нині бракує, передусім, державницької відповідальності за практичні дії, політичної культури. Вже

згадуваний нами В. Липинський наголошував, що політична культура – це глибоке усвідомлення елітою свого не просто класового, але національного інтересу і активна творча діяльність з його реалізації в процесі служіння своїй державі та в здобутті політичної влади. На жаль, для багатьох представників нинішньої української еліти здобуття влади не є державницько-національним прагненням.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ Якими основними якостями повинен володіти національний лідер?
- ❖ Кого ми можемо назвати національним лідером в українській історії? А на світовому рівні?
- ❖ Політичний лідер: філософія життя та внесок в історію (політичний діяч обирається студентом самостійно відповідно до вподобань).
- ❖ Проаналізуйте життя та діяльність основних політичних фігур в Україні на сучасному етапі та зробіть власні висновки щодо їх причетності до «еліти» у первинному розумінні цього поняття.



Тема 10. Політичний менеджмент та маркетинг, політичні технології

10.1. Поняття, функції та види політичного маркетингу.

10.2. Політичне рекламування. Імідж.

10.3. Сутність та функції менеджменту. Політичний менеджмент.

10.1. **Маркетинг** (англ. marketing, від market – ринок) – це система заходів з управління операціями збуту й торгівлі, регулювання ринкових процесів, вивчення кон'юнктури та закономірностей функціонування ринку.

У демократичному суспільстві, де діють демократичні механізми й процедури формування трьох гілок влади, наявна відповідна політична культура громадян, політична діяльність є суперництвом між різноманітними політичними силами за панування на ринку влади. На відміну від тоталітарних диктаторських режимів, у демократичному суспільстві боротьба за ринок влади відбувається за правилами, що зафіксовані в законодавчих нормах, у традиціях демократичної політичної поведінки як виборців, так і претендентів на політичну владу.

За умов цивілізованого змагання за право управління політичною сферою суспільства під **політичним маркетингом** розуміють сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику тих чи інших настанов суспільної свідомості з метою завоювання ринку влади та утримання контролю над ним.

Сутністю політичного маркетингу є вивчення існуючої та формування бажаної громадської думки щодо образу (іміджу) політика, політичної організації чи ідеї.

Основні функції політичного маркетингу:

- вивчення реального уявлення людей про політика, організацію чи ідею;
- визначення характеристик ідеального образу, що існує в масовій свідомості, та якомога тісніше зближення цих двох образів;
- планування та втілення в життя конкурентоспроможної програми дій, розрахованої на розуміння та активну підтримку громадськістю політичного лідера, організації чи ідеї.

Вдале застосування прийомів маркетингу в політиці забезпечує досягнення популярності, перемогу на виборах.



Технології політичного маркетингу:

- формування й вивчення політичних потреб, політичного попиту на політичні дії та результати таких дій;
- відтворення «політичного продукту» з урахуванням того, якою «ціною» він досягається;

- творення «нового» в політиці з урахуванням усіх форм витрат, у тому числі й політичних;
- доведення до об'єкта і суб'єкта політики розрахунків реальних політичних можливостей на конкретному етапі;
- виготовлення та використання політичної реклами, політичної агітації, стимулювання політичних дій, активної політичної поведінки та ін.

10.2. Різновидом політичного маркетингу є **політична іміджологія**.

Імідж політичний (від англ. image – зображення, відбиття в дзеркалі) – образ (найчастіше політика, політичного лідера), що цілеспрямовано формується для забезпечення належного емоційно-психологічного впливу на певні кола суспільства з метою популяризації, політичної реклами тощо. Населення формує своє уявлення про політика не через безпосередні контакти, як буває за звичайного знайомства, а на підставі його «символічного відображення» в засобах суспільних комунікацій. Таке символічне, знакове відображення і є політичним іміджем.



Імідж політика включає різноманітні характеристики: особистісні якості (рішучість, певна агресивність, привабливість, зовнішній вигляд); організаторські, управлінські здібності (компетентність, уміння полегшувати, участь у процесах прийняття рішень); характеристики, що зближують лідера з електоратом (виходець з низів, невибагливий у побуті) та ін. Імідж політика

формується на підставі реально властивих цій особистості характеристик, але у відповідний спосіб «препарованих» спеціалістами (іміджмейкерами). Вправний іміджмейкер завжди вибере з наявного набору саме те, що найліпше впливатиме як на виборців у цілому, так і на конкретні соціальні групи. Образ політика відтак свідомо збагачується тими характеристиками, які потрібні для посилення значущості особи, але реально існують лише в потенції. Формування політичного іміджу спирається не тільки на характерні риси самого політика, а й тих осіб, що постійно супроводжують його (сім'я, діти, найближчі друзі), а також на спосіб його життя (домашні тварини, хобі, улюблений відпочинок) та минуле (якісь благородні чи геройські вчинки тощо).

Політичне рекламування – завершальний етап політичного маркетингу, воно спрямоване на формування позитивного політичного іміджу тих чи інших державних, соціальних, політичних інститутів, окремих лідерів та особистостей, ідей, доктрин, програм тощо.

10.3. **Менеджмент** (від англ. management – керування, управління) в літературі розглядається як процес управління матеріальними та людськими ресурсами в інтересах їх ефективного використання з метою досягнення цілей управління суспільством, політичною, економічною або соціальною структурою, окремими спільнотами тощо. Інакше кажучи, менеджмент – це сукупність впливу на певних осіб та певні органи за допомогою особливих інструментів та методів з метою досягнення цілей організації.

Сучасний менеджмент фахівці розглядають як процес безперервних взаємопов'язаних дій. Такі дії як планування, організація, мотивація і контроль дістали назву управлінських функцій. Планування полягає у формулюванні цілей об'єкта управління та способів їх досягнення. Воно дає змогу отримати уявлення про існуючий стан, напрями необхідного та ймовірного розвитку, а також про найефективніші способи досягнення визначених цілей.



Політичний менеджмент – це система управління політичними процесами; наука і мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення їх реалізації в політичній практиці.

Застосування поняття політичного менеджменту дає змогу розглядати на теоретико-концептуальному рівні процеси функціонування сучасної політики, управлінських систем, політичних режимів, політичних партій, політичної свідомості, робити спроби щодо вдосконалення управління політико-економічними процесами, спрямовуючи рух суспільства до цивілізованого політичного ринку; проектувати новий тип політики та управління, якому був би притаманний конструктивізм, компетентність, професіоналізм, настанова на гуманістичні цінності.

Політичний менеджмент як система управління політичними процесами включає: маркетинговий аналіз кон'юнктури політичного ринку й формування відповідного іміджу «політичного товару» – організації, лідера, кандидата, політичної платформи; політичне забезпечення бізнесу; вивчення політичних і соціокультурних факторів, що впливають на ділову активність; зв'язок із громадськістю та професійне політичне лобіювання; оволодіння мистецтвом роботи з людьми та організаціями, базуючись на моральних, етичних, естетичних цінностях даного суспільства.

Політичний менеджмент тісно пов'язаний із процедурою прийняття політичного рішення. Політичне рішення в процесі формування проходить такі головні етапи:

- 1) аналіз конкретної ситуації, що потребує прийняття рішення;*
- 2) розробка рішення (проекту, програми);*
- 3) затвердження результату розробки й прийняття його до виконання;*
- 4) здійснення ухваленого рішення;*
- 5) вивчення наслідків здійснення рішення та можливості підсилення його позитивних наслідків.*

Необхідними умовами прийняття правильного політичного рішення є компетентність, інформованість, знання громадської думки. Зміст самого рішення залежить від суб'єктів влади, засобів масової інформації. Структура політичного рішення включає суб'єктів влади, експертів, засоби масової інформації.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ Пошук та оприлюднення компромату на політичного суперника: брудна політтехнологія чи допустима реалія з метою формування об'єктивного іміджу?
- ❖ Маніпулювання суспільною свідомістю: як розпізнати й уникнути впливу?



Тема 11. Вибори: поняття, функції, особливості при різних політичних режимах. Виборчі системи

11.1. Поняття та типологія виборів.

11.2. Абсентеїзм: сутність, причини та наслідки.

11.3. Виборча система: основні типи (моделі).

11.1. У сучасних демократичних державах основним способом утворення органів державної влади став інститут демократичних виборів.

Вибори – демократичний спосіб формування та зміни персонального складу органів влади голосуванням.

У суспільстві вибори виконують низку **функцій**:

- ✚ вибори є важливим інструментом реалізації народного суверенітету;
- ✚ за допомогою виборів народ залучається до процесу управління державою;
- ✚ вибори є способом формування й вираження громадської думки;
- ✚ вибори є основним способом легітимації влади в демократичних державах;
- ✚ демократичні вибори сприяють послабленню соціальної напруги, досягненню суспільного консенсусу;
- ✚ вибори дають змогу громадянам здійснювати періодичний контроль за діяльністю влади;
- ✚ вибори є своєрідним фільтром, який відсіює непопулярних, некомпетентних політиків, сприяючи підвищенню рівня ефективності державного управління;
- ✚ через інститут виборів налагоджується зв'язок між народом і владою;
- ✚ вибори сприяють представленню інтересів різних суспільних груп;
- ✚ через вибори відбувається процес рекрутування політичної еліти.



Вибори можна **класифікувати** за різними критеріями:

1. За територіальною ознакою:

- ✓ загальнонаціональні (загальнодержавні) – проводяться на території всієї держави;
- ✓ місцеві (муніципальні) – вибори до органів місцевого самоврядування.

2. За часом проведення:

- ✓ чергові – проводяться в період завершення терміну повноважень виборного органу чи посади;
- ✓ позачергові (дострокові) – проводяться в разі дострокового припинення повноважень виборного органу чи посади;
- ✓ повторні – проводяться у випадку визнання виборів недійсними чи

такими, що не відбулися;

✓ довибори – проводяться для заміщення посад, що з певних причин стали вакантними, для поповнення складу виборного органу за мажоритарної виборчої системи.

3. За об'єктом обрання:

✓ вибори до парламенту;

✓ вибори глави держави;

✓ вибори до органів місцевого самоврядування.

4. За правовими наслідками:

✓ дійсні – вибори, що проведені згідно з виборчим законодавством;

✓ недійсні – вибори, під час яких відбулися порушення, котрі вплинули на результати голосування.

11.2. **Абсентеїзм** – байдуже ставлення людей до своїх громадсько-політичних прав. Найхарактерніший вияв абсентеїзму – ухиляння громадян, які мають виборче право, від участі у виборах.

У багатьох державах світу явка виборців на вибори від третини до половини вважається нормальним явищем, адже діє ліберальний принцип: не йти на вибори – таке ж право вільної людини, як і решта, що гарантує особі цивілізаційне суспільство. Добровільна участь у голосуванні і в Україні. Але є в світі приклади країн, де обов'язковість участі у виборах встановлена законодавчо (наприклад, неучасть у виборах в Італії – моральні санкції (догана від мера), у Мексиці – до штрафу або позбавлення волі, у Греції й Австрії – до тюремного ув'язнення на строк від місяця до року).

Причини абсентеїзму пов'язані

✓ з особливостями конкретної виборчої кампанії, коли в силу певних причин вибори нецікаві: неяскраві кандидати, прогнозований результат тощо;

✓ з загальною політичною, соціально-економічною та культурною ситуацією в державі.

Серед причин абсентеїзму, перш за все, низький рівень політичної культури, інфантильність або ж усвідомлення власного політичного безсилля, нездатність впливати на прийняття політичних рішень, відчуження власних політичних цінностей та потреб від можливостей їх задовольнити, високий рівень недовіри виборців до політичних інститутів тощо.

Абсентеїзм є відображенням прагнення людей відсторонитися від політики, в якій вони вбачають марнославне й амбіційне змагання групових та егоїстичних інтересів.

Абсентеїзм як тип політичної поведінки конкретної особи може бути:

• рисою її характеру,

• життєвою позицією, що виявляється у відсутності потреби, звички, бажання політичної дії;

• світоглядом, зорієнтованим, наприклад, на внутрішнє вдосконалення та байдужістю до подій у світі та ін.

Високий рівень абсентеїзму виборців в Україні значною мірою є наслідком її колоніального минулого, багаторазових винищень активного прошарку населення, залякувань та репресій, недовіри до влади, панування радянських наративів та стереотипів про неможливість впливу на політичну систему, небезпеку висловити свою думку, що загалом характерні для народів колишнього СРСР, а також "психологією конформізму", панування якої в суспільстві зумовило появу на політичній арені некомпетентних діячів, що знизило авторитет законодавчих органів та влади взагалі.

11.3. Результати голосування, представництво політичних сил в органах державної влади, а, відповідно, і напрям державної політики, значною мірою залежать не лише від ідеологічних орієнтацій та уподобань виборців, а й від типу виборчої системи, яку застосовують у тій чи іншій країні.

Під **виборчою системою** розуміють спосіб організації та проведення виборів, зафіксований у юридичних нормах; порядок, за яким рішення виборців трансформуються у владні повноваження.

Тип виборчої системи залежить від комбінації низки елементів:

- кількісного критерію визначення результату виборів (переможця визначають більшістю голосів чи пропорційним представництвом);
- типу виборчих округів (одномандатні чи багатомандатні);
- форми висування кандидатів та способів голосування;
- типу виборчого списку та ін.

Виокремлюють три основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну та змішану (мажоритарно-пропорційну).

Мажоритарна виборча система (лат. *majorite* – більшість) – виборча система, згідно з якою переможцем є кандидат, який набрав встановлену законом більшість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. Тут головним суб'єктом виборів є **особа** (кандидат). Для мажоритарної виборчої системи притаманний поділ країни на одномандатні виборчі округи.

Залежно від способу встановлення переможця, виділяють:

1) *мажоритарну систему абсолютної більшості (переможцем стає той кандидат, котрий набрав понад 50% голосів виборців). Якщо жодний із кандидатів не набрав абсолютної більшості голосів, відбувається другий тур виборів, у якому беруть участь два чи більше кандидати, що набрали найбільше голосів виборців або ж подолали встановлену законом межу голосів;*

2) *мажоритарну систему відносної більшості (переможцем стає кандидат, котрий набрав найбільшу кількість голосів, порівняно з іншими кандидатами, але не обов'язково більше половини);*

3) *мажоритарну систему кваліфікованої більшості (кандидату потрібно набрати встановлену законом кваліфіковану більшість, зазвичай 2/3 чи 3/4 голосів виборців). Застосовують вкрай рідко через високу нерезультативність.*

Основні переваги мажоритарної виборчої системи:

- 1) наявність постійного зв'язку між кандидатом та виборцями округу;
- 2) виборці голосують за конкретну людину, яку можуть оцінити;
- 3) потенційний демократизм, оскільки переможця підтримує більшість виборців;
- 4) простота у підрахунку голосів;
- 5) до парламенту потрапляють лише великі політичні партії, що в свою чергу сприяє стабільності парламентських коаліцій та урядів;
- 6) наявність у кандидата значної свободи у діях, оскільки він завдячує своїм обранням виборцям округу, а не партійному керівництву;
- 7) можливість контролю за діяльністю депутата, персональна його відповідальність перед виборцями та ін.

Мажоритарна виборча система має й низку недоліків:

- 1) суттєва розбіжність між кількістю отриманих голосів та кількістю депутатських мандатів, тобто викривлення результатів голосування;
- 2) неврахування голосів значної кількості виборців;
- 3) можливість здійснення тиску на виборців, підкуманіпуляцій та фальсифікацій;
- 4) перешкодження розвитку малих та середніх партій та ін.

Пропорційна виборча система (лат. *proportio* – співрозмірний) – система, за якої мандати розподіляються між списками політичних партій (блоків) пропорційно до кількості отриманих голосів. Вона характеризується створенням багатомандатних виборчих округів або єдиного багатомандатного округу. У такому разі виборці голосують за партійний список кандидатів у депутати.

За впливом виборця на розташування кандидатів у списку розрізняють такі види пропорційної системи:

- 1) із жорсткими списками (виборець голосує за партію загалом і не може вплинути на розташування кандидатів);
- 2) з напівжорсткими списками (виборець має можливість голосувати як за список загалом, так і може надавати перевагу певному кандидату);
- 3) з преференціями (виборець не лише голосує за список, а й віддає голоси кандидатам із списку у порядку їх привабливості для виборця).

Для того, щоб не допускати швидкого зростання малих непередставницьких партій та роздрібненості парламенту, застосовують виборчий поріг – певний відсоток голосів виборців, набрання якого є умовою участі в розподілі місць у парламенті.

Переваги пропорційної виборчої системи:

- 1) голоси виборців розподіляються пропорційно, мінімізується їх втрата;
- 2) враховуються інтереси різних суспільних груп;
- 3) відбувається сприяння розвитку партійної системи та партійної ідеології;
- 4) існує менше можливостей для фальсифікацій результатів волевиявлення громадян та ін.

Недоліки пропорційної виборчої системи:

1) виборці голосують за «кота в мішку» – не за конкретних людей, а за партійний список, у якому можуть виявитися прізвища невідомих, некомпетентних, непопулярних політиків;

2) відсутність тісного зв'язку, контактів між депутатами та виборцями;

3) доволі складна система підрахунку голосів;

4) до парламенту потрапляє багато політичних сил, що ускладнює процедуру формування парламентської більшості та часто робить уряд у країні нестабільним;

5) відсутність персональної відповідальності депутата перед виборцями за свої дії;

б) обмеження свободи дій депутата, його залежність від партійного керівництва, якому він завдячує своїм обранням та ін.

З метою зменшення недоліків мажоритарної та пропорційної виборчих систем деякі країни впроваджують різновиди **змішаної системи** – процедури проведення виборів, яка охоплює елементи як мажоритарної, так і пропорційної виборчих систем. Цю виборчу систему застосовують зазвичай у тих державах, де триває пошук і становлення виборчої системи, або необхідно досягнути компромісу між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільністю сформованого ними уряду.

Найпростішим та найпоширенішим варіантом змішаної виборчої системи є паралельне комбінування (певну частину представницького органу обирають за мажоритарною системою, іншу – за пропорційним принципом). Однак є й більш складні варіанти поєднання мажоритарного та пропорційного принципів проведення виборів.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ За яких умов вибори можуть розглядатися як знаряддя політичного маніпулювання?
- ❖ У чому полягає суть, переваги та недоліки пропорційної та мажоритарної виборчих систем? Яка на разі є більш доцільною для України?
- ❖ Якими критеріями доцільно користуватися при виборі за якого кандидата / політичну силу голосувати?



Тема 12. Світова політика та міжнародні відносини



12.1. Світовий політичний процес та його суб'єкти.

12.2. Зовнішня політика. Діалектика внутрішньої та зовнішньої політики.

12.3. Міжнародна політика: суть, цілі та функції.

12.1. Сучасна політологія зосереджується на вивченні різних аспектів політичної діяльності та взаємодії суб'єктів політики в умовах глобалізації, демократизації та інформаційного розвитку. Спеціалісти аналізують динаміку політичних процесів, механізми влади та вплив на суспільство з метою прогнозування тенденцій та розробки рекомендацій для політичних діячів.

В умовах глобалізації, зростання міжнародної взаємодії та інтеграції, політична наука все більше фокусується на вивченні **глобальних політичних процесів та міжнародних відносин**. Сучасна політика вимагає врахування інтересів різних країн, координації дій та пошуку компромісів на міжнародному рівні.

Світовим політичним процесом називають сукупну діяльність народів, держав та їхніх інститутів, соціальних спільнот та організацій, які реалізують певні політичні цілі в сфері міжнародного життя. Наймогутнішими та організованими суб'єктами світового політичного процесу є **держави**, які володіють основними засобами впливу на міжнародне життя.

Держава виступає представником інтересів націй та народів на світовій арені. Вона має можливість визначати й контролювати діяльність інших учасників міжнародних відносин, таких як адміністративні одиниці (області, краї, регіони), громадські організації, фірми, компанії тощо.

З метою підтримки балансу сил та інтересів у міжнародній системі, забезпечення необхідного порядку і стабільності національні держави

створюють **союзи і коаліції, налагоджують двосторонні та багатосторонні зв'язки.**

Процес глобалізації суттєво змінив статус та становище держав, які були змушені адаптуватись до взаємозалежного світу. На світовій арені з'явилися нові типи держав – мікродержави та наддержави, в яких відсутній чіткий поділ зовнішньої та внутрішньої політики. Державній владі доводиться передавати частину своїх функцій наднаціональним структурам, тим самим створюючи нові моделі соціально політичного управління. Серед нетипових державних суб'єктів міжнародних відносин варто виділити Ватикан.

Причиною незбалансованості міжнародних відносин в останньому десятилітті експерти вважають вихід на політичну арену, окрім держав, і інших самостійних суб'єктів. До них належать соціальні (демографічні, конфесійні, національні та інші) групи, міжнародні організації, транснаціональні компанії, корпоративні структури (громадські організації, ЗМІ, терористичні угруповання, туристичні фірми), а також окремі особи (наприклад, колишні політики можуть виступати посередниками у врегулюванні конфліктів).


Сучасний світовий політичний процес характеризується одночасним розвитком двох протилежних тенденцій – **тенденції розмежування і тенденції об'єднання.**

Проявом тенденції **об'єднання** є формування світових продуктивних сил, розвиток НТР, інтернаціоналізація господарської діяльності в регіональному та світовому масштабі, інтеграція факторів виробничого і невиробничого призначення, прогрес сфери управління макроекономічними та виробничо-технологічними інноваціями.

Відцентрові тенденції пов'язані з існуванням держав, народів та спільнот, що знаходяться на різних етапах формаційного та цивілізаційного розвитку, відмінностями у побуті, освіті, культурі, медичному забезпеченні, зайнятості, проблемах релігійного та етнічного характеру. Ці чинники дезінтегрують світове співтовариство, є причиною відчуженості між людьми, недовіри між державами, конфліктів, суперечок, воєн.

У міжнародних політичних процесах відсутній єдиний легітимний центр примусу, який би користувався авторитетом і повагою у всіх суб'єктів міжнародних відносин. Проте в політичних міжнародних відносинах існують **регулятори у вигляді політичних, правових, морально-етичних норм.** Однак їх слабкість і необхідність напрацювання ефективних механізмів забезпечення світового порядку показала сучасна війна росії в Україні: складність у зупинці агресора, затримання й покарання військових злочинців та ін.

Серед характерних **особливостей світового політичного процесу** можна виділити такі:

 зміни у геополітичних тенденціях та перерозподіл сфер впливу через повномасштабну загарбницьку колоніальну війну росії в Україні та низку процесів з цим пов'язаних;

- ✚ наявність центру, яким виступає Організація Об'єднаних Націй; взаємодія країн «G8», діяльність впливових міжнародних інституцій – МВФ, НАТО та ін.;
- ✚ актуалізація глобальних проблем розвитку людства;
- ✚ посилення тенденцій до співпраці, плюралізм політичного розвитку;
- ✚ суперечлива взаємодія суб'єктів світової політики, пріоритет людини, її прав, свобод та життєвих інтересів;
- ✚ складність базових і периферійних, транснаціональних, регіональних, національних і локальних, етнополітичних і цивілізаційних процесів; суперечливість взаємодії «багатополюсного» і «однопольного» світу, провідних міжнародних центрів (США, Західна Європа, Японія, Китай, «нові індустріальні країни»), існуючих цивілізацій (західної, східної, ісламської, російської та ін.);
- ✚ плюралізм суспільно-політичних сил, засобів, методів і форм реалізації політики;
- ✚ суперечливість спрямування новизни/ спадкоємності, визначеності/ непередбачуваності, революційності/ еволюційності, усвідомленості/ стихійності.

12.2. Аналіз політики як складного та багатогранного суспільного явища передбачає її вивчення як на внутрішньополітичному, так і на міжнародному рівні. **Внутрішня** політика вивчається шляхом аналізу її різних напрямів та їх реалізації в межах держави. Міжнародна політика – це взаємовідносини між двома і більше державами, а **зовнішня політика** – зовнішня діяльність однієї держави. Зовнішня політика держави формується насамперед під впливом внутрішніх факторів. Однак виявляється вона у тісній взаємодії, взаємозалежності з зовнішніми факторами. На міжнародній арені суб'єктом політики є держави, взаємовідносини між якими базуються на засадах або суверенітету, або залежності, підкорення.

Під **міжнародними відносинами** розуміється сукупність політичних, економічних, дипломатичних, культурних, науково-технічних, військових, гуманітарних взаємозв'язків між державами і групами держав, а також між суспільними рухами та організаціями, які діють на міжнародній арені.

Відповідно, міжнародні відносини є середовищем, у якому реалізуються принципи міжнародної політики, здійснюються цілеспрямовані дії в інтересах суб'єктів, між якими складаються ці відносини, і характер взаємовідносин, що виникають на цих засадах. Для певного державного суб'єкта – це зовнішня політика, оскільки її метою є вирішення завдань, пов'язаних з урегулюванням навколишнього соціального середовища.

3. Міжнародна політика (світовий політичний процес) – це сукупна цілеспрямована діяльність народів, держав, їх інститутів, соціальних спільнот, об'єднань громадян у сфері міжнародного життя. Існує чотири основні форми міжнародної політики:

- невторчання у внутрішні справи інших держав;
- рівноправ'я

- повага суверенітету
- добросовісність у виконанні державами взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Упродовж останнього десятиріччя ХХ ст. відбулася фундаментальна трансформація усього світового ладу. У багатоцентровій системі світової політики визначився цілий ряд центрів тяжіння і впливу: США, Європа, яка стрімко об'єднується, росія; досить активно відбувається становлення могутніх центрів світової політики у Південно-Східній Азії та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Структура світового політичного процесу складається з таких основних типів суб'єктів політичного життя:

- національні держави;
- організації регіонального, міжрегіонального, міждержавного характеру (наприклад, Європейський Союз);
- міжнародні урядові організації та їх органи (наприклад, Організація Об'єднаних Націй, Європейський парламент та ін.);
- недержавні суспільно-політичні, громадські організації (наприклад, Міжнародна організація охорони здоров'я та ін.).

***Світовий політичний процес має низку цілей та завдань:** забезпечення миру та стабільності у світі; спільний захист прав людини, спільне розв'язання глобальних проблем, сучасного світу (екологічної, демографічної, продовольчої, охорони і раціонального використання природних ресурсів, відвернення термоядерної війни, гонки озброєнь та забезпечення ненасильницького миру, подолання низького рівня розвитку багатьох країн світу, раціональне освоєння Світового океану та космосу); участь у міжнародному поділі праці та ін.*

*Реалізуючи завдання міжнародної політики **держава здійснює ряд функцій**, зокрема, оборонну, регулятивну, інформаційно-представницьку інтегративну та ін. Реалізація оборонної функції спрямована на запобігання загрози для держави та пошуки мирного врегулювання проблем. Регулятивна функція полягає у необхідності дотримання суб'єктами міжнародних відносин, закріплених міжнародними нормативно-правових актами норм, принципів, традицій міжнародного спілкування. Інформаційно-представницька функція реалізується у діяльності офіційних органів, які представляють позицію уряду своєї держави на міжнародній арені, а також інформують керівні органи держави про діяльність і наміри урядів інших держав. Інтегративна функція полягає у тому, що через міжнародні відносини забезпечується існування міжнародного співтовариства, міжнародний правопорядок.*

Реалізуючи міжнародну політику держави використовують політичні, економічні, воєнні, ідеологічні засоби.

*Найважливішу роль відіграють політичні засоби, зокрема **дипломатія**. Серед ідеологічних засобів міжнародної політики, перш за все, виділяють засоби впливу на світову громадськість шляхом зовнішньополітичної пропаганди та розвитку культурних зв'язків між державами. До економічних*

засобів відносяться товарні фонди держави, її грошові ресурси, досягнення науки і техніки, які держава може продавати чи надавати іншим країнам як допомогу чи кредит, і таким чином впливати на міжнародні стосунки. Серед воєнних засобів провідне місце займають збройні сили держави.

Загалом провідною тенденцією сучасної міжнародної політики є подолання її конфліктно-конфронтаційного стилю, підпорядкування інтересам людини, здійснення філософії, згідно з якою сучасний світ є світом глобального співробітництва.

Завдання, які стоять перед міжнародною політикою:

- ✚ створення сприятливих міжнародних умов для успішної реалізації всіма державами своїх внутрішньополітичних цілей та завдань;
- ✚ активна співпраця та взаємодія з усіма суб'єктами світового політичного процесу з метою реалізації загальнолюдських інтересів, насамперед збереження цивілізації;
- ✚ участь у міжнародному поділі праці та пов'язаному з ним обміні товарами, сировиною, технологіями, науково-технічними винаходами й духовними цінностями;
- ✚ захист прав людини взагалі та кожного громадянина тієї чи іншої держави зокрема;
- ✚ об'єднання зусиль у боротьбі проти міжнародного тероризму;
- ✚ спільна ефективна участь у розв'язанні глобальних проблем сучасного світу.

При реалізації як своїх зовнішньополітичних завдань, так і завдань міжнародної політики кожна держава здійснює низку функцій:

- оборонну: захист та збереження територіальної цілісності й суверенітету держави, прав та інтересів її громадян;
- регулятивну: визнання суб'єктами міжнародних відносин закріплених міжнародними правовими актами норм, принципів, традицій міжнародного спілкування;
- інформаційно-представницьку (здійснюють відповідні органи, що репрезентують державу на міжнародній арені);
- організаційно-посередницьку: втілення у життя зовнішньо- і внутрішньополітичних концепцій, доктрин та програмних установок держави;
- інтегративну: через міжнародні відносини забезпечується існування всього міжнародного співтовариства.

Реалізація вказаних та інших функцій безпосередньо залежить від конкретної історичної й міжнародної ситуації, ступеня розвитку суспільства та держави, зв'язків країни із зовнішнім світом, а також від спроможності кожної держави відігравати конструктивну роль у світовій політиці.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ Як співвідносяться поняття «мораль» та «міжнародна політика»? Наведіть приклади аморальності в міжнародній політиці однієї-двох держав світу, які це

мало наслідки?

❖ Перерахуйте основні відмінності між біполярною та багатополлярною міжнародними системами. Обґрунтуйте, яка з цих систем є більш ефективною для вирішення проблем міжнародної безпеки?

❖ Війна Росії в Україні: як можна охарактеризувати реакції та діяльність міжнародної спільноти?



Тема 13. Україна в сучасній світовій геополітичній ситуації

13.1. Поняття геополітики, її основні концепції (таласократія (атлантизм) та телурократія (євразійство)).

13.2. Міжнародні урядові та неурядові організації

13.3. Україна на міжнародній арені: минуле та сучасність. Випробування війною.

13.1. **Геополітика** – політологічна концепція, що вбачає у політиці (головним чином зовнішній) тієї чи іншої держави визначальну роль географічних факторів: просторове розташування країни, розмір території, наявність або відсутність, обмеженість природних ресурсів, кількість населення.

Шведський учений Р. Челлен, який запровадив цей термін, розглядав державу як географічний організм. Німецький учений Ф. Ратцель використовував поняття «життєвий простір», оскільки вважав, що розширення життєвого простору є рушійною силою державної політики, адже це забезпечує економічну, політичну та військову міць країни.

*Існує кілька концепцій геополітики, зокрема **євразійства** та **атлантизму**. Перша наголошує на континентальній могутності держав (М. Маккіндер, З. Бжезинський), друга – на їх морській потужі (А. Мехен, М. Спайкмен). У геополітичній моделі світу за **М. Маккіндером** центральним, «осьовим регіоном» людської цивілізації є простір Євразії, який займає росія. Вона володіє значними природними ресурсами, може в усіх напрямках завдавати й одночасно стримувати удари. За межами цього регіону існує великий внутрішній півмісяць, який представляють Німеччина, Австрія, Туреччина, Індія, Китай, та зовнішній півмісяць – Британія, Південна Африка, Австралія, США, Канада, Японія.*

Праця Маккіндера «Графічна вісь історії» написана у 1904 році. У цей час осьова держава не була рівнозначною периферійним країнам; тут у ролі балансу сил могла виступати Франція. Крім терміну «осьовий регіон», вчений використовував поняття «Світовий острів», у яке включав Хартленд (так назвав «осьовий регіон» англійський дослідник Д. Фергів) і внутрішній півмісяць, тобто Євразію та прилеглу до неї Північну Африку. Маккіндер зробив такий висновок: «Той, хто контролює Східну Європу, панує над Хартлендом; той, хто панує над Хартлендом, панує над Світовим островом; той, хто панує над Світовим островом, панує над світом».

Сучасний американський політолог польського походження **З. Бжезинський** у праці «Велика шахівниця. Панування Америки та її геостратегічні імперативи» (1997) вважає, що стратегічна мета США – контроль над Євразією, яка уявляється великою шахівницею, на якій розташовані такі головні фігури як Німеччина, Франція, Китай, Росія, Індія. Головний приз у цій геополітичній грі – простір «чорної діри», який виник після розвалу СРСР, – територія Росії, України та Білорусії, тобто східнослов'янський світ. США повинні намагатися не допустити єднання головних суб'єктів «чорної діри», тобто відновлення наддержави, зберегти у Східній Європі розколотий геопростір.



Представники **концепції атлантизму** головну увагу зосереджують на великих морських державах та їх здатності контролювати берегові зони материків (римленд) і, в першу чергу, Євразії. Морська могутність держави має таку формулу: військовий флот + торговельний флот + військово-морські бази. Відповідно існує твердження: «Хто контролює римленд, той контролює Євразію, хто контролює Євразію, контролює долі світу». Є очевидним, що геополітика США враховує настанови як євразійства, так і атлантизму.

Геополітика як бачення природних світових політичних процесів, що відображають об'єктивні зв'язки й закономірності реального життя, виконує функції, серед яких найважливішими слід вважати пізнавальну, прогностичну, управлінську, ідеологічну та методологічну.

Політична наука як галузь теоретико-прикладного знання має сьогодні вельми складні проблеми, без вирішення яких вона неминуче спізнюватиметься з висновками та рекомендаціями щодо реальних тенденцій розвитку. Одним із таких завдань є включення геополітичної проблематики в концептуальне поле політичної науки, у процес політичної освіти.

Процеси розвитку світу, цивілізації набули зараз бурхливого характеру й являють собою настільки масштабну, суперечливу та в багатьох відношеннях кризову картину, що наукова думка, навіть та, що фахово займається цією проблематикою, не встигає з її системним осмисленням, віднайденням та конструюванням методів пошуку й оцінки нових геоцивілізаційних координат. Напевно, найсерйознішими в цьому аспекті є проблеми, що пов'язані з можливостями аналізування політичних процесів світового розвитку в їх інституційному або соціально-культурному вимірі, пошуку нових геоцивілізаційних координат.

13.2. **Міжнародні організації** – це об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою розв'язання питань регіонального або глобального характеру. Вони поділяються на урядові та неурядові. Їх структура, окрім суб'єктів-членів, включає керівні органи,

виконавчі інститути з бюрократичними апаратами, органи спеціального призначення (військові підрозділи, моніторингові групи, представництва тощо).

Найбільшою та найвпливовішою урядовою організацією є **Організація Об'єднаних Націй (ООН)**, заснована у 1945 році з метою підтримання миру та міжнародної безпеки, розвитку співпраці між державами.

Сьогодні ця організація об'єднує 193 країни. Україна (як УРСР) у 1945 р. стала однією з держав-співзасновниць ООН (за вагомий внесок у перемогу над фашизмом та величезні втрати в час Другої світової війни). Українська делегація взяла активну участь у конференції в Сан-Франциско, зробивши вагомий внесок у розробку Статуту ООН (зокрема, координувала процес підготовки Преамбули та Цілей і Принципів Статуту ООН).

Головними органами ООН є – Генеральна Асамблея – своєрідний світовий парламент; Рада Безпеки, яка складається з п'яти постійних членів (США, Великобританії, Франції, Китаю та Росії), і 10 членів, які обираються на дворічний термін; Економічна та Соціальна Рада, Міжнародний Суд та інші інституції. Серед спеціалізованих установ ООН слід виділити Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк, Організацію з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародну організацію праці (МОП) та ін. Зусиллями ООН реалізується ряд програм: Програма розвитку ООН, спрямована на викорінення бідності, створення робочих місць, поліпшення становища жінок тощо, Програма ООН з охорони довкілля, всесвітня продовольча програма та ін. Велике значення має діяльність миротворчих сил ООН, за яку ООН удостоєна Нобелівської премії миру (1988).



У Європі діє **Організація з безпеки та співробітництва (ОБСЄ)**, яка об'єднує усі держави континенту, країни СНД, що розташовані в Азії, а також США та Канаду. Держави-члени ОБСЄ виробили такі засади взаємної безпеки:

- ✓ термінове проведення консультацій з тією державою, безпека якої перебуває під загрозою;
- ✓ не надання підтримки тим державам, які порушують міжнародне право;
- ✓ врахування інтересів усіх держав, незалежно від їхньої приналежності до тих чи інших військових структур та ін.



Україна з січня 1992 р. бере безпосередню участь у діяльності ОБСЄ.

Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (СММ) розпочала свою

роботу 21 березня 2014 року та припинила свою діяльність 31 березня 2022 року. Це була незброєна цивільна місія, яка працювала 24 години на добу, 7 днів на тиждень, у всіх регіонах України. Її основні завдання полягали в тому, щоб неупереджено та об'єктивно спостерігати та звітувати про ситуацію з безпекою в Україні; а також сприяти діалогу між сторонами конфлікту.

Найстаршою європейською організацією є **Рада Європи**, яка діє з 1949 року і об'єднує 46 держав (6 березня 2022 року виключили росію за війну в Україні).

Рада Європи створена для:

✓ захисту прав людини та парламентської демократії, забезпечення принципу верховенства права;

- ✓ стандартизації діяльності держав у соціальній та правовій сферах;
- ✓ усвідомлення існування європейської культурної самобутності та ін.

Головними органами Ради Європи є Комітет Міністрів, Парламентська Асамблея (ПАРС), Конгрес органів місцевих та регіональних влад. Головними документами організації є Європейська конвенція з прав людини, Європейська хартія місцевого самоврядування та ін.

Наприкінці 1995 р. Україна стала повноправним членом Ради Європи, делегуючи в ПАРС 12 депутатів Верховної Ради. Проблеми становлення в Україні правової та демократичної держави неодноразово розглядалися на засіданнях керівних органів Ради Європи, що сприяло утвердженню прав і свобод громадян, принципів народовладдя.

Від початку війни росії в Україні майданчик Ради Європи став важливим місцем протидії, як в політичному, так і в юридичному вимірах.



Європейський Союз

розпочав своє становлення у 1951 році і пройшов етапи від галузевого та широкомасштабного економічного співробітництва (Європейське співробітництво вугілля і сталі – 1951 р.; Європейське співтовариство атомної енергії – 1957 р.; Європейське економічне співтовариство – 1957 р.) до глобальної політичної співпраці на

основі Маастрихтської угоди 1992 року. Сьогодні ця організація об'єднує 27 найбільш економічно та демократично розвинутих держав.

Україна співпрацює з ЄС з 1994 р., 23 червня 2022 року отримала офіційний статус держави-кандидата у Європейський Союз як вияв підтримки

країн ЄС у військовому протистоянні рф. За час повномасштабної війни ЄС надав Україні допомогу на суму понад 67 млрд євро. Близько 4 млн українців знайшли притулок у країнах ЄС.

Головними установами ЄС є Європейська Рада, Європейська Комісія, Рада Міністрів, Європейський Парламент, Суд Європейського Союзу. Впродовж останнього десятиріччя вживаються заходи для тіснішої інтеграції країн ЄС шляхом створення наддержавних органів влади й управління, а також ухвалення Конституції ЄС, яка передбачає єдине громадянство, спільні органи правопорядку та військо. На теренах країн ЄС відбувається вільний рух єдиної валюти – євро, капіталів, робочої сили та послуг, що сприяє вирівнюванню економічних та соціальних параметрів життя країн-учасниць, утвердженню високих моральних та політичних засад функціонування державних органів та інститутів громадянського суспільства.

Значний вплив на світову політику здійснює **НАТО – Організація Північноатлантичного договору (1949)**, яка об'єднує 31 державу і забезпечує їх колективну оборону. Нині НАТО все більше стає політичним органом, який координує зовнішню політику держав-учасниць та залучає інші країни до співпраці заради миру.

30 вересня 2022 року Україна подала заявку на приєднання до НАТО.



Неурядові міжнародні організації об'єднують національні партії, громадські організації, індивідуальних членів. Серед найвпливовіших з них є Всесвітня федерація профспілок, Грінпіс та інші. Вони також мають суттєвий вплив на міжнародну політику, ініціюють та очолюють різноманітні суспільно-політичні рухи (за мир, роззброєння, захист довкілля тощо) та є інститутами громадянського суспільства регіонального та світового масштабу.

3. Висвітліть геостратегію сучасної України, її завдання та проблеми. Розпочніть з обґрунтування двоїстого геополітичного положення сучасної України. Підкресліть, що основний зміст та особливості геостратегії України визначаються як об'єктивною геополітичною ситуацією, так і прагненням нашої країни до політичної стабільності, зміцненням своєї безпеки, отриманням необхідної допомоги в проведенні політичних та соціально-економічних реформ.

Згадайте, що Україна, незважаючи на свій, по суті, колоніальний статус у складі СРСР, певною мірою була причетною до міжнародної політики. Передусім це було пов'язано з визнанням її у 1945 р. членом-фундатором ООН, що давало можливість протягом усього післявоєнного періоду час від часу нагадувати світовій спільноті про своє існування. Ставши незалежною,

Українська держава розпочала якісно новий етап у зовнішньополітичній діяльності, головним змістом якого було перетворення її з об'єкта геополітики на рівноправного суб'єкта міжнародного співтовариства.

Основні принципи зовнішньополітичної стратегії України були закладені ще Декларацією про державний суверенітет. Українська РСР урочисто проголосила про свій намір стати в майбутньому нейтральною державою, яка дотримується 3 неядерних принципів; не приймати, не виробляти та не набувати ядерної зброї.

Наступним кроком у формуванні зовнішньополітичних орієнтирів стали Основні напрями зовнішньої політики України, схвалені 2 липня 1993 р. Основоположними чинниками визначалися: відкритість політики, співробітництво з усіма зацікавленими партнерами, уникнення залежності від окремих держав; вирішення будь-яких міжнародних суперечок виключно мирними засобами; дотримання принципів взаємоповаги, рівноправності, невтручання у внутрішні справи інших держав; відсутність територіальних претензій до сусідніх держав та невизнання територіальних претензій до себе; визнання пріоритету загальнолюдських цінностей.

Юридично закріпила основні принципи зовнішньополітичної діяльності України Конституція від 28 червня 1996 р. Ці принципи спрямовані на забезпечення національних інтересів та безпеки країни шляхом підтримання мирного та взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Важливою подією на шляху євроатлантичної інтеграції України стало підписання нею 26 лютого 1992 р. Гельсінського заключного акта. Головним принципом цього документа було положення про відсутність територіальних претензій та непорушність кордонів.

Певне напруження у відносини між Українською державою та Заходом, вносила проблема ядерної зброї, розміщеної на українській території. Остаточний компроміс було досягнуто 14 січня 1994 р., коли у Москві президенти України, США та Росії підписали тристоронню заяву, згідно з якою США та Росія пообіцяли надати Україні Гарантії безпеки, як тільки вона стане учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Таким чином у 1996 р. Українська держава, виконавши взяті зобов'язання, стала першою країною світу, яка відмовилася від ядерної зброї. Однак через 10 років Росія не лише порушила взяті на себе зобов'язання щодо гарантування безпеки України, а й виступила безпосереднім агресором щодо нашої держави.

Зростання зовнішньополітичної активності України у західному напрямі виявилось у тому, що на 1 січня 1995 р. вона була членом 37 міжнародних міжурядових організацій, зокрема ОБСЄ, Світового банку, МВФ, ЄБРР, Ради Європи та ін.

Україна першою з країн СНД ще у 1994 р. підписала угоду про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом, вступ до якого є її стратегічною метою.

Продуктивними є відносини України з НАТО, як найбільш ефективною структурою колективної безпеки в Європі. У 1994 р. вона приєдналася до

програми співробітництва з НАТО «Партнерство заради миру», а в 1997 р. підписала Хартію про особливе партнерство з НАТО. У червні 2003 р. мету вступу нашої країни до НАТО було зафіксовано Верховною Радою у Законі «Про основи національної безпеки України».

Надзвичайно важливою для нашої держави є участь у діяльності ООН. Упродовж 2000-2001 рр. Україна виконувала обов'язки непостійного члена Ради Безпеки ООН. З кожним роком активнішою стає участь українських військових у миротворчих силах ООН. Динамічнішим стало двостороннє співробітництво України з такими державами, як США, Канада, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Австрія та ін. Зокрема, 19 грудня 2008 р. Україна та США уклали хартію про стратегічне партнерство, де наголошується на важливості двосторонніх відносин у сфері оборони, безпеки, економіки, торгівлі, енергетичної безпеки, демократії та культурного обміну.

Плідно розвиваються відносини із західними сусідами, передусім Польщею, яка є стратегічним партнером України, а також Угорщиною, Чехією, Словаччиною. Деяко напруженими певний час були відносини з Румунією, окремі політичні кола якої висували до України територіальні претензії. Певною мірою їх розв'язав Міжнародний Суд у Гаазі, який 3 лютого 2009 р. ухвалив компромісне рішення у справі позову Румунії проти України щодо розподілу чорноморського шельфу навколо українського острова Зміїний.

Негативним фактором на шляху зміцнення зв'язків України із Заходом тривалий час була невизначеність її міжнародної політики, зокрема так звана багатовекторність, балансування між прагненням увійти до кола західних країн та міцними зв'язками з Росією.

Істотно поліпшився імідж України у світі під час Помаранчевої революції 2004 р., яка кардинально змінила сприйняття української держави й українців у світі. Важливе значення на шляху зміцнення відносин зі світовою спільнотою також мали демократично проведені українською владою парламентські вибори 2006 та 2007 рр.

Однак невдовзі Україна почала втрачати потенціал та привабливість, які отримала завдяки революції. Міжусобна боротьба українських політичних кланів, їх безвідповідальність та корумпованість, нездатність під час прийняття політичних рішень керуватися національними, а не особистими інтересами, небажання проводити реформи викликали у світі глибоке розчарування і скептицизм навіть у найвідданіших прихильників.

Драматичні події кінця 2013-2014 рр. знову привернули увагу світової громадськості до України. Український народ продемонстрував підтримку європейського курсу розвитку Батьківщини і обрав президентом П. Порошенка, що є яскравим прихильником тісної співпраці з Європою та користується повагою та підтримкою у світовому політичному товаристві. Натомість незаконна анексія Криму Росією, відкрите втручання у внутрішні справи нашої країни та військові дії на Сході України призвели до значного погіршення міждержавних стосунків з Росією. 24 лютого 2022 р. РФ розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну.

Отже, ми маємо розуміти, що посісти гідне місце у світовому співтоваристві Україна зможе лише за умов перемоги у жорстокій війні за власну державність, право бути вільними господарями на своїй землі.

Також необхідним є зменшення рівня корупції, якісне реформування економіки, забезпечення належних соціальних стандартів, реальної демократизації суспільства, його політичної стабільності, дотримання прав людини, відкритості та послідовності зовнішньої політики.

Безперечно, поза світовими глобальними і регіональними процесами становлення стабільної, демократичної, економічно процвітаючої України просто неможливе. Належачи до Європи географічно й історично, Україна зробила вибір: стати європейською країною, підтвердила цей вибір Революцією Гідності (2013-2014 рр), вигнавши проросійського президента В. Януковича та його посіпак.

У 2014 р. росія порушила суверенітет України: анексувала Кримський півострів та частину Східної України, ініціювавши там створення квазі державних утворень Донецької та Луганської народних республіки (ДНР, ЛНР), а 24 лютого 2022 року розпочала повномасштабну війну.

Виживання українців як держави, європейської нації волелюбних людей, яких росія жорстоко вбиває, катує, викрадає й вивозить на свою територію українських дітей, хоче повернути в колоніальне минуле у XXI столітті, залежить як від внутрішніх, так і від зовнішніх чинників: національної єдності, витримки і професіоналізму військового спротиву, посилення інформаційної безпеки, донесення світу правди про війну, міжнародної підтримки у боротьбі і тиску на росію.

Тема 14. Глобалістика. Політична модернізація

14.1. Політична глобалістика: суть та завдання.

14.2. Політичні аспекти основних глобальних проблем сучасності: підтримка миру, демографічна проблема, подолання відсталості, екологічні проблеми та ін.

14.3. Діяльність Римського клубу в напрямку розв'язання глобальних проблем.

14.4. Політична модернізація.

14.1. **Глобалістика** – це система міждисциплінарних наукових знань про життєво важливі загальнолюдські проблеми. Політична глобалістика є одним із напрямків глобалістики. Вона виникла на початку 90-х рр. ХХ ст. з метою вивчення політичних аспектів глобальної проблематики, політичних причин виникнення й загострення загальнолюдських проблем, а також для пошуку шляхів їх розв'язання, які пов'язані з політичною сферою життєдіяльності суспільства.

У політичній глобалістиці виділяють чотири основні підходи до пізнання феномена глобальних проблем людства під політологічним кутом зору:

- 1) дослідження політичних аспектів загальнолюдських проблем в цілому;
- 2) політологічний аналіз глобальних проблем;
- 3) вивчення проявів глобальних проблем, в конкретних регіонах світового співтовариства та їх впливу на розвиток там політичної ситуації;
- 4) формування теоретико-методологічних основ політико-глобалістичних досліджень.

Розвиток політичної глобалістики розширяє й збагачує спектр політичних наук, а також дає новий імпульс до розширення й поглиблення глобалістики як системи міждисциплінарного знання. Політична глобалістика здатна нетрадиційно й інноваційно висвітлювати чимало важливих проблем міжнародних відносин та світового розвитку.

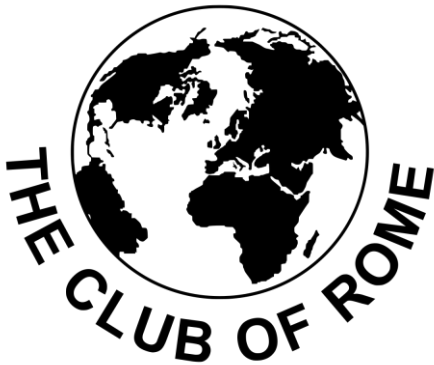
14.2. Особливості інтеграційних процесів, що охоплюють найрізноманітніші сфери життя людей, найгостріше проявляють себе у глобальних проблемах сучасності. **Глобальні проблеми сучасності** (фр. global – всезагальний, лат. globus – куля) – проблеми, які зачіпають життєво важливі інтереси усього людства, усіх держав та народів, кожного мешканця планети; виступають в якості об'єктивного чинника розвитку сучасної цивілізації; набувають надзвичайно гострого характеру й загрожують не лише позитивному розвитку людства, але й небезпекою загибелі цивілізації у випадку незнаходження конструктивних шляхів їх вирішення; потребують для свого вирішення зусиль усіх держав і народів, усієї міжнародної спільноти.

Поняття «глобальні проблеми» в сучасному його розумінні увійшло у широкий обіг наприкінці 60-х рр. ХХ ст., коли учені багатьох держав розпочали дослідження змін, котрі відбуваються в глобальній системі, й можливих їх наслідків. За досить короткий проміжок часу сформувалося нове наукове поняття – «глобалістика».

Глобальні проблем:

- ✚ мають планетарний, загальносвітовий характер, стосуються інтересів усіх народів світу;
- ✚ загрожують деградацією й загибеллю усьому людству;
- ✚ потребують невідкладних та ефективних рішень;
- ✚ вимагають колективних зусиль усіх держав, спільних дій усіх народів.

Для розв'язання цих питань всесвітнього масштабу важливого значення набувають поруч із політичними й науково-технічні передумови. Ефективна науково-технічна та економічна політика є важливими умовами розв'язання екологічної, сировинної, енергетичної та інших глобальних проблем.



14.3. **Римський клуб** є міжнародною неприбутковою організацією, що створена в 1968 році і об'єднує вчених, політиків та експертів з різних країн для аналізу та обговорення глобальних проблем, пошуку способів їх розв'язання. Організація отримала назву "Римський клуб" через своє місце заснування – Рим, Італія.

Діяльність Римського клубу спрямована на вивчення, осмислення та прогнозування складних глобальних проблем, таких як кліматичні зміни, енергетична безпека, продовольча безпека, демографічні зрушення, соціальні та економічні виклики. Організація розробляє концепції та рекомендації для політиків, досліджує взаємозв'язки між різними аспектами глобальних проблем та намагається стимулювати обговорення та діалог між різними секторами суспільства.

Основна мета Римського клубу полягає в залученні уваги до глобальних викликів та сприянні розробці сталого розвитку та стратегій відповіді на них. Хоча Римський клуб сам по собі не має політичної влади, його дослідження та рекомендації впливають на рішення урядів та міжнародних організацій у боротьбі з глобальними проблемами.

14.4. **Модернізація** – особлива форма цивілізаційного процесу, що полягає у переході від традиційного, аграрного суспільства до індустріального, модерного. Її головними субпроцесами виступають, перш за все, економічне зростання, розвиток науки, освіти, технічний процес, демократизація, націоналізм, становлення сучасної держави.

Поняття «модернізація» почали використовувати з 50-х років ХХ ст. для характеристики процесів у країнах, які здійснювали перехід до індустріального суспільства через удосконалення економічної інфраструктури. Сучасні вчені розуміють модернізацію як процес набуття менш розвиненими країнами (суспільствами) низки ознак, характерних для більш розвинених країн (суспільств).

Концепція модернізації розробляється у двох варіантах – «соціології розвитку» (Т. Парсонс, Ш. Ейзенштадт, Д. Лернер, У. Мур, У. Ростон) та «політології розвитку» (Г. Алмонд, Л. Біндер, С. Верба, С. Хантінгтон). Прибічники політологічного підходу розглядають процес модернізації як перетворення в усіх компонентах соціальної системи – економіці, праві, політиці, культурі, освіті тощо. Процес модернізації охоплює насамперед удосконалення політичних структур та механізмів соціально-політичного розвитку і передбачає:

- упорядкування геополітичного простору через утворення національних або федеративних держав, централізацію та децентралізацію влади;

- здатність держави до структурних змін у всіх сферах суспільного життя зі збереженням стабільності та внутрішньої консолідації суспільства;

- залучення широких мас до участі у політичному процесі і встановлення політичної демократії;

- удосконалення соціально-політичних механізмів та рушіїв модернізації – ролі і функцій держави, структури і взаємодії інститутів, діяльності соціальних суб'єктів оновлення – еліти, політичних лідерів;

- політичну соціалізацію особи, спрямовану на розширення її політичної участі, тощо.

Процес модернізації проходить кілька стадій: усвідомлення мети, консолідацію, зорієнтовану на модернізацію еліти, трансформацію, інтеграцію суспільства на нових засадах. обов'язковою умовою здійснення цього процесу є регіоналізація та забезпечення ефективності влади.

Характерною особливістю політичної модернізації є диференціація політичної структури, або інституціоналізація, що передбачає формування розгалуженої мережі соціально-економічних, політичних та інших інститутів сучасного суспільства, покликаних забезпечити стабільність і соціальний порядок у державі. Саме тому модернізаційна спрямованість політичних партій і груп визначається тим, чи може партія структурувати політичне життя й інтегрувати суспільство.

Питання для роздумів/дискусії

- ❖ Чи можлива, на Вашу думку, третя світова війна у ХХІ ст. при сучасному рівні розвитку міжнародних домовленостей та договорів?
- ❖ Як події в Україні (військове протистояння росії) впливають на світовий порядок?



Орієнтовні контрольні запитання до іспиту

1. Політика як суспільне явище. Суб'єкти, структура та функції політики.
2. Місце політології в системі наук про суспільство.
3. Об'єкт, предмет та структура політології.
4. Основні категорії, методи та функції політології.
5. Політичні ідеї в країнах Стародавнього Сходу. Конфуціанство. Легізм.
6. Політичні вчення в Стародавній Греції. Сократ, Платон, Аристотель та ін.
7. Політична думка у Стародавньому Римі.
8. Західноєвропейська політична думка Середньовіччя (А. Блаженний, Т. Аквінський, М. Падуанський та ін.).
9. Політичні вчення епохи Відродження. Н. Макіавеллі. Макіавелізм.
10. Політичні ідеї утопічного соціалізму (Т. Мор, Т. Кампанелла та ін.). Критично-утопічний соціалізм.
11. Політичні ідеї доби Просвітництва. Вчення Ш. Монтеск'є про державу та право.
12. Формування ліберальних концепцій політики. Проблеми держави і права в поглядах Т. Гоббса, Дж. Локка та ін.
13. Філософсько-правові концепції політики у німецькій філософії. І. Кант, Г. Гегель та ін.
14. Лібералізм як течія соціально-політичної думки Нового часу. Основні цінності лібералізму. Неолібералізм.
15. Консерватизм та неоконсерватизм.
16. Соціалізм та соціал-демократизм: теорія і практика.
17. Марксистська концепція політики.
18. Політичний екстремізм: суть, приклади.
19. Політичні знання у Київській Русі. Писемні пам'ятки та джерела.
20. Політична думка литовсько-польської та козацько-гетьманської доби (XVI – XVIII століття).
21. Політична думка у Києво-Могилянській академії: П. Могила, Ф. Прокопович, С. Яворський та ін.
22. Розвиток революційно-демократичних ідей XIX – поч. XX ст. Кирило-Мефодіївське братство.
23. Ліберально-демократичні ідеї та соціалістична думка: М. Драгоманов, І. Франко, Л. Українка.
24. Політичні концепції українських мислителів у XX ст. (М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Донцов, В. Липинський, М. Міхновський, В. Чорновіл та ін.).
25. Сутність, види та функції влади. Політична влада. Концепції влади.
26. Поняття легітимності політичної влади. Ресурси влади.
27. Політичні режими: поняття, типологія та характерні риси.
28. Політичний процес, його структура та характер. Класифікація політичних процесів.
29. Особа як суб'єкт та об'єкт політики. Політична поведінка та участь в політиці. Основні форми політичної участі.
30. Політична соціалізація: сутність, етапи.

31. Сутність, структура та функції політичної системи. Типи політичних систем.
32. Особливості політичної системи сучасної України.
33. Сутність, ознаки та функції держави. Теорії походження держави.
34. Форми державного правління та державного устрою. Вищі органи сучасної держави та поділ державної влади.
35. Правова держава: сутність та основні ознаки.
36. Громадянин та держава: механізми взаємодії, відповідальність. Громадянське суспільство.
37. Становлення і розвиток правової держави та громадянського суспільства в Україні.
38. Сутність, генеза та функції політичних партій, їх типологія.
39. Партійні системи. Типологія партійних систем.
40. Політичні партії в Україні. Становлення багатопартійності.
41. Поняття “суспільно-політичний рух”. Основні тенденції та типи сучасних суспільно-політичних рухів.
42. Поняття демократії, її зміст, основні демократичні принципи.
43. Особливості становлення та розвитку демократії в сучасній Україні.
44. Нація як історична спільність людей. Теорії походження нації. Особливості формування української нації.
45. Національна ідея та її роль у становленні української державності.
46. Етнополітика та її місце в гармонізації етнонаціональних відносин.
47. Політична еліта: характерні риси, функції, шляхи формування
48. Сутність, витоки та функції політичного лідерства.
49. Типологія та механізми формування політичного лідерства.
50. Політична свідомість: поняття, структура, функції.
51. Політична ідеологія: поняття, структура і функції.
52. Політична культура: поняття, зміст та функції.
53. Типологія політичної культури.
54. Політична свідомість та політична культура сучасного українського суспільства.
55. Вибори та виборчі системи. Основні типи виборчих систем.
56. Принципи виборчого права та організація демократичних виборів.
57. Політичний маркетинг: поняття, функції та види.
58. Політичне рекламування та імідж.
59. Політичний менеджмент: поняття, функції та види.
60. Політичні трансформації (конфлікти, модернізація): суть та завдання.
61. Міжнародна і зовнішня політика: суть, цілі та функції.
62. Сутність та особливості розвитку сучасних міжнародних відносин. Вплив війни росії в Україні.
63. Україна в системі міжнародних політичних відносин (Україна – Європейський Союз, Україна – США, Україна – СНД).
64. Глобальні проблеми сучасності: політичні аспекти.

Дидактичні матеріали до курсу

До теми «Політологія як система знань про політику»

Схема 1.

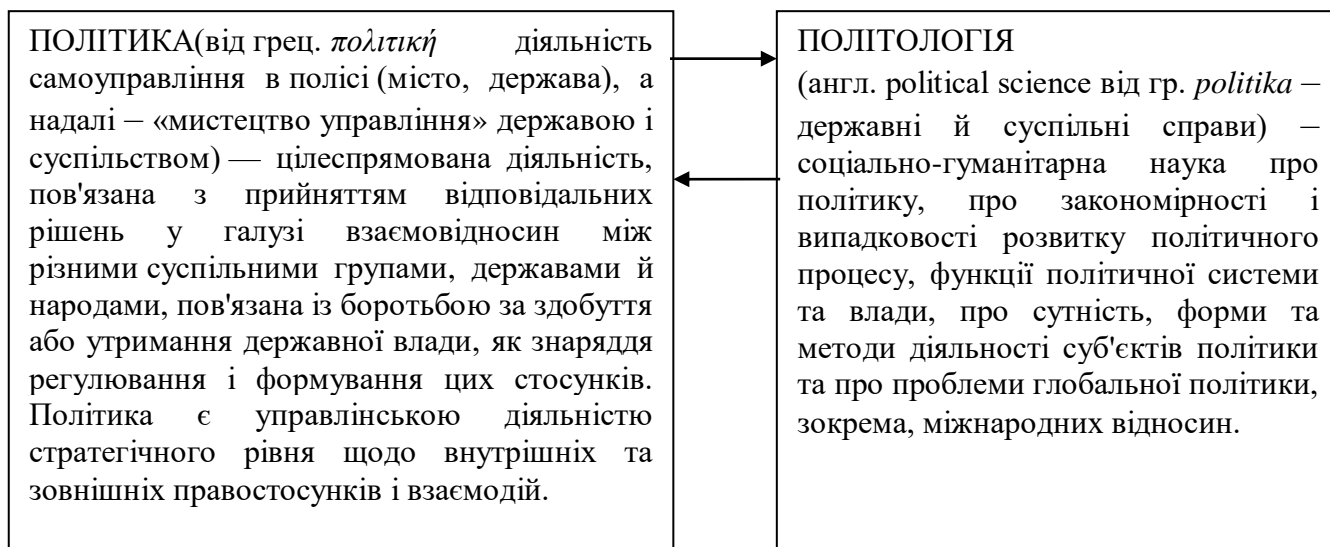


Схема 2.



Схема 3.



Схема 4. Структурні елементи політології



До теми «Виникнення та еволюція світової політичної думки»

Схема 1. Історія розвитку політичної думки

Основні етапи	Особливості та характерні риси	Основні представники
Політичні вчення Стародавнього Сходу (Єгипет, Вавілон, Ассірія, Іран, Китай)	Політична думка не виділилась у самостійну галузь знання, відображалась в міфологічній формі, панувало розуміння божественного походження влади.	Хаммурапі, Соломон, Заратустра, Конфуцій, Лао-цзи, Шан Ян та ін.
Політичні вчення Древньої Греції та Древнього Риму	<ul style="list-style-type: none"> • Поступове звільнення політичних поглядів від міфологічної форми, відокремленість їх як відносно самостійної частини філософії. • Аналіз устрою держави, класифікація форм державної влади, визначення найкращої ідеальної форми управління. 	Гомер, Піфагор, Геракліт, Демокріт, Протагор, Сократ, Платон, Аристотель, Лукрецій, Цицерон та ін.
Політичні вчення Середньовіччя	<ul style="list-style-type: none"> • Розвиток соціально-політичної думки в основному зусиллями релігійних діячів. • Обґрунтування теологічної теорії політичної влади. • Роль релігії і держави в політиці. 	Аврелій Августин (Блаженний), Фома Аквінський та ін.
Політичні вчення епохи Відродження та епохи Просвітництва	<ul style="list-style-type: none"> • Розвиток гуманістичних начал в політичній теорії, звільнення її від теології. • Аналіз проблем прав та свобод людини, закону і держави, демократичного устрою суспільного життя. 	Н. Макіавеллі, М Лютер, Т. Мор, Т. Кампанелла, Ж. Боден, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Дж. Локк та ін.
Політичні вчення Нового часу	<p>Формування ліберальної політичної ідеології.</p> <p>Обґрунтування необхідності розподілу влади.</p> <p>Характеристика правової держави.</p> <p>Аналіз цінностей та механізму функціонування буржуазної демократії.</p> <p>Формування концепції прав людини та громадянина.</p>	Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, О. Конт, О. М. Радіщев, М. Г. Чернишевський.
Німецька філософсько-політична думка	<p>Розвиток теорії «правової держави» та громадянського суспільства.</p> <p>Людина – абсолютна цінність і не може бути знаряддям чужих планів.</p>	І. Кант, Г. Гегель та ін

До теми «Становлення й розвиток української політичної думки»

Схема 1. Загальна характеристика політичної думки України

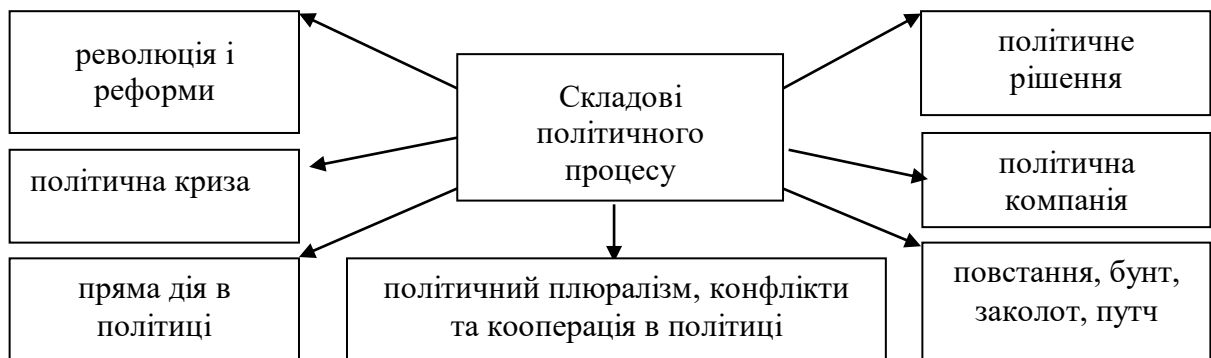
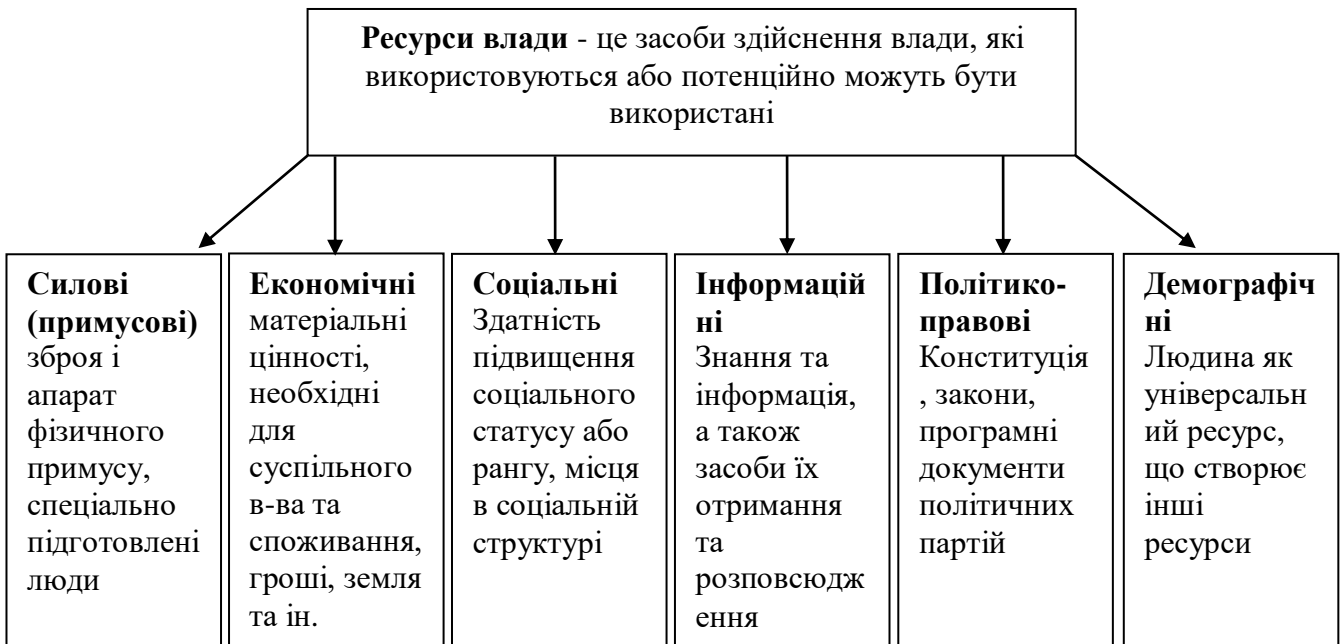
Основні етапи	Особливості та характерні риси	Основні представники та їх праці
Політична думка Київської Русі	<p>Розвивалась під впливом політико-правової думки Візантії, під впливом християнської релігії, яка з 988 р. стала державною.</p> <p>У згаданих творах було порушено такі основні політичні проблеми:</p> <ul style="list-style-type: none"> • забезпечення незалежності та єдності Русі; • утвердження рівноправного статусу Київської Русі серед інших країн світу; • засудження князівських міжусобиць • закріплення норм права і християнської моралі в суспільних і міжособистісних стосунках; • дотримання присяги та норм права князями; • верховенство світської влади над церковною. <p>Концепція "богоугодного володаря" (ігумен Феодосій Печерський, літописець Нестор, сформулювали ідею необхідності об'єднання київських князів навколо церкви, а не навколо великокнязівського престолу, а також ідею божественної природи влади);</p> <p>Концепція "князівського єдиновладдя" (митрополит Іларіон: у сильній монархічній владі запорука територіальної цілісності держави. Християнство повинно служити консолідації країни, а церква - державі та володарю).</p> <p>Розвинена ідея необхідності політичного об'єднання руських земель та і припинення міжусобної боротьби перед небезпекою іноземного поневолення</p>	Володимир Мономах "Повчання дітям", Іларіон "Слово про закон і благодать", Нестор літописець "Повість минувлих літ» «Слово о полку Ігоревім» (XII ст.)
Політична думка перехідного періоду (XIV-перша половина на XVI ст.)	<p>Національно-релігійне поневолення негативно вплинуло на розвиток політичної думки в Україні, проте в цей час зародилася українська національна політико-правова ідеологія. Цьому сприяло те, що в XV-XVI ст. в Україну через Польщу почали проникати із Заходу ідеї Реформації, спрямовані проти феодального ладу й католицизму, який контролював майже всі сфери життя.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Розробка ідей природного права т.зв. "піраміди влади". • Поступове визволення політичної науки від теології, відстоювання принципу невтручання церкви у державні справи. <p>Ю. Дрогобич – доктор філософії та медицини Болонського університету, займався політичним прогнозуванням, зокрема намагався передбачити становище імператора Священної римської імперії Фрідріха III, а також ворогуючих сторін на Апеннінському півострові. Він був прихильником сильної королівської влади, визнавав зверхність світської влади над церковною.</p> <p>С. Оріховський замолоду виступав проти божественного походження влади, відстоював принцип невтручання церкви в державні справи. Держава, на його думку, подібна до живої істоти, яка має своє тіло (посполиті), душу – (шляхетний стан), розум – (король). Мета держави: збереження набожності, добробуту і</p>	Юрій Котермак-Дрогобич, Ст.Оріховський (Роксолян) «Про природне право», «Польські діалоги політичні»

	<p>свободи громадян.</p> <p>С. Оріховський одним із перших в Європі розробив концепцію природного права, відстоював пріоритетність закону над рішенням монарха чи інших посадових осіб. Проте за декілька років до смерті він відійшов від передових поглядів, відстоював зверхність папської влади над королівською. Цей принцип письменник-публіцист застосував при розробці піраміди влади у Польщі, котра б нагадувала трикутник, вершиною якого була духовна влада, у лівому куті – священослужителі, а у правому – король.</p>	
<p>Політ. думка періоду від Люблінської унії до козацько-гетьманської доби</p>	<p>Полемічна література здебільшого торкалася питань релігійного життя, реформи церкви, але в контексті цих проблем порушувались і політичні питання.</p> <p>Два вектори: 1) орієнтований на унію православної та католицької церков (П. Скарга);</p> <p>2) антиуніатські ідеї, акцент на необхідності реформ православної церкви. (Христофор Філалет).</p> <p>Іван Вишенський – визначний український письменник-полеміст, висунув концепцію колективної соборності правління християнською церквою, засновану на ідеї рівності всіх людей перед богом. Принцип соборності як вияв демократизму він відстоював також у відносинах між церквами. В цьому ж контексті І. Вишенський заперечував не тільки абсолютизм духовної влади – папи римського, а й абсолютизм світської влади – королів і царів, вважав, що будь-який володар отримує владу від бога і не може користуватися нею на свій розсуд.</p>	<p>П. Скарга «Про єдність церкви божої», Х. Філалет «Апокрисис», І. Вишенський та ін.</p>
<p>Політ. думка періоду козацько-гетьманської доби</p>	<p>У козацько-гетьманську добу політична думка України розвивалася в контексті правових документів, які відображали аспекти державного устрою і міжнародних відносин України, а також у руслі концепції просвітників щодо суспільства і держави. До важливих правових документів того часу можна віднести «Березневі статті», «Гадяцький трактат», «Угоду та Конституцію» Пилипа Орлика. В них було закладено правову основу міжнародних договорів України з іншими державами, чітко простежувалися атрибути суверенітету української державності, визначалися конституційні засади державного і суспільного ладу.</p> <p>Розвитку теорії держави сприяли ідеї, висунуті фундаторами Києво-Могилянської академії: І. Борецьким, М. Смотрицьким, П. Могилою.</p> <p>Концепція І. Гізеля базувалася на постулатах суспільного договору та природного права.</p> <p>Він різко засуджує світських і духовних феодалів, визначає як гріх несправедливі рішення судів. Змінити цей грішний світ, на думку Гізеля, можна за допомогою освіти, морального самовдосконалення. Дотримуючись промосковської орієнтації, Гізель виступав за надання царем своїм підданам свобод і вольностей, за церковну автономію України. Прогресивці погляди Гізеля суперечили феодально-ортодоксальним суспільним нормам того часу.</p> <p>Ректор Києво-Могилянської академії Ф. Прокопович першим в умовах російської держави створив теорію освіченого абсолютизму, спираючись на теорії природного права та суспільного договору. На його думку, пріоритетною повинна бути світська влада, церква має підпорядковуватись державі. Носієм</p>	<p>Ф. Прокопович «Правда волі монаршої», «Духовний регламент», П. Могила, М. Смотрицький, І. Гізель «Мир з Богом, людино», П. Орлик, Ф. Прокопович та ін.</p>

	державної влади, за теорією Ф. Прокоповича, може бути лише освічений володар.	
Політична думка періоду XIX ст.	<p>Початок національного відродження відобразився, насамперед, в програмних гаслах Кирило-Мефодіївського братства. Розробка широкої політичної програми боротьби за визволення українського народу. Відмова від культурно-територіальної культурно-соціальної слов'янської федерації та федерації з Росією.</p> <p>Першим українським політологом є Микола Костомаров (1817-1885), що досконало знав історію України, інших слов'янських народів, в своїх дослідженнях опирався на досягнення світової філософської, історичної та соціологічної думки. Русійськими силами української історії вчений вважав народні маси, їхню самосвідомість; чим відоміший народ, підкреслював він, тим швидше він знайде самого себе і шляхом самореалізації самовизволиться.</p> <p>Михайло Драгоманов (1841-1895) - талановитий філософ, публіцист, історик та вчений. Він створив концепцію суспільства, що ґрунтується на ідеї асоціації гармонійно розвинених особистостей. Реалізація цього ідеалу, вважав він, можлива за федералізму з максимальною децентралізацією влади та самоврядування громад і областей. М. Драгоманов розробив проект конституційного перетворення Російської імперії на децентралізовану федеративну державу.</p> <p>У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча і судова. Законодавча влада належала двом думам - державній і союзній. Головою держави міг бути імператор з успадкованою владою чи обраний голова Всеросійського державного союзу. Глава держави призначав міністрів, відповідальних перед обома думами. Своєю державно-правовою концепцією М. Драгоманов пропонував парламентську державу із засадами самоуправління, яка впливала б на соціальну та економічну сфери суспільства, надавала б великого значення просвітництву й законодавству, які уможливили б реформаційні зрушення.</p> <p>Одним із представників революційно-демократичної течії у політичній думці був Іван Франко (1856-1916). Вчений детально аналізував такі проблеми, як аграрну, загальні принципи розв'язання селянського питання, робітничу, національну проблему. І. Франко був соціалістом, але не виступав за диктатуру пролетаріату, акцентуючи увагу не на класових, а на загальнолюдських вартостях. Мислитель виступав за рівність усіх націй і вважав, що найкращим вирішенням національної проблеми було б утворення державних об'єднань змішаного (федеративно-конфедеративного) типу, що спиралися б на солідарність інтересів.</p>	М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко та ін.
Політична думка періоду XX ст.	<p>Підвищення рівня національної політичної свідомості, боротьба за національне відродження і державність, входження до унітарної радянської держави, укладання військово-господарського союзу з Росією, перетворення союзу на договірну федерацію тощо.</p> <p>Першим, хто відкрито заявив про колоніальний статус України у складі Російської імперії та право українського народу на самовизначення, був М. Міхновський (1873-1924). На його думку, «державна самостійність є головною умовою існування нації». М. Міхновський пропонував йти до незалежності</p>	М. Гнупевський «Початки громадянства», «Хто такі українці і чого вони хочуть», М. Міхновський, В. Винниченко, С. Бандера Д. Донцов

<p>проторованими шляхами західних країн, використовуючи творчі потенції націоналізму європейського типу. Саме М. Міхновському належить максималістське гасло «Україна - для українців!», яке стало невід'ємною ознакою українського інтегрального націоналізму. В брошурі «Самостійна Україна» він чітко поставив питання про незалежну українську державу, публічно заявив про законне право українського народу самостійно вирішувати свої проблеми.</p> <p>М. Грушевський (демократично-народницький напрям):</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) визнання народу рушійною силою історичного процесу; 2) розуміння українського народу як окремої культурної одиниці; 3) обґрунтування ідей народоправства у вигляді народно-демократичної республіки; 4) федеративний устрій України; 5) відстоювання автономії України в складі федеративних чи конфедеративних союзів. <p>В. Липинський - видатний історик і політолог, що заснував консервативну школу в українській політології. Його політичне кредо: «до української нації через українську державу». Держава для нього - це найдосконаліша, найвища форма організації всіх духовних і матеріальних сил нації. Доктрина українського консерватизму зводиться до таких основних положень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • політичним ідеалом для України є спадкова монархія, очолювана гетьманом як символом української національної ідеї; • особливий політичний режим влади класократія є протиположністю до республіканської парламентської демократії; • суть класократії полягає у пануванні активної меншості (аристократії), що складається із кращих (за духом, здібностями, активністю) людей; • реалізація доктрини консерватизму де проголошується поширення консервативної ідеології, християнської релігії та солідаризму; • в центрі доктрини є концепція хлібороба-власника, з якої випливає, що монархія - це трудова держава, що спирається на організацію трудових, продукуючих класів, насамперед, на хліборобський клас. <p>Дмитро Донцов увійшов в історію української політичної думки як автор ідеології «інтегрального» (чинного) націоналізму. Особливого звучання ідеї Д. Донцова набувають у праці «Націоналізм», у якій він обґрунтовує власний підхід до утвердження нації, вказує на необхідність цілеспрямованого виховання національно наснажених людей, які б визнавали моральним і етичним лише те, що утверджує націю. Підставами українського націоналізму, на його думку, були: вольовий принцип; постійне прагнення до боротьби за незалежність; романтизм і фанатизм у національній боротьбі; синтез національного та інтернаціонального; необхідність виховання нової політичної еліти; орієнтація на примус у процесі боротьби за незалежність.</p>	<p>«Націоналізм», В. Липинський «Листи до братів хліборобів» та ін.</p>
---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-------------------------------------------------------------------------

До теми «Політична влада»
Схема 1. Ресурси влади



До теми «Політична система суспільства»

Схема 1. Ефективність політичної системи



Схема 2. Функції політичної системи суспільства



До тем «Правова держава», «Громадянське суспільство»

Схема 1. Правова держава

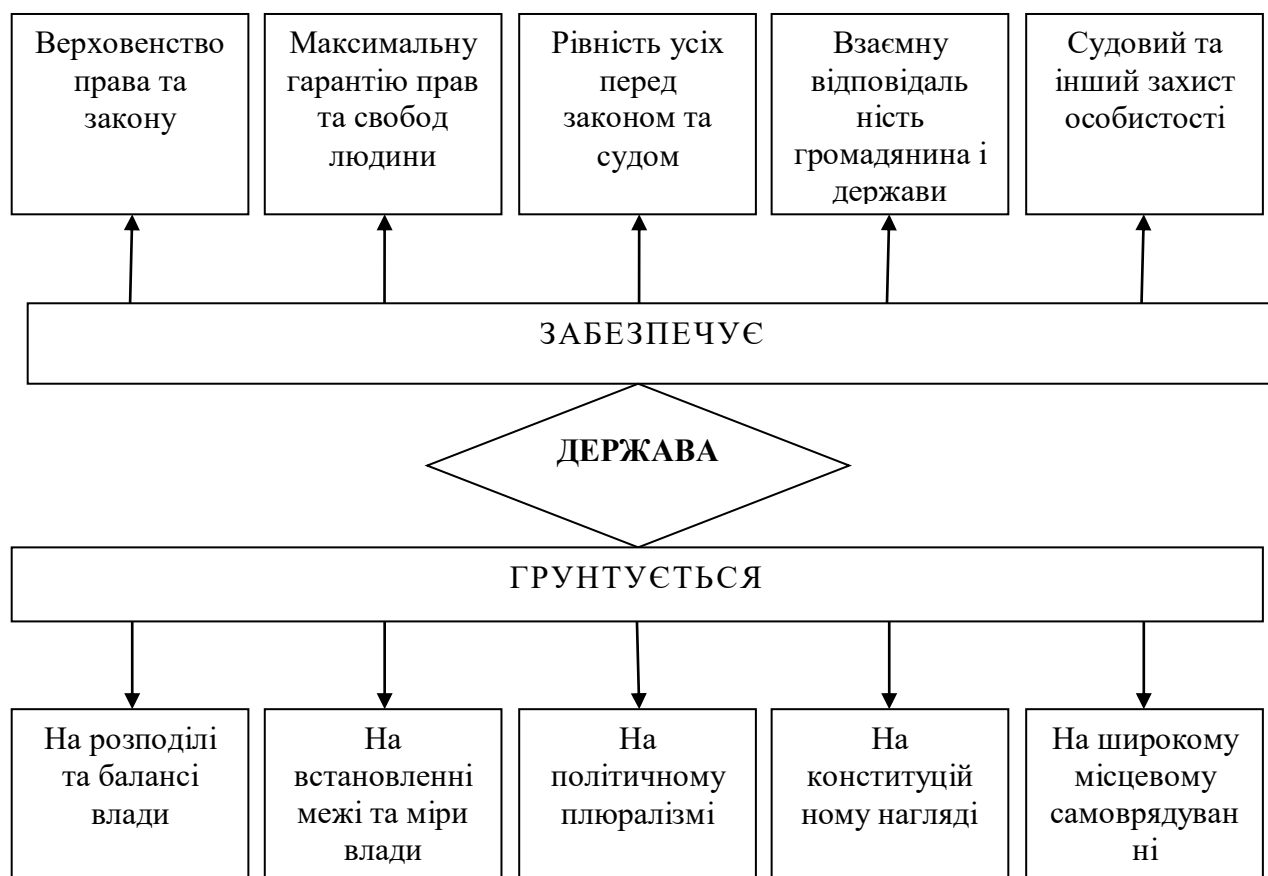


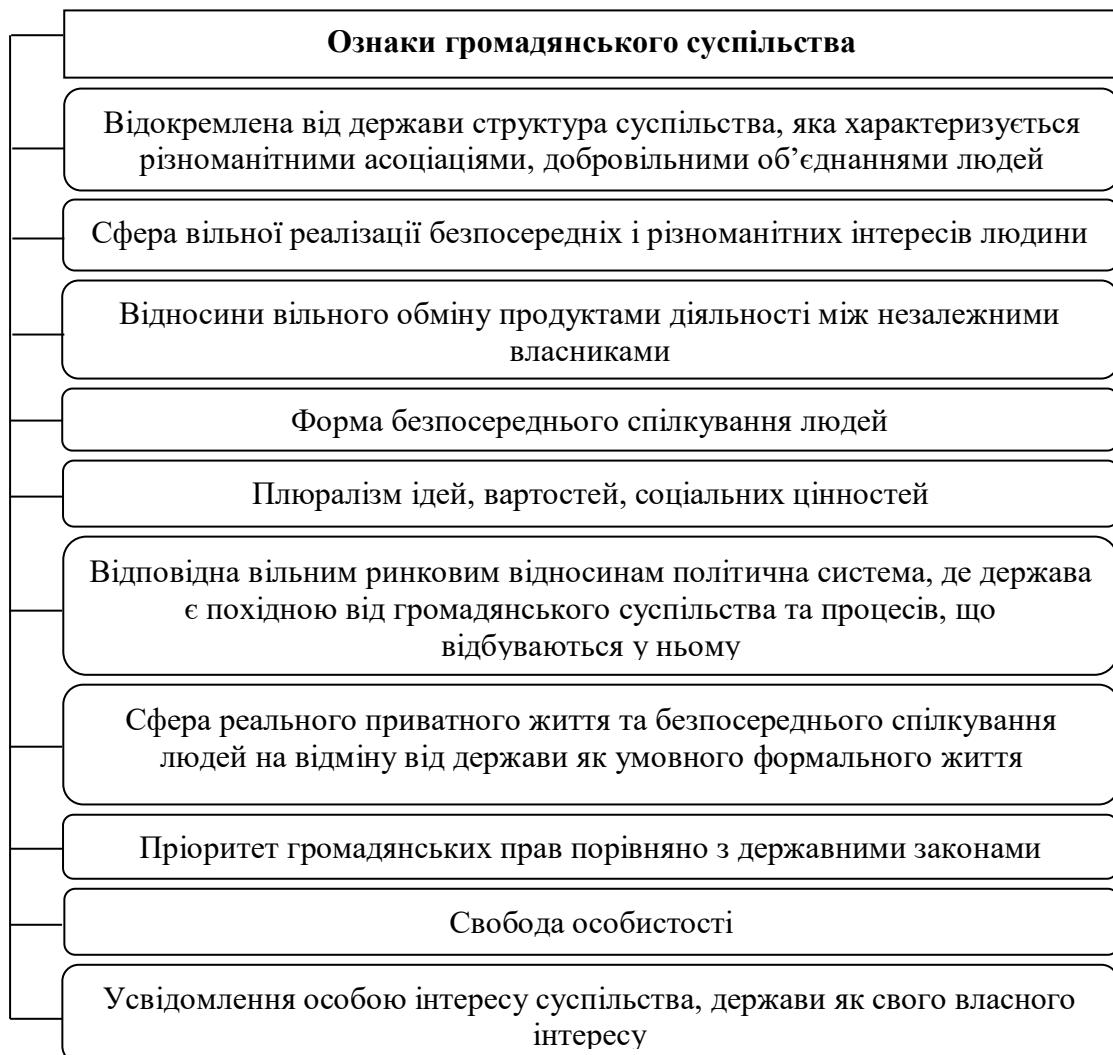
Схема 2. Громадянське суспільство



Схема 3. Передумови виникнення громадянського суспільства



Схема 4.



До теми «Політична свідомість та культура»

Схема 1. Функції політичної культури

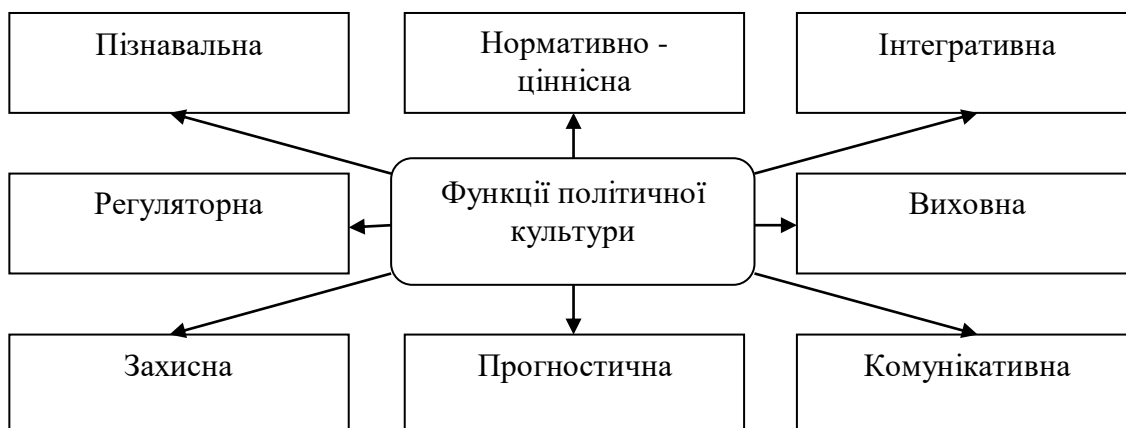
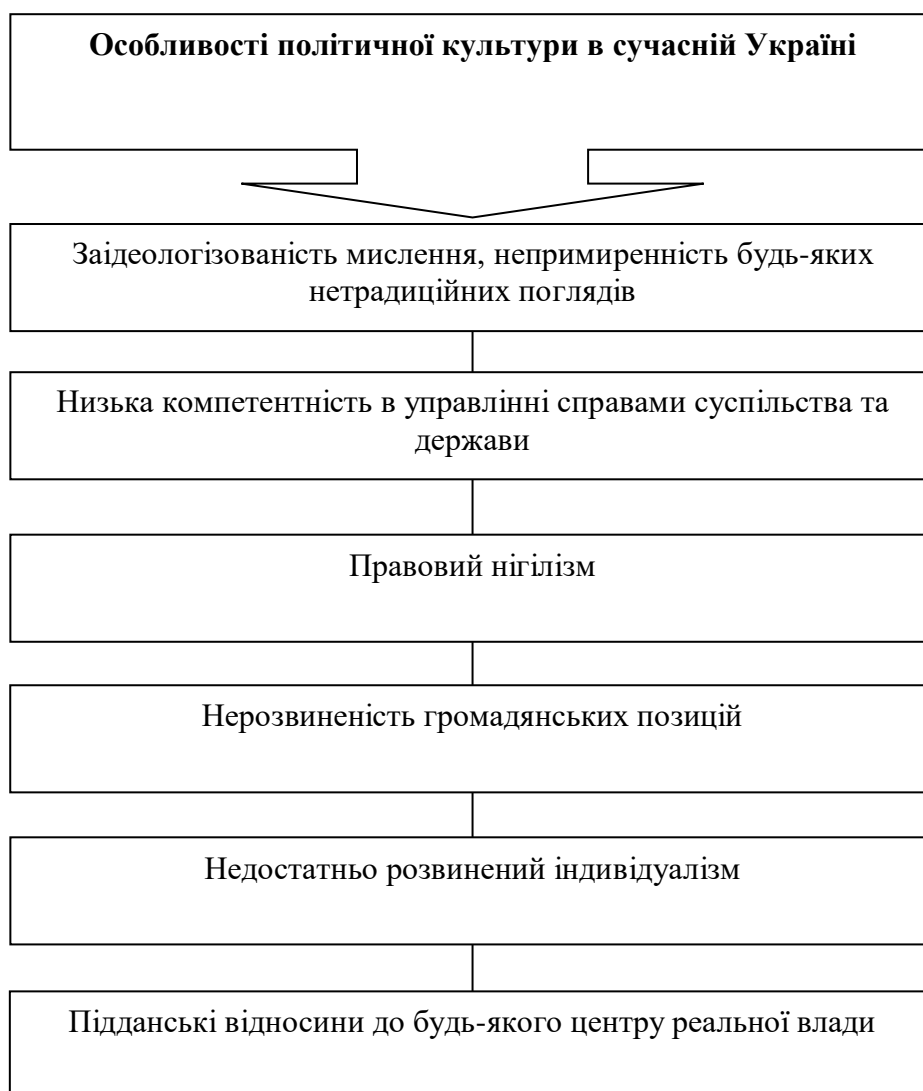
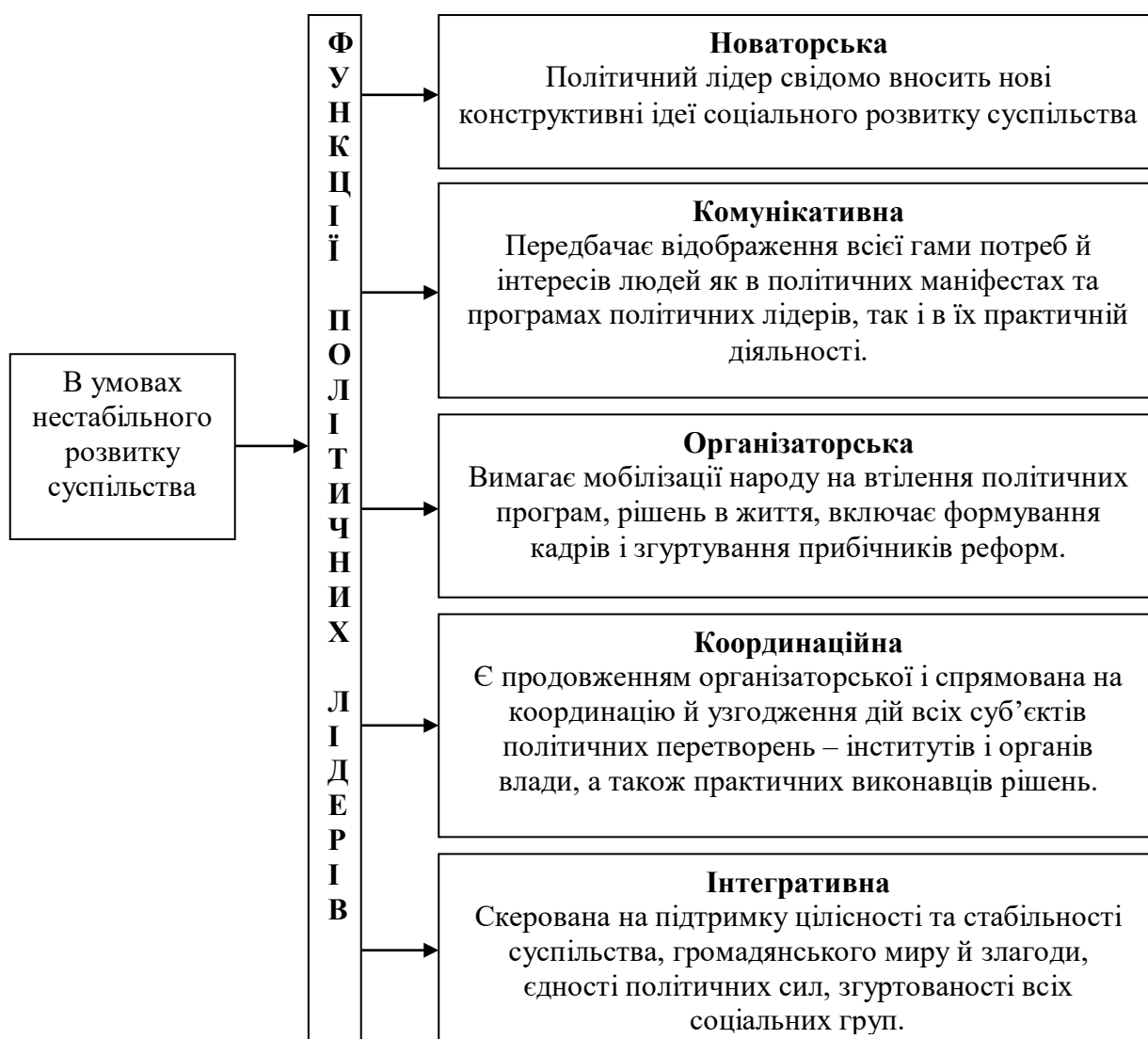


Схема 2. Особливості політичної культури в сучасній Україні



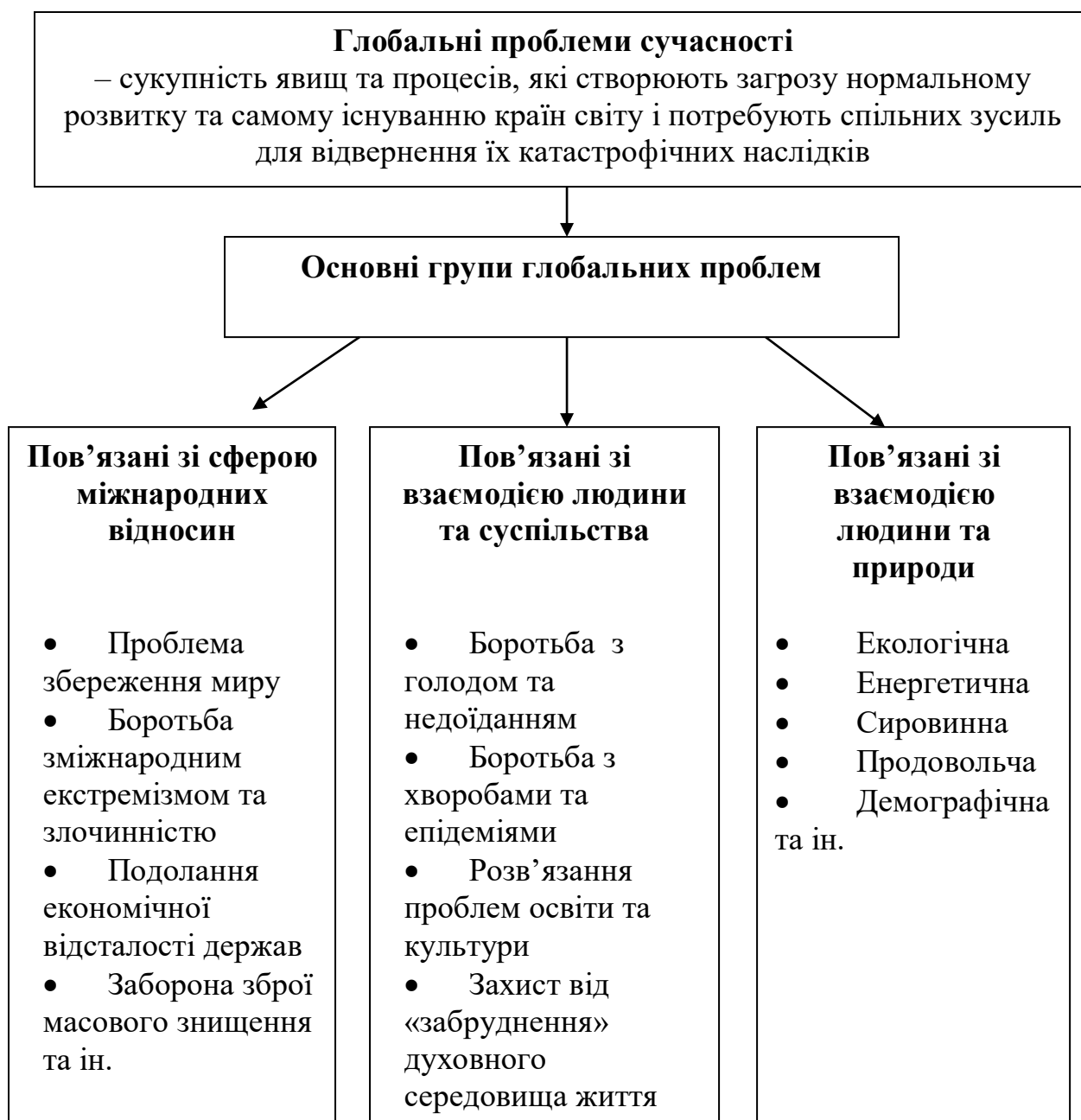
До теми «Політика як практична діяльність. Політичне лідерство»
Схема 1. Функції політичних лідерів



До теми «Вибори та виборчі системи»

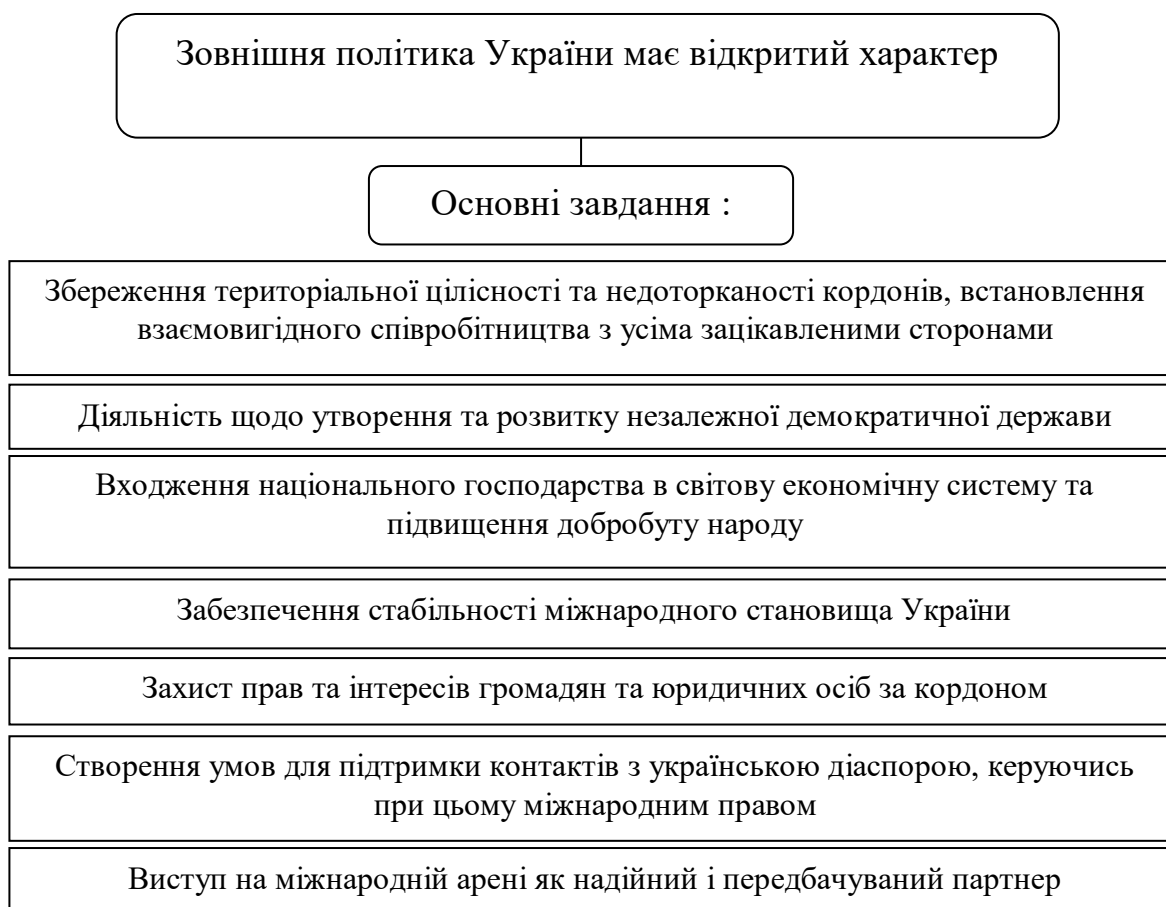


До теми «Політична глобалістика»



До теми «Світова політика та міжнародні відносини»

Схема 1. Завдання зовнішньої політики України



Основні терміни та поняття політології

АБСЕНТЕЇЗМ – ухилення громадян, які мають виборче право, від участі у виборах, байдуже ставлення до своїх громадсько-політичних прав.

АВТОКРАТІЯ – система правління, за якої необмежена верховна влада у державі належить одній особі й не контролюється представницькими органами.

АВТОРИТАРИЗМ – державний устрій, характерними ознаками якого є режим особистої влади, відсутність демократичних інститутів, диктаторські методи правління.

АВТОРИТЕТ ВЛАДИ – одна з форм легітимного здійснення влади. Це якість, яку може мати або не мати суб'єкт влади.

АКТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – одна з форм суспільної активності, діяльність соціальних суб'єктів, яка має на меті впливати на прийняття політичних рішень, здійснення своїх інтересів. Політична активність властива як індивідам, так і масам, буває усвідомленою і стихійною.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – двоїстість чуттєвих переживань, котра виражається у тому, що один і той самий об'єкт викликає в людини одночасно два протилежних почуття, тобто неоднозначність у ставленні людини до навколишнього середовища і визначенні системи цінностей.

АПОЛІТИЧНІСТЬ – ухилення від участі у політичному житті.

ВИБОРЧА СИСТЕМА – сукупність правил і заходів, що забезпечують певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів, вираження волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визначення результатів виборів легітимними.

ВЛАДА – 1) центральне, організаційне й регулятивно-контрольне начало політики, здатність, право і можливість суб'єкта політики нав'язувати власну волю, розпоряджатися іншими людьми, суспільними групами, державами за допомогою авторитету, закону, примусу тощо; 2) система керівних (державних) органів.

ВОЛЮНТАРИЗМ – 1) напрям політичної свідомості, який розглядає людську волю, суб'єктивізм як головний чинник політики; 2) політична діяльність, зумовлена передусім суб'єктивною волею керівних осіб і лідерів панівних політичних угруповань.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИЙ – дія (або утримання від дії) суб'єкта політики щодо інших суб'єктів або суспільства в цілому з метою реалізації власних цілей і політичних програм.

ГЕНОЦИД – винищення окремих груп населення за расовими або релігійними мотивами. Конвенцією ООН (1948р.) геноцид оголошено злочином.

ГЕОПОЛІТИКА – політична доктрина, яка надає переважного значення в обґрунтуванні політики зовнішнім чинникам.

ГЛОБАЛІЗМ – сукупність переконань і поглядів на глобалізацію, які полягають в позитивній її оцінці і розглядають глобалізацію як найважливіший процес, що відбувається в сучасному світі. Багато тверджень глобалізму (зокрема, некритичний підхід до глобалізації) є об'єктом критики анти-і альтерглобалістів. Глобалізм може також означати певний напрям політики у глобальному масштабі, або глобальний масштаб соціальних явищ.

ГРОМАДЯНСТВО – формально зафіксований правовий зв'язок людини з державою, який передбачає певну сукупність взаємних прав та обов'язків.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – громадяни з високим рівнем правосвідомості, освіченості, відповідальності, політично активні, які знають свої права та обов'язки, відстоюють їх у взаємодії з державними інститутами, впливають на життєдіяльність суспільства. Обов'язковий складник демократичної держави, оскільки його представники впливають як на місцеві, так і загальнодержавні справи, консолідується з метою захисту своїх прав, інтересів, досягнення певних цілей, створюючи відповідні організації, спілки, установи, волонтерські рухи тощо.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ – добровільні об'єднання громадян, які сприяють розвитку їхньої політичної, трудової активності й самодіяльності, задоволенню і захисту

їхніх багатогранних інтересів і запитів, діють відповідно до завдань, цілей, закріплених у їхніх статутах.

ДЕМАГОГІЯ – облудні гасла, нездійснені обіцянки, викривлення фактів, використовувані політичними лідерами або угрупованнями для досягнення власних цілей, переважно здобуття або утримання влади, маніпулювання свідомості мас.

ДЕМОКРАТІЯ – форма політичної організації та функціонування політичної системи суспільства, яка визначає джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громад. права і свободи; існують рівні можливості для реалізації прав та свобод кожного члена суспільства.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ – втілення демократичних принципів у організації суспільства.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНА – невід’ємна складова загальної людської діяльності, специфічна сутність якої полягає в сукупності дій окремих індивідів і великих соціальних груп, спрямованих на реалізацію їхніх політичних інтересів, насамперед завоювання, утримання і використання влади.

ЕКСТРЕМІЗМ – схильність до крайніх політичних поглядів (як “правих”, так і “лівих”), прибічники яких вдаються до радикальних (у тому числі насильницьких, терористичних) засобів з метою загострення політичної ситуації, дестабілізації політичного життя.

ЕЛЕКТОРАТ – сукупність громадян, яким надане право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи.

ІДЕОЛОГІЯ – упорядкована, струнка система поглядів, які виражають ставлення до дійсності, цілі й програми, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну суспільних відносин. Як і політика, ідеологія має універсальний характер, тобто охоплює найрізноманітніші галузі думки, діяльності, визначає їх спрямованість, цілі й засоби.

Ідеологія містить у собі три компоненти:

- пояснення існуючої дійсності (що доцільно, а що ні);
- система цінностей (те, до чого слід прагнути і чому надається особливе значення);
- уявлення про мету і тактику досягнення суспільних цінностей та ін.

ІМІДЖ ПОЛІТИЧНИЙ – образ, що цілеспрямовано формується й покликаний справити емоційно-психологічний вплив на певних осіб з метою популяризації, політичної реклами і т.ін. Населення формує своє уявлення про політика не на підставі безпосередніх контактів, як при звичайному знайомстві, а на основі його символічних уявлень в межах суспільних комунікацій.

ІНАУГУРАЦІЯ – урочиста церемонія вступу на посаду глави держави або посвячення в сан.

ІНТРИГА ПОЛІТИЧНА – збіг у часі і просторі низки різнопорядкових політичних подій і процесів, який завдає якісно новий напрям розвитку політичної ситуації. Як правило, вона є результатом цілеспрямованих зусиль гри політичних сил або окремих політичних діячів для досягнення власних політичних цілей.

КВОТА – мінімум голосів, необхідних для отримання на виборах депутатського мандату.

КЛЕРИКАЛІЗМ – політична течія, спрямована на посилення впливу релігії та церкви на всі сфери суспільного життя.

КОАЛІЦІЯ – союз політичних партій або угруповань, створений на добровільних засадах для спільної участі у виборах або створення спільного (коаліційного) уряду.

КОМЮНІКЕ – офіційне повідомлення про хід і наслідки переговорів між державними і громадськими діячами, делегаціями у міжнародних відносинах.

КОНСЕНСУС – політичні та практичні позиції, ідеї, питання, які дають змогу різним політичним силам, суб’єктам політики під час переговорів досягти згоди, взаємоприйнятних рішень, встановити взаєморозуміння і взаємодію.

КОНСЕРВАТИЗМ – політична ідеологія та практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження й підтримку існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей та морально-правових засад.

КОНФЕДЕРАЦІЯ – союз суверенних держав, об'єднаних спільними керівними органами, створений для певних цілей, зокрема координації дій у сфері політики (переважно у зовнішньополітичних та військових справах).

КОНФОРМІЗМ – згода, примирення, пристосовництво до різних думок і позицій, пасивне сприйняття існуючого ладу, панівних тенденцій, брак власної позиції у політиці.

КОРУПЦІЯ – злочинна діяльність щодо використання посадовими особами довірених їм прав і владних можливостей з метою власного збагачення. Типові вияви – підкуп чиновників, політичних діячів, хабарництво, протекціонізм.

ЛЕГІТИМАЦІЯ – процедура суспільного визнання, пояснення і виправдань якоїсь дії особи, факту. *Л.* Не означає юридично оформленої законності й цим відрізняється від легалізації.

ЛІБЕРАЛІЗМ – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод.

ЛІДЕР ПОЛІТИЧНИЙ – глава держави, керівник політичної партії, громадської організації, народного руху тощо, який має високий авторитет, реальну владу і здатний здійснювати її задля розв'язання соціальних та політичних завдань.

ЛЮМПЕНИ – декласовані й деморалізовані верстви населення, які опинилися на „дні” суспільства й нездатні до самостійного організованого руху, хоча висувають завищені соціальні вимоги й претензії.

ЛЮМПЕНІЗАЦІЯ – процес втрати якимось класом, соціальним прошарком характерних рис, перехід в нижчий соціальний статус. *Л.* здебільшого супроводжується втратою професіоналізму та соц.ініціативи, безробіття, правовим нігілізмом, зниженням рівня культури.

МАСОВА СВІДОМІСТЬ – один із видів суспільної свідомості, конкретна форма її реалізації. Функціонує як на груповому, так і на індивідуальному рівні. Характеризується збігом у певний момент і за певних умов основних компонентів свідомості великої кількості різних суспільних груп. У *М.с.* дістають відображення знання, уявлення, норми, цінності, які поділяють маси і які вироблені в процесі спілкування, спільного сприйняття соціально-політичних реалій, інформації тощо.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ – це системна сукупність політичних, економічних, дипломатичних, правових, воєнних, гуманітарних та інших зв'язків та відносин між суб'єктами світового співтовариства, до яких відносяться держава, народ, суспільні та громадські рухи, різноманітні організації тощо.

МОНАРХІЯ – форма правління, за якої верховна державна влада цілком або частково зосереджена в руках однієї особи і передається у спадок. Розрізняють *М.* Абсолютну (необмежену) – Саудівська Аравія, Оман; конституційну (обмежену) – Бельгія, Данія; виборну – Малайзія, Бутан; теократичну – Катар, Бахрейн.

НАЦІОНАЛІЗМ – 1) світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних цінностей щодо усіх інших; 2) один з основних принципів державного устрою, коли нація розуміється як одержавлений етнос.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ – акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, національної самосуверенізації. *Н.І.* становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості.

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ – сукупність теоретичних, буденних, масових, елітних, власне національних і зарубіжних ідей, настанов, прагнень, культурних набутоків, які сприяють прогресивному розвитку нації в усіх сферах її функціонування. *Н.С.* – універсум буття нації. Основні рівні: буденний, теоретичний, політико-державний.

НАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ – відносини між різними соціально-етнічними спільнотами, з одного боку, й урядами, державними і політичними організаціями, установами – з іншого.

НАЦІЯ – 1) історична соціоетнічна, політична, духовна спільнота людей з певною психологією, самосвідомістю, спільними територією, культурою, мовою, економічним життям; 2) сукупність громадян однієї держави.

ОБСТРУКЦІЯ – спосіб вияву протесту, один із методів політичної боротьби, який полягає у спонуканні до зриву засідань або зборів (наприклад, вчинення галасу), щоб не допустити або затримати прийняття небажаного для опозиції рішення, законопроекту тощо.

ОЛІГАРХІЯ – політичний режим, за якого влада (політична, економічна та ін.) належить невеликій, закритій та тісно згуртованій групі осіб (наприклад – військових, великих власників, фінансистів тощо).

ОПОЗИЦІЯ – 1) протиставлення своєї політики політиці інших політичних сил; 2) виступ проти думки більшості у законодавчих, партійних та інших структурах. Розрізняють опозицію помірковану, радикальну, лояльну, конструктивну, деструктивну (руйнівну).

ОПОРТУНІЗМ – політичний курс, який характеризується пристосованістю, безпринципністю, угодовством, зрадою інтересів певної політичної сили чи ідеології.

ОХЛОКРАТІЯ – 1) ситуація заколотів, погромів, безладдя, в якій господарем становища є натовп; 2) влада суспільно-політичних груп, що апелюють до популістських настроїв у їх примітивних, масованих варіантах. Така влада динамічно реагує на суспільні настрої, стереотипи масової свідомості, орієнтується на люмпенізовані та маргінальні верстви, вдається до провокацій для спонукання масових пристрастей і заворушень. Перебування *О.* у владних структурах спричинює публічний галас, безвихідні ситуації, різні авантюри, бешкети, корупційні скандали. Тому *О.* – загрозливий політичний феномен, що може призвести суспільство до загальнонаціональної катастрофи.

ПАБЛІК РІЛЕЙШНЗ – спеціалізована діяльність державних та громадських організацій, що забезпечує взаєморозуміння і доброзичливість у контактах з масами (публікою), соціальними групами. Реалізується поширенням інформації, що розкриває механізми здійснення влади, контактами, які імітують довіру у взаємовідносинах влади і мас. *П.Р.* – важлива складова управлінської діяльності, покликана забезпечити взаєморозуміння, довіру між сферою управління і широкими суспільними верствами, соціальним середовищем.

ПАЦИФІЗМ – антивоєнний рух, представники якого виступають проти будь-яких військових дій незалежно від їх характеру й мети.

ПЛЕБІСЦИТ – форма загального голосування, різновид референдуму.

ПЛЮРАЛІЗМ – система влади, заснована на взаємодії та співпраці основних політичних сил і організацій.

ПОЛІТИКА – форма суспільної діяльності, спрямована на здобуття, використання, підтримку та повалення політичної влади, реалізацію інтересів особи, соціальних груп на різних рівнях інститутів політичної системи.

ПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА – система настанов, які визначають цілі, що за певних конкретно-історичних умов можуть бути прийняті для реалізації державою, партією чи рухом, а також засоби їх досягнення.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА – сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою. *П.К.* охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ – офіційно зареєстроване об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництва в їх складі

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА – впорядкована сукупність політичних державних, громадських організацій та інститутів, сфера політичного життя суспільства. *П.С.* конкретного суспільства визначається його класовою природою, соціальним ладом, формою правління, типом держави, характером політичного режиму, політико-

ідеологічними та культурними відносинами у суспільстві, політико-правовим статусом держави, історичною та національною традиціями політичного устрою.

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ - засвоєння особою соціального й політичного досвіду шляхом включення її у політичну систему, в управління політичними процесами. Найважливішими результатами *П.С.* є політичні переконання, почуття, цінності й норми політичної діяльності, що роблять суспільство спроможним забезпечити збереження, модернізацію чи зміну політичного режиму.

ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ – стан політичної системи, для якої характерна певна стійкість, єдність, цілісність, здатність до ефективності та конкурентності.

ПОЛІТИЧНЕ РЕКЛАМУВАННЯ – завершальний етап політичного маркетингу, що спрямований на формування позитивного політичного іміджу тих чи інших державних, соціальних, політичних інститутів, окремих лідерів та особистостей, ідей, доктрин, програм тощо.

ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ— це зіткнення суб'єктів політики в їх взаємному прагненні реалізувати свої інтереси та цілі, пов'язані насамперед із досягненням влади або її перерозподілом, а також зі зміною їх політичного статусу в суспільстві.

ПОЛІТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ (англ. marketing, від market – ринок, збут) – сукупність, форм, методів та технологій дослідження, проектування, регулювання та впровадження в суспільно-політичну практику певних настанов суспільної свідомості з метою завоювання та утримання контролю за ринком влади.

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ (англ. management – керування, управління) – система управління політичними процесами; наука і мистецтво аналізу тенденцій політичного розвитку, передбачення його наслідків, вироблення рекомендацій для політичного керівництва та забезпечення рекомендацій в політичній практиці.

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ – сукупність засобів і методів здійснення політичної влади, яка відображує характер взаємовідносин громадян і держави. Визначається способом і характером формування представницьких установ, органів влади, співвідношенням законодавчої, виконавчої і судової влади, центральних і місцевих органів, становищем, роллю та умовами діяльності громадських організацій, рухів, партій, правовим статусом особи, ступенем розвитку демократичних свобод. Розрізняють демократичні, авторитарні, тоталітарні, ліберальні, диктаторські, фашистські, екстремістські, парламентські, президентські, монархічні, республіканські, надзвичайного правління, абсолютистські та інші *П.Р.*

ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ – відносини між суб'єктами політики у процесі здобуття та утримання політичної влади, реалізації інтересів у сфері політики.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ – сукупність суб'єктів, які беруть участь у політичному житті суспільства (органи державного правління, законодавчі, судові органи, політичні партії, рухи, фронти тощо).

ПОПУЛІЗМ – загравання влади з народом для забезпечення популярності, що характеризується демагогічними гаслами, необґрунтованими обіцянками.

ПРАВОВА ДЕРЖАВА – тип держави, основними ознаками якої є зв'язність правом, верховенство закону, поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, правовий захист особи, юридична рівність громадянина і держави. В *П.д.* всі державні органи й громадяни однаковою мірою відповідальні перед законом; реалізуються права людини. Критерієм для віднесення певної держави до держав правових визнають стабільність суспільства, оперативність та ефективність державного врядування, відносну задоволеність громадян діяльністю держави.

ПРОГНОСТИКА- наука, що охоплює методологію дослідження динаміки і перспектив розвитку процесів і явищ суспільного життя.

САММІТ – дво- або багатосторонні міждержавні переговори за участю глав держав чи глав урядів.

САМОВРЯДУВАННЯ – надане законом і державною владою право місцевих органів самостійно розв'язувати коло питань, що входять до їхньої компетенції; діяльність щодо реалізації цього права.

СОЦІАЛІЗМ – учення про суспільний устрій, для якого характерний підхід до розв'язання всіх соціальних проблем з погляду суспільства як єдиного цілого. Основні тлумачення: 1) марксистське – перша фаза комуністичної формації; суспільство, засноване на загальній власності та засоби виробництва; 2) соціал-демократичне – процес реалізації ідеалів свободи, справедливості, солідарності та інших цінностей; розуміється як вічне завдання.

СУВЕРЕНІТЕТ – незалежність держави, що полягає у її праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання будь-якої іншої держави. *С.* народу – визнання всіх громадян країни джерелом політичної влади. *С.* особи – право керуватися власними інтересами у взаємовідносинах з іншими політичними суб'єктами.

ТЕОКРАТІЯ – форма державного правління, за якої політична влада належить духовництву або главі церкви.

ТЕРОР – особлива форма політичного насильства, що супроводжується жорстокістю, цілеспрямованістю та удаваною ефективністю. Широко використовується як засіб політичної боротьби в інтересах держави, організації чи певної групи осіб. Головний елемент *Т.* Як метод політичної боротьби у мирний і воєнний час; індивідуальний, організований *Т.* і *Т.* як політику держави; *Т.* як метод внутрішньополітичної боротьби і міжнародні терор. акти.

ТЕХНОКРАТІЯ – соціологічна концепція, за якою керівною силою суспільства є науково-технічна інтелігенція.

ТОТАЛІТАРИЗМ – політичний устрій, за якого державна влада здійснює повний контроль за всіма сферами життя суспільства. Характерні ознаки: відсутність демократичних свобод, громадянського суспільства, насильство, терор влади проти народу, наявність єдиної державної ідеології, обов'язкової для всіх громадян.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА – єдина неподільна держава, яка не має у своєму складі інших державних утворень (наприклад, автономій), в якій функціонують єдині система права та конституція.

ФАШИЗМ – правоекстремістська політична течія та ідеологія, що спирається на войовничий антидемократизм, расизм, шовінізм, доведені до істерії, на звеличування тоталітарної держави, обстоювання сильної, авторитарної партії, що забезпечує абсолютний контроль над людиною і державою.

ФУНДАМЕНТАЛІЗМ – радикальне і войовниче неприйняття принципів, форм і цілей будь-якої модернізації, обстоювання традиційних життєвих та світоглядних форм.

ХАРИЗМАТИЧНИЙ ЛІДЕР – громадсько-політичний діяч, ватажок, вождь, авторитет якого ґрунтується на вірі громадян у його надприродні, видатні здібності, виняткові якості, непогрішність, святість.

ШОВІНІЗМ – крайній вияв націоналізму, що полягає у надмірному звеличенні своєї нації, наданні їй винятковості, робить ставку на гноблення, поневолення “малих” народів, таврування їх за прихильність до своєї культури.